

Інститут української археографії та джерелознавства
ім.М.С.Грушевського НАН України – Запорізьке відділення
Запорізьке наукове товариство ім. Я.Новицького

ВОЛОДИМИР МІЛЬЧЕВ

**Болгарські переселенці
на півдні України
1724–1800 рр.**

Київ-Запоріжжя
РА «Тандем-У»
2001

ББК: ТЗ (4Укр + 4Бл) 4
М-607

УДК: 940.2 (477.6 + 497.2) «1724–1800»

Мільчев Володимир. Болгарські переселенці на півдні України.
1724–1800 рр. – Київ-Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. – 198 с. + V карт.
ISBN 966-7089-85-1

У монографії проаналізовано історичні умови, в яких відбувалося переселення болгар на південь України протягом XVIII століття. Висвітлено військову, соціальну та економічну історію, напрямки етнічного розвитку та церковне життя окремих болгарських громад. Розглянуто еволюцію політики російського уряду по відношенню до болгарських переселенців.

Рекомендується науковцям, аспірантам, студентам – всім тим, хто цікавиться історичним минулим.

Рецензенти: член-кореспондент НАН України,
д.і.н., професор П.С.Сохань
д.і.н., професор Л.А.Дубровіна
к.і.н., доцент С.І.Пачев

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України

ISBN 966-7089-85-1

© В.І.Мільчев, 2001

© РА «Тандем-У», 2001

*Присвячую всім представникам роду Мільчевих –
тим що жили, живуть та жити будуть*

Вступ

Болгари відносяться до етнічних груп, які суттєво вплинули на розвиток південноукраїнського регіону. Непересічним є їх внесок у галузях освіти, культури, архітектури, господарства краю. З XVIII ст. і до сьогодні вони складають значну частку населення у окремих районах українського Півдня.

Вивчення історії болгарської діаспори має давню традицію в українській історичній школі. Протягом XIX–XX ст. з'явилося чимало досліджень, які торкалися проблеми у різних аспектах. В той же час існують і лакуни. Однією з них є рання історія болгарської діаспори України – у XVIII ст., яка потребує створення комплексного дослідження з історії переселення та процесу адаптації болгар на нових місцях мешкання, питань адміністративного та церковного устрою переселенців, соціально-економічного та етнічного розвитку у середовищі діаспори.

Досить довгий проміжок часу вивчення історії та етнографії болгарських переселенців XVIII ст. не проводилося. Сталося це через те, що більшість дослідників вивчало масову болгарську колонізацію першої половини XIX ст.

З розвитком у XIX ст. південноукраїнських регіональних центрів вивчення історії з'являться й перші болгаристичні розвідки. Так, 1844 року А. Скальковський опублікував у "Записках Одеського товариства історії та старожитностей" матеріал, де вперше було дано оцінку ролі болгарських переселенських громад у розвитку північнопричорноморського регіону¹. Цією публікацією було покладено початок дослідженням історії болгар Південної України у XVIII ст. У 1848 р. з'явилася його узагальнююча праця "Болгарские

колонії в Бессарабии и Новороссийском крае"². Незважаючи на обізнаність з матеріалами катеринославських архівів, вісімнадцятому століттю він приділив мало уваги. Цю обставину підмітили й дослідники його творчості, зокрема В.Біднов³. Проте, навіть та невелика кількість фактичного матеріалу, яка подається Скальковським на розгляд, містить надзвичайно цінну інформацію. Скальковський відзначив, що найбільш масові переселення болгар відбулися під час та після російсько-турецьких війн 1768–1774 та 1787–1791 рр.

В цілому, болгаристичні дослідження Скальковського проходили у руслі слов'янофільської течії: особливий наголос ним зроблено на ідеї панславізму.

Інший історик ХІХ ст. – єпископ Гавриїл (Розанов), спеціалізувався, головним чином, на терені вивчення церковної історії представників православних етнічних спільнот, які заселяли південний край⁴. Саме у його працях міститься цінна інформація про час заснування церковних споруд в тому чи іншому населеному пункті, мешканці якого були болгарами; про засади, на яких парафії переселенців інкорпоровались до єдиної церковної структури російської православної церкви.

Слід відзначити, що на сторінках "Записок" Одеського товариства, протягом всього часу його існування, з'являлись публікації, які хоча й не були спеціально присвячені болгарській тематиці, проте містили фрагментову інформацію про хід переселень, військову службу, чисельність й побут болгар Північного Причорномор'я у ХVІІІ ст. Перш за все, це праці К.Смольянінова⁵, М.Мурзакевича⁶ та А.Лебедінцева⁷.

Остаточне завершення на середину ХІХ ст. процесу організаційного оформлення більшості іноземних колоній на просторах Російської імперії, знайшло відображення у спробах упорядкування та класифікації різних аспектів цього явища.

Одним з перших слід назвати ґрунтовне дослідження О.Клауса⁸ з проблем колонізаційної політики Російської імперії. Найбільш глибоким висновком у цій праці можна вважати думку про те, що у ХVІІІ ст. оселення болгар на півдні імперії відбувалося у рамках єдиного загальнобалканського міграційного руху, а також положення стосовно того, що політика російського уряду щодо сприяння переселенню болгар мала прислужитися досягненню Росією своїх

"природних кордонів на південному заході" – тобто на Балканах, що відповідало концепції зовнішньої політики Російської імперії.

Публікації з історії іноземної колонізації у періодичних виданнях 1880-х рр. торкалися й історії південнослов'янських колоністів. Більшу увагу дослідників було приділено сербській колонізації, але ми можемо виокремити певний інформативний прошарок, що проливав світло й на історію болгарських громад. Насамперед це стосується праць архімандрита Арсенія⁹ та Д.Д-ського¹⁰, які виступали у амплуа істориків церкви.

З розвитком регіональних студій в Україні з другої половини ХІХ ст., пов'язано написання отцем В.Лобачевським праці присвяченої історії одного населеного пункту заснованого у 1774 р. болгарами на Єлизаветградщині – Вільшанки¹¹. Не буде перебільшенням сказати, що й на сьогоднішній день, за багатьма ознаками, цю роботу можна брати за взірць краєзнавчих досліджень. Автором широко використано документи церковного архіву парафії; як історичне джерело, залучено, також, перекази та предмети матеріальної культури, зібрані серед місцевого населення. Все це дало змогу здійснити повновартісну реконструкцію умов в яких пройшли перші, по оселенні, десятиріччя життя болгарської громади.

Специфічним історичним дослідженням стали праці О.Байова¹² та А.Петрова¹³. Ці офіцери російського Генерального Штабу систематизували досвід, що отримала російська армія у ХVІІІ ст., під час воєн з Туреччиною, і не залишили поза увагою участь у них болгар. Саме вони відзначили роль іррегулярних військових формувань, значну частину особового складу яких складали вихідці з Болгарії. Ними особливо зазначено, що гусарські полки впродовж всього ХVІІІ ст. входили до авангарду російського війська та не поступалися за бойовими якостями іншим подібним частинам, у тому числі й козацьким.

Ролі цивільних іноземних поселенців, в тому числі й болгар, у освоєнні Південної України найбільше уваги у дорадянській історичній науці було приділено Г.Писаревським¹⁴. Використані ним при проведенні дослідження архіву Правлячого Сенату та Іноземної колегії, дозволили повною мірою відтворити притаманні другій половині ХVІІІ ст. механізм та засоби залюднення приєднаних територій Північного Причорномор'я за допомогою колоністів, в тому числі й болгар .

Етнографічна праця М.Державіна "Болгарские колонии в России"¹⁵ хоча й є однією з найбільш ґрунтовних у дорадянській історіографії, також містить невеликий шар відомостей стосовно історії та особливості побуту нащадків болгарських переселенців XVIII ст. Набагато більше уваги ним було приділено бессарабським та таврійським болгарам, які оселилися на півдні України у XIX ст.

Після встановлення радянської влади і запровадження політики коренізації, в Україні склалися сприятливі умови для розвитку культури національних меншостей, взагалі, та досліджень з історії болгарської діаспори, зокрема.

Незважаючи на докорінні зміни у суспільному житті протягом першого десятиліття існування нового режиму, не сталося змін у засадах, на яких вивчалася історія болгарської діаспори. Забарвлення залишилося старим – історико-етнографічним.

Плідно продовжують працювати історики, чия діяльність розпочалася задовго до цього. Зокрема, Д.Багалій у своєму ґрунтовному дослідженні з історії заселення південного регіону¹⁶, надзвичайно схвально відзивався про болгарських поселенців та відзначав їх значний внесок у розвиток інфраструктури південноукраїнського краю.

З публікацій тих часів слід відзначити роботу Д.Дімітрова, діяча болгарського культурного будівництва в Україні¹⁷. Хоча схему болгарських переселень XVIII ст. й подано за Скальковським та Лобачевським, існує й певна новизна у погляді на історію болгарської діаспори – автор відійшов від погляду на оселення болгар в Російській імперії, як на акт нечуваного благодійництва з боку "старшої сестри". Він, цілком слушно, зауважує, що жертви османського свавілля потрапляли під опіку системи мало чим кращої, яка використовувала їх у необхідні для неї моменти, а згодом мало турбувалася про дотримання даних обіцянок.

Тоді ж, у 20–30 рр. XX ст., тему болгарських міграцій XVIII ст. було порушено Ф.Шишмаревим¹⁸ у контексті оселення молдован та волохів. Введені ним до наукового обігу багаті матеріали дніпропетровських архівів, які, у більшості, загинули під час Другої світової війни, висунули дослідження у розряд особливо цінних. Автор зауважив, що переселенці з Балканського півострова досить часто на нових місцях оселялись спільно, що сприяло взаємопроникненню культурних традицій.

У численних працях Н.Полонської-Василенко¹⁹, як опублікованих, так і ні, також переховується чимало інформації з історії болгарської колонізації. Хоча дослідниця й не займалася спеціально дослідженнями у цій галузі, її старанність у обробці джерел, ознайомленість із фондами центральних та місцевих архівних установ, чимало з яких є без зворотно втраченими, стали причиною того, що її праці часто відіграють роль першоджерела з історії залюднення півдня України, а не лише історіографічної пам'ятки.

Згортання процесу коренізації та культурного будівництва національних меншостей в Україні, посилення ідеологічного тиску у другій половині 30-х рр. ХХ ст. поклато край будь-яким студіям з історії болгарської діаспори. Впродовж 30-х – першої половини 40-х рр. досліджень не велося.

Реанімація у роки Другої світової війни радянським керівництвом ідеї єдності всіх слов'янських народів дала новий поштовх розвитку славістичних, у тому числі й болгаристичних досліджень. Внаслідок зміни принципів пізнання минулого, головний наголос робився на вивченні причин переселення, умов розміщення болгар на нових землях, внеску їх у розвиток господарства краю.

Під егідою Інституту слов'янознавства АН СРСР, склався колектив, керований академіком С.Бернштейном. Центр уваги дослідників змістився на проблеми, пов'язані з вивченням мови болгарської діаспори. Незважаючи на, здавалося б, суто філологічну спрямованість діяльності цього болгаристичного центру, завдяки багатогранності наукових інтересів його керівника, поруч з лінгвістичними висвітлювалися й історичні аспекти життя переселенських громад²⁰. Класифікація говірок нащадків болгарських емігрантів ХVІІІ ст. дала змогу з більшою долею вірогідності локалізувати райони виходу окремих груп переселенців²¹. Проведений співробітницею групи – І.Буніною, аналіз лексичного складу говірки вільшанських болгар²² дав підстави для твердження про складну генезу цієї субетнічної групи, у формуванні якої протягом перших років по оселенню взяли участь гагаузи та молдовани.

Праці такої відомої дослідниці Південної України як О.Дружиніна²³, що стосуються періоду ХVІІІ ст., охарактеризували іноземну колонізацію як позитивне явище. Не розглядаючи окремо всіх складових етнічних компонентів балканської людності, що осіла у Північному Причорномор'ї, Дружиніна, проте, зробила низку цінних

зауважень та висновків щодо методів господарювання нових поселенців та їх внеску у розвиток господарства краю.

У 60-х рр. ХХ ст. центрами болгаристичних досліджень стають Київ та Одеса. У цей період дослідники роблять наголос на споконвічності дружніх стосунків братських українського та болгарського народів, їх сумісному протистоянню турецьким поневолювачам. Українським болгаристом П.Соханем²⁴ вперше було наглядно продемонстровано той потужний потенціал українських історичних архівів, який може бути використано для створення комплексного дослідження з різних аспектів історії болгарського населення України досліджуваного періоду, та окреслено подальші шляхи наукового пошуку.

Плідно працював над проблемами формування болгарської діаспори в Україні А.Бачинський²⁵. Хоча площина його наукових інтересів більшою мірою знаходилася у пізнішому періоді – першій половині ХІХ ст., ним зроблено чимало цінних зауважень стосовно загальних закономірностей переселенського руху з Болгарії в Україну протягом ХVІІІ-ХІХ ст.

Розробкою проблеми включення Північного Причорномор'я до складу Російської імперії та його заселення протягом 60-80-х рр. ХХ ст. також займалися науковці інших дослідницьких центрів. Дослідження В.Кабузана²⁶ безпосередньо торкаються історії Південної України та стоять на межі зіткнення статистики, демографії та історії. Констатуючи наявність болгарського населення у регіоні впродовж ХVІІІ ст. він зазначив, що виокремлення та підрахунок його з загальної маси поселенців утруднюється через недосконалість методики проведення переписів у Російській імперії ХVІІІ ст.

Значний інтерес представляє стаття І.Семенової²⁷, присвячена бойовій співдружності представників східнослов'янських народів та болгар. Зокрема, у ній зазначено, що оселення болгар на півдні України за часів царювання Катерини ІІ трактувалося як один з кроків на шляху до втілення у життя "грецького проекту". Тобто, болгарському елементу відводилося помітне місце у планах російського уряду щодо встановлення гегемонії на Балканах.

Певна кількість інформації з історії утворення болгарської діаспори, міститься у праці А.Бажової²⁸. Головну увагу у ній приділено ролі представників інших південнослов'янських етносів – сербів та чорногорців, у процесі урядової колонізації південного регіону імперії.

Лібералізація суспільного життя призвела до активізації вивчення історії національних меншостей, представники яких мешкають в Україні, у тому числі й болгар. У середовищі самої болгарської діаспори поживається інтерес до свого минулого, з'являється плеяда дослідників, насамперед молодих. Відхід від штампів та стереотипів, методика комплексної реконструкції минулого є характерними рисами праць, які з'явилися в цей період. Поява таких робіт напряду пов'язана з поглибленням обробки та інтерпретації комплексу архівних матеріалів та систематизації попереднього наукового досвіду.

Перші, з них написано у рамках краснавчих досліджень кіровоградських науковців²⁹, що зумовлено тим фактом, що саме в цьому регіоні мешкають нащадки болгарських поселенців XVIII ст. Подальші праці – І.Гуржоса³⁰, С.Петкова³¹ та інших характеризуються заглибленістю у вивчення історії саме болгарських громад, потягом у бік мікроісторії.

З'являються праці, в яких є розуміння болгарської колонізації на півдні України у XVIII ст., як одного з складових чинників процесу зовнішніх міграцій: південнослов'янських зокрема, та іноземних взагалі. Такими є монографії О.Посунько³², В.Пірка³³. Для них характерними є відхід від однобоких схем відтворення історичного процесу, спроба досягнути явище у контексті світової (у даному випадку європейської) історії та якомога повніше зобразити механізм взаємопроникнення прийдешньої та місцевої культурних традицій, що лягли у основу багатоетнічної "специфіки Півдня".

Таким чином, головний внесок у дослідження проблеми було зроблено вітчизняними дослідниками.

Певний доробок існує і в зарубіжній, насамперед болгарській та македонській (колишній югославській) історіографії.

Болгарська історична традиція має давні корені. Звільнена від турецького ярма, Болгарія наприкінці XIX ст. швидко наздоганяла інші європейські країни на поприщі розвитку науки, в тому числі й історичної. Наслідком зацікавленості болгарської громадськості життям та історією співвітчизників за межами метрополії стала праця Г.Занетова³⁴. Символічним є той факт, що сам автор походив з болгарських колоністів Бессарабії. На підставі ознайомлення з законодавчими актами Російської імперії, автор ретроспективно розширив хронологічні рамки дослідження до 1720-х рр. Перші переселення болгар до України він пов'язав із колонізаційними заходами Петра I на південному напрямку.

Протягом досить тривалого проміжку часу – аж до 70-х рр. ХХ ст. болгарські дослідники не торкалися проблем історії своїх співвітчизників на південноукраїнських теренах. Лише побіжно їх згадав у історико-етнографічному нарисі М.Гавазов на сторінках журналу "Българската етнография"³⁵.

Упорядники багатотомної серії "История на България", присвяченої 1.300-ій річниці утворення болгарської держави, також не залишили поза увагою тему співвітчизників за межами батьківщини. Інформацію відповідних нарисів четвертого та п'ятого томів³⁶, характеризує ґрунтовне ознайомлення з вже існуючим доробком у галузі історичної літератури та матеріалами архівних установ колишнього Радянського Союзу.

Нові засади українсько-болгарських взаємин, що виникли за часів відходу від тоталітаризму та чергової зміни світоглядних та ідеологічних орієнтирів, призвели в Україні до активізації громадського та культурного життя болгарської діаспори, а в Болгарії спричинили підвищення інтересу до проблем південноукраїнського анклаву та, як наслідок цього, до появи ряду спеціальних історичних розвідок. Тритомна збірка досліджень та матеріалів "Българите в Северното Причерноморие", покликана заповнити всі лакуни, досить вдало прислужилася цій меті. Особливо слід відзначити представлений у ній нарис І.Тютюнджієва³⁷.

Проблеми, пов'язані з оселенням південних слов'ян в Україні, привернули до себе увагу і македонських науковців, зокрема О.Матковського³⁸. До сильних моментів його роботи слід віднести детальний аналіз причин, що спонукали південнослов'янських вихідців переселятись до України.

Таким чином, вивчення процесу складання болгарських громад у Південній Україні протягом ХVІІІ ст. за період з середини ХІХ до кінця ХХ століть відбувалося виключно у контексті інших тематичних досліджень. Незважаючи на те, що історію болгарського населення у більш пізні часи відтворено достатньо повно, на сьогодні зберігається потреба у опрацюванні нової єдиної концепції, яка б із врахуванням всіх аспектів пояснювала передумови, обставини та утворення болгарського анклаву протягом 1724–1800 рр.

Запропонована увазі читача монографія являє собою першу спробу реконструкції, на основі представницького кола джерел, історії болгарських переселенців у зазначений період.

Джерельну базу монографічного дослідження склали документи 11 фондів восьми архівів, бібліотечних та музейних зібрань України та Російської Федерації – Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДІА України, м.Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ України), Державного архіву Херсонської області (ДАХО), Російського державного військово-історичного архіву (РДВІА), Російського державного архіву давніх актів (РДАДА), Інституту рукописів Національної бібліотеки України НАНУ, Рукописного відділу Російської Національної бібліотеки (РНБ) ім.М.Є.Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького, зібрання Дніпропетровського історичного музею ім.Д.І.Яворницького (ДІМ), матеріали етнографічних та фольклористичних досліджень та зібрання документів, що опубліковані центральними установами та окремими істориками.

Всебічний аналіз та використання інформаційних можливостей залученого комплексу джерел дозволили авторові наблизитися до відтворення вірогідної картини історії та побуту болгар Південної України у XVIII ст.

Автор хотів би скласти щире подяку особам, які своїми порадами та конструктивними зауваженнями, наданим матеріалом та безпосередньою допомогою сприяли тому, щоб історичні дослідження, проведені ним, змогли оформитися у монографію: дорогому вчителю А.Бойку; П.Соханю, С.Пачеву; С.Ляху, Л.Нестеренко, О.Давлстову; Ю.Головко, В.Коліснику та всім іншим. Особливу подяку автор хотів би висловити всім своїм рідним, насамперед дружині та дочці, які своїм чутливим ставленням та відповідно створеною творчою атмосферою суттєво допомогли йому при проведенні роботи.

Розділ 1

ФОРМУВАННЯ БОЛГАРСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ XVIII СТ.

1.1. БАЛКАНИ ТА БОЛГАРСЬКИЙ НАРОД У ПОЛІТИЦІ АВСТРИЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ XVII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТ.

Балканський півострів вже впродовж кількох тисячоліть відіграє важливу роль цивілізаційного перехрестя у житті європейських народів. Він був і залишається зоною зіткнення інтересів багатьох держав, політичних блоків та суперетносів (мусульманського та християнського).

Виникнення останнього із згаданих протистоянь, глобального, відноситься до XIV ст., коли півострів було завойовано малоазійськими турками. Остаточне підкорення болгарських етнічних земель завершилося у 1396 р.

Держави Європи довгий час не приділяли гідної уваги розв'язанню "східного" питання, вдовольняючись лише оборонними заходами. Роль авангарду християнського світу протягом XVI-XVII століть відіграла Австрія. Перше зіткнення цієї держави з Туреччиною сталося під час війни 1529–1533 рр., за результатами якої Відень втратив частину Угорщини. Подальші австро-турецькі війни (1541–1547, 1551–1562, 1566–1568, 1592–1606 та 1660–1664) велись, головним чином, на території Трансільванії, але не принесли територіальних надбань жодній із сторін¹. Показовим є той факт, що під час 15-річної війни (1592–1606) антитурецьку коаліцію було розширено за рахунок найвпливовішої сили південноукраїнського регіону – запорозького козацтва, чим було окреслено подальшу роль північнопричорноморських територій у вирішенні балканської проблеми².

Війна 1683–1699 рр., яка розпочалася з облоги Відня турками (15 липня – 12 вересня 1683 р.), не була, по перших часах, вдалою для австрійців. Переломним моментом боротьби, що точилася слід вважати утворення 1 березня 1684 р., під керівництвом римського папи, "Священної Ліги" з таких держав як Австрія, Польща та Венеція для ліквідації турецької загрози. У 1686 р. до неї приєдналася Росія, чий виступ проти Туреччини у напрямку Крима та Азова сприяв військовим успіхам Ліги на балканському напрямку.

Наближення австрійських військ до болгарських земель підготувало умови для антитурецьких повстань місцевого населення. Серед них ми можемо згадати два найбільших – Чіпровське та Карпошове (1688). Перше вибухнуло у Північно-Західній Болгарії, за ініціативи мешканців містечка Чіпровці та сусідніх селищ, у котрих мешкали болгари-павлікіани³. Друге локалізувалося на території Північно-Східної Македонії, та назване так по імені ватажка гайдуків – Карпоша, який очолив повсталих⁴. Ці два збройних повстання сталися в нагоді командуванню австрійської армії, оскільки дали змогу закріпити досягненні успіхи, та надали у користування цісарським військовослужбовцям гарних поводитирів та розвідників, обізнаних з місцевістю та мовою її населення.

Австрійці перебували на згадуваних територіях протягом року. Вже наприкінці 1689 – початку 1690 рр. почався їх відступ. На першому етапі війни Леопольд I вирішив спочатку закріпитися у Банаті та Трансільванії, а відтак не було й потреби утримувати гарнізони за Дунаєм – власне на Балканах. Паралельно з армійськими обозами потяглися на північ і валки переселенців. Страх турецької помсти примусив майже цілковито виселитись мешканців Чіпровців та навколишніх сел: Копиловців, Желязни та Клісури. Хоча більшість цих болгар, за віросповіданням, були католиками, серед них переховувалась й певна кількість їх православних співвітчизників⁵. Не менш масово йшла еміграція з Македонії. Переселялись, головним чином, болгари з мм. Куманово, Скопье, Кратово, Кривої Паланки, Тетово, Бітоля та їх околиць⁶.

Така тотальна втеча мала неабиякий сенс: у 4-х селах Чіпровській околії, чисе населення не встигло виїхати, турки, влітку 1690 р., на горло скарали чоловіків, а жінок та дітей повідганяли на невільницькі ринки⁷. Подібне відбувалося й у Македонії – землі віддавалися на пограбування ордам добрудзьких та ногайських татар. Останні, буквально, залили їх кров'ю, призвівши до знелюднення та запустіння північномакедонських територій⁸.

Leopoldus etc.

Xotum hisce facimus exposuisse nobis ambos Macedones Marcum Craida:(?) Cosauae et Demetrium Georgium Poponik in Saloniki macedonica natus, qualiter nam gens Macedonica intuitu justissimae caritatis nostrae et feruore atque zelo erga seruitia nostra serio cum affectu inclinet, ab immani turcico iugo in deuotionem nostram transcundi, dummodo gratia et protectione nostra securam redderetur. Quare ex innata benignitate et qua nobis sanctaeque religioni christianae affectos protegendi ferimus clementia moti, praefatam gentem macedonicam universam in genere et specie in gratiam nostram caesarem ac regiam hisce clementer suscipimus et acceptamus, omnibus et singulis nostris officialibus bellicis benigne demandantes, ut repetitam gentem Macedonicam in nullo modo infestent neque molestare praesumant, verum pro viribus in omni occasione et occurrentia protegant, defendant et eidem hunc in finem assistant, eandemque de amplioribus gratiis nostris caesareis et regiis iuribusque et libertatibus suis conservandis omnino securam et certam reddant, et casu quo aliqui ex eadem gente sub ductu praefatorum capitaneorum nostrorum signisque nostris militare voluerint, eorundem intentionem potius promouere quam impedire lexeantur. prout hisce benigne indulgemus ut cum praescitu et annuentia nostri in capite ibidem comandantis generalis in banderium coire et separatim agerant cum nostris se coniungere et contra communem hostem sicque decertare possint ac valeant. Quem in finem apud mentionatum generalem se insinabunt et secundum eiusdem dispositiones pro communi bono rem seruandante deo partesque nostras tueri et pro virili in omnibus occurrenti egregie cooperari bene intermiserunt. Dabantur Viennae 26. Aprilis. 1690.

Грамота австрійського імператора Леопольда I мешканцям
Македонії з закликом приєднуватися до боротьби проти турків.
1690 р.

Обидва переселенські потоки під прикриттям австрійської армії було спрямовано до Банату – історико-географічної області між Трансильванськими Альпами та рр. Сава, Дунай, Тиса та Мурешул (Моріш, Моріс)⁹. На чолі переселенського руху постав сербський патріарх Арсеній Черноєвич (велика кількість сербів також покинули батьківщину)¹⁰. Тут болгари заселилися у міста Петроварадін (Новий Сад), Сегедін, Суботица, Бає¹¹, Осієк, Шолмош, Тотварадія та інших¹².

Так було покладено початок болгарської колонії у Банаті. Загальна кількість балканських переселенців у 1688–1690 рр. коливалась, за підрахунками різних науковців, від 100.000 до 200.000 осіб¹³. Серед поселенців виділялися своєю чисельністю серби; другу позицію посідали болгари. Чимало було греків, арумунів (куцовлахів) та православних албанців.

Переселення відбулося спонтанно, несподівано як для австрійського уряду, так і для самих балканців. Перебування у Банаті бачилося їм заходом вимушеним та тимчасовим. Всі сподівались на якнайскоріше повернення до рідних осель (звичайно ж за умови військових перемог Австрії). Статус території на якій оселились болгарські громади протягом війни залишався нез'ясованим. Так само невизначеним був і статус поселенців впродовж 1689–1699 рр.

Зауважимо, що більша частина чоловіків з балканської колонії, вступили до лав австрійської армії. Цьому сприяло й те, що деякі з них вже мали досвід військової служби: напівпривілейовану частину болгарського населення у Османській імперії складала так звані *войніки*¹⁴. За допоміжну службу у війську вони звільнялися від сплати державних податків.

Окрім войників існували ще й інші допоміжні частини турецького війська, укомплектовані за рахунок християн: *лагумджі* та *муселіми* (род інженерно-саперних військ)¹⁵. Всі вони, та їх родини, за службу, звільнялись від сплати податків.

Досить часто, за першої-ліпшої **нагоди**, такі загони залишали турецьку службу та переходили **на бік** супротивників Османської імперії, при цьому кількість **службовців** у них була значною – від 50 до 100 чоловік. Їх **десятники та сотники** – *черибаші* та *юзбаші*, відповідно нагороджувалися офіцерським чином у австрійській армії та довічною пенсією¹⁶.

Послугами таких перебіжчиків, **які** автоматично потрапляли до авангарду армії, цісарський уряд **залюбки** користувався **впродовж** всієї війни, аж до підписання у 1699 р. Карловицького мирного договору. За

ним до Австрії відходили Банат і Трансильванія. Балканські терени залишалися у володінні Порти. Годі було й мріяти про повернення на батьківщину. Учорашні військовослужбовці-балканці, волею вищого командування, після демобілізації, оселялись у, заснованих 10 років тому, колоніях¹⁷.

Таким чином, утворився прошарок воїників у Банаті. За ними було залишено право носити зброю. За думки офіційного Відня, неможна було тримати настільки чисельну масу людей, які мали досвід збройної боротьби з османами, які й самі досконало знали організацію та звичаї турецького війська, без гідної справи. З метою захисту кордону було сформовано дві ландміліції, або "*Войни Країни*" (також фігурують як *Границі*): у 1701 р. – Славонську (також фігурує під назвою "Савсько-Дунайська"), а у 1702 р. – Тисько-Моріську, центрами яких, відповідно, стали міста Осіек та Сегедін¹⁸.

За умови несення військової служби поселенці звільнялись від сплати податків. Також їм надавались у користування земельні ділянки, та гарантувалась свобода віросповідання. Окрім того, введено було грошове жалування (див. *Додаток № 1*).

Також видавались гроші на купівлю *порціонів* (особисте харчування) та *раціонів* (фураж для утримання коней). За одиницю виміру бралась піврічна норма рядового гусара. Вона становила для порціону: муки 30 гарнців; м'яса 3 пуда 10 фунтів; пшона або круп 2 гарнця; за сіль 0,2 флорина та 4 воза дров. Для раціону: вівса 60 гарців та 4 вози сіна¹⁹. То були, так звані, 1 *порція* та 1 *рація*. Військовослужбовці отримували різну їх кількість, в залежності від чина. Грошовий еквівалент вартості порцій та рацій, розподілявся на місячні частки (див. *Додаток № 2*).

Населення країн групувалося у шанцях – укріплених містечках по кордону, які мали бастионні споруди. Шанець керувався комендантом, призначеним з німецького офіцерства²⁰. Охорона кордону проводилась шляхом організації кінних роз'їздів.

За загально визнаними військовими класифікаціями, граничари належали до гусар, роду легкої кінноти, надзвичайно популярної у Австрії та Угорщині того часу²¹.

Звичайне озброєння гусар складалося із безбагнетового карабіна, двох пістолів та довгої шаблі у металевих ножах з шкіряними ташками (різновид турецької *пала*)²².

Граничар Тисько-Мориської ландміліції. Початок XVIII століття.
Гравюра.

60 озброєних граничар-гусарів з кіньми становили роту. З 10 рот складався гусарський полк (регімент) – тобто 600 гусарів²³. Населення кожного шанця мало виставляти від однієї до кількох рот, в залежності від кількості дорослих чоловіків. Найбільш великі міста, такі як Сегедін, Осієк чи Петрварадін утворювали, відповідно, цілі гусарські полки²⁴. Назву свою вони, скоріш за все, отримували згідно назви населеного пункту, чий мешканці складали більшість військовослужбовців. Підтвердження цього знаходимо у звістці про існування Калмуцького регімента, що отримав назву від імені банатського містечка Калмут²⁵.

Протягом перших двох десятиліть по утворенні Границь, австрійський уряд дотримувався практики збереження дарованих балканським переселенцям пільг та привілеїв, але на початку 1720-х років обставини змінилися.

У 1716–1718 рр. Австрія у союзі з Венецією воювала з Туреччиною та, за мирною угодою, укладеною у сербському містечку Пожаревац, отримала у своє володіння Північну Сербію з Белградом, частину Валахії та Боснії²⁶. Таким чином граничарські поселення Банату опинилися у глибині Австрійської імперії. Потреба у їх існуванні відпала. Переселення їх на новий кордон, у очах Габсбургів, також не мало сенсу – там вистачало населення. Розформувувати їх, однак не стали, але штати скоротили. Значну кількість кадрових військових – від рядових до обер-офіцерів було апшитовано. Відбувалось скорочення прошарку офіцерства болгарського та сербського походження. Замість них до регіментів було направлено офіцерів-австріяків які відразу почали впроваджувати горезвісну німецьку муштру. Для тих з поселенців, які залишилися у ландміліції, перспектива просування по службі була зведена на нівець: за негласним розпорядженням командування не німці не могли займати посад вищих за обер-офіцерські (тобто вищих за капітана)²⁷.

На середину правління Карла VI Габсбурга (1711–1740) припало й загострення релігійної проблеми. Пожаревацька мирна угода (1719), за рахунок територіальних надбань на Балканах, призвела до зростання кількості православних підданців імперії. Римська курія відразу ж звернула увагу австрійського та угорського католицького духовенства на необхідність привести його хоч би під формальний патронат Ватикана. Мова йшла про запровадження унії, та утворення таких церковних структур, у яких би при збереженні "східного" обряду, вищою інстанцією вважався папа.

Найбільш далекозорі з балканських військових вирішили перейти на службу до єдиної, на той час, православної слов'янської країни – Росії. Почало готуватися хоча й не масове, але ж переселення. Для цього існувало багато причин, і кожна з них була настільки вагомою, що саме вона могла стати вирішальною: невиконання австрійським урядом обіцяних у кінці XVII ст. привілеїв; болгарські поселенці зневірилися у можливості звільнення Габсбургами їх етнічних територій на Балканах; утиски католицизму, особливо єзуїтів; прагнення покатоличити чи повернути до унії православних болгар; наступ місцевих феодалів, що бажали закріпостити "скорочених" граничар; вкрай жорстка дисципліна, насаджувана австрійським військовим командуванням у ландміліцьких полках, що призводило до протистояння балканців із німцями²⁸.

Австрійські болгарини, та й вся балканська колонія взагалі, виступили як єдине ціле – всі вони були православні, розмовляли спорідненими мовами, і це давало їм можливість протистояти понімеченню. До того ж, зросла нова генерація, котра, завдяки непогано налагодженій у Австрії системі освіти, була обізнана з надбаннями європейської культури того часу, і це давало їм змогу краще усвідомити свою несхожість з оточуючим католицьким світом. А місцеві священики та вчителі збуджували у них відчуття православності, любові до Росії, близької за мовою та вірою. До того ж, воєнні успіхи Петра I мали широкий резонанс та приваблювали кадри військовослужбовців, що бажали швидко просунутися по службі. Та й різноманітні привілеї та високі чини, які надавалися Петром I іноземним офіцерам, були дуже суттєвим стимулом.

Весь цей комплекс чинників призвів до того, що до Російської імперії було спрямовано болгарський переселенський рух, причому рух цей відбувався не з етнічних земель, не з метрополії, а з осередків болгарської колонізації, що утворилися у міжріччі Сави, Дунаю, Тиси та Мориші наприкінці XVII ст. Абсолютна більшість переселенців цієї хвилі належала до військових поселенців – граничар, головним заняттям яких була охорона кордонів. Це наклало певний відбиток не тільки на ментальність, спосіб життя мігрантів але й суттєво вплинуло на весь характер болгарської колонізації в Україні, зумовивши на довгі роки її мілітарну спрямованість.

1.2. БОЛГАРИ В РОСІЙСЬКИХ ІРРЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАННЯХ В УКРАЇНІ (1723–1751 рр.).

Наприкінці XVII ст., з активізацією російських інтересів до Чорноморського узбережжя, під впливом процесу формування націй та національних культур, поширювалося уявлення про етнічну та мовну єдність слов'ян. Ці ідеологічні постулати виступали не тільки як обґрунтування зовнішньополітичних задач та акцій Росії, але й стимулювали виникнення ідеї панславізму. Єдиновірність та єдність походження зі східними слов'янами були міцно закріплені у свідомості балканських християн, народжуючи провіденційний оптимізм, надію на отримання допомоги у справі національного визволення²⁹. Сподівання ці, певною мірою, були виправдані.

Вісімнадцяте століття – час суттєвих змін у системі "європейської рівноваги" та небаченої експансії Росії. Тенденція у політиці, започаткована ще Петром I та продовжена його спадкоємцями, була за будь-яку ціну вибитись у лідери, стати повновартісною імперією, рівною, а може і першою, серед великих.

У боротьбі, яку вела Росія на південному напрямку, їй потрібні були вірні союзники, яких вона цілком слушно шукала серед поневолених Османською імперією балканських та кавказьких християн. І хоча вся зовнішньополітична діяльність російської дипломатії у вищезгаданих регіонах у XVIII ст. проходить під гаслом безкорисливої боротьби за інтереси "єдинокровних та єдиновірних", ми не можемо заперечувати оцінку такої діяльності лише як одного з багатьох кроків на шляху до досягнення кінцевої мети – панування на теренах Османської імперії населених православними. Болгарській "карті" в цій грі відводилось хоча й не перше, але досить помітне місце.

Не буде перебільшенням сказати, що шлях з Болгарії до України був добре знаним в усі часи. документи свідчать, що чимало переселенців знайшло нову долю у лавах Запорозького війська та українських полків ще у XVII ст., коли вплив Росії у цьому регіоні ще не був настільки всеохоплюючим, як у XVIII ст.³⁰ Завдяки привілеям, дарованим універсалом Богдана Хмельницького, оформилося та розгорнуло активну діяльність Ніжинське грецьке торгове братство, значну кількість членів якого становили болгарські торговці з Тирново, Пловдіва та Адріанополя³¹.

Якщо ж казати про оселення болгар у південних регіонах тогочасної України за ініціативою та сприянням російського уряду, то ми можемо віднести його до років життя та діяльності Петра I. Зокрема, вважаючи за корисне завести легку кінноту, цей цар наказом від 20 квітня 1707 р. доручив особі на ім'я Апостол Кічев набрати 300 чоловік до гусарської команди, при 8 офіцерах з балканців. Люди ці увійшли до так званої "Волоської хоругви"³². Незважаючи на свою назву – "Волоський", цей гусарський полк не був суто моноетнічним формуванням і включав до своїх лав і представників інших балканських етносів, зокрема болгар, про що свідчить, хоч би, ім'я та прізвище його полкового командира. Створення подібних легко кінних загонів скоро стало необхідним для Росії як повітря.

Ситуація у південноукраїнському регіоні, починаючи з 1709 р., була надзвичайно складною: антиросійський виступ запорожців під проводом Костя Гордієнка та їх подальший перехід під протекцію Туреччини поставили російське командування перед неприємним, але болоче реальним фактом – відсутністю на південних кордонах сили, за допомоги якої можна було б забезпечити збереження державних інтересів та спокійне життя населення України. За планами великого реформатора, такою силою мало стати православне населення Балканського півострова, на який у цей час звертає свій погляд російська дипломатія. Болгари ідеально відповідали необхідним вимогам: православні, слов'яни; до того ж, серед інших південнослов'янських народів, географічно розташовані найближче до кордонів Російської держави. Під час російсько-турецької війни 1710–1711 рр., більш відомої у історіографії під назвою Прутського походу, Петро I розіслав на Балкани емісарів із закликами підіймати повстання проти турок та заступати у російську службу³³. Число гусар збільшилося та налічувало 6 полків та 3 хоругви. Після невдалої Прутської кампанії їх було розпущено, окрім 3-х команд п'ятисотенного складу, які було використано у війні зі Швецією та розформовано у 1721 р.³⁴

Нейштадтський мирний договір надав Петру можливість повернутися до більш активного розв'язання проблеми виходу до південних морів, що настільки яскраво проявилось у Перському поході 1722 р. Терміново було потрібно нарощувати кількість військовосухопутних сил у південному регіоні. Ідею створення легко кінних гусарських полків було реанімовано, а тому вже 7 січня 1723 р. було опубліковано іменний наказ, оголошений президентом

Військової колегії князем О.Д.Меншиковим – "Про набір з однодворців, замість ландміліції, гусар та сформування з них полків"³⁵. За цим наказом однодвірське населення Центрально-Землеробського району Росії мало переселятися на південь – до Бахмутської провінції³⁶. Полковниками, ротмістрами, унтер-офіцерами до них призначалися ті болгари, серби і волохи, котрі раніше служили у Волоській хоругві та були тямущими у військовій справі. Організаційного оформлення полку, однак, не відбулося – він проіснував лише на папері, незважаючи на те, що однодворці почали переселятися у басейн Лугані та Бахмуту. Увагу Петра I, у той час, відволік інший, більш життєздатний та ефективний проект.

25 жовтня 1723 р. Колегія іноземних справ отримала пропозицію майора австрійської служби І.І.Албанеза, серба за національністю, щодо набору на російську службу гусарських полків з балканських вихідців. У цьому донесенні викладено ретельно обміркований план щодо вербування, формування, та оселення на українських кордонах гусар "з фаміліями, тобто з жінками і дітьми". Згідно з четвертим параграфом донесення, формування полків планувалося вести в Києві під наглядом київського губернатора, спеціально призначеними офіцерами. І лише тоді "коли полк, буде зібрано, розпочати несення його службовцями дійсної служби"³⁷.

Албанез пропонував не вдовольнятися очікуванням переселенців на місцях, а дати йому кошти для від'їзду за кордон і дати йому чисті паспорти для того, щоб можна було забезпечити легальний проїзд майбутнім переселенцям (параграф 9)³⁸. Вже 31 жовтня 1723 р., як наслідок цієї пропозиції, з'явився універсал Петра I з закликом до сербів вступати до гусарських полків в Україні, яким гарантувалося отримання ними різноманітних пільг та привілеїв "по їх рангам та службам"³⁹. Завідування новоствореною комісією доручалося Албанезу. Отримавши паспорти та 1.200 крб. підйомних, Албанез виїхав за кордон вербувати гусарів.

Оселення австрійських військовослужбовців, з самого початку, планувалося в Україні, на чому наполягав і сам І.Албанез. У якості ймовірного місця розташування майбутнього полку вказується територія Прилуцького та Київського козацьких полків⁴⁰. Обов'язок підтримувати зв'язок із Албанезом та корегувати діяльність його комісії покладался на київського генерал-губернатора, князя І.Ю.Трубецького. Перебування Албанеза у Країнах відноситься до

зимі-весни 1724 р. Саме в цей час відбувалося знайомство граничар з текстом універсалу.

Відкритої агітації не було – переманювання військових дійсної служби не могло бути схвалено австрійським начальством. Але ж не було нестатку й у "скорочених", апшитованих. Комісія йшла успішно. У своєму листі до І.Ю.Трубецького від 5 травня 1724 р., з Банату, Албанез писав, що роздав подорожні листи (паспорти), десяти штаб- та обер-офіцерам, в тому числі одному полковнику⁴¹. Привертає увагу факт існування добре налагодженого кур'єрського зв'язку: повідомлення з Країн до Києва йшли тиждень. Очевидно, комісія ця, у очах російського керівництва, була справою надзвичайно важливою.

Перші переселенці прибули до Києва 11 червня 1724 р. Серед них був сам Албанез, а з ним 2 капітани, 2 вахмістри та 14 рядових. Про це Трубецький доповідав президенту Колегії іноземних справ П.А.Толстому⁴². Відання справами, пов'язаними з переселенням граничар до Російської імперії, входило у компетенцію саме цієї установи. Ще за кілька тижнів до їх прибуття (23 травня) імператором особисто було регламентовано порядок отримання граничарами військових російських чинів, та відповідної платні за службу.

Що ж до оселення родин військовослужбовців, то наказувалось, "аби їх поселення було ближче до великоросійських міст"⁴³. Для цього непогано підходила територія Слобідських козацьких полків. Вже у червні-липні 1724 р. було розіслано посильних у їх сотні для вибору місць під оселення граничар⁴⁴.

Тим часом еміграція тривала. Аби не нервувати надмірно цісарський уряд, граничари та їх родини рухались невеликими групами, щонайбільше 20-30 осіб. Такі переселенські команди прибували до Києва мало не щодня: 13 жовтня 1724 р. прибула група з 7 рядових гусарів – колишніх мешканців м.Сегедін (Тисько-Моріська ландміліція). На чолі групи, зазвичай, стояв один з військових, як правило той, хто мав найбільший авторитет у своїх товаришів. У даному випадку – Т.Сегдієв (Сегединець)⁴⁵.

Менш ніж за півроку (червень-жовтень) 1724 р. у Києві було сконцентровано чималу кількість балканської людності. Станом на 1 листопада 1724 р. – 135 військовослужбовців. А саме: 10 обер-офіцерів – 3 капітани, 3 поручики та 3 прапорщики; 6 унтер-офіцерів – 3 вахмістри, 2 каптали та 1 ротний писар; 119 рядових⁴⁶. Багато емігрантів прибуло разом з родинами. Загальна кількість переселенців мала дорівнювати близько 1.000 осіб.

Про подальшу динаміку та характер еміграції населення Границь красномовно свідчать рапорти І.Ю.Трубецького до Колегії іноземних справ, які мали надсилатися щонайменше раз на місяць. Згідно рапорту від 27 грудня 1724 р., особовий склад команди Албанеза зріс за рахунок збільшення кількості рядових гусар до 177 службовців⁴⁷.

Певну повільність темпів еміграції можна пояснити тим, що переважна більшість граничар була, на той час, відсутня. За наказом Карла VI, їх було включено до корпусу генерала Парфі, який знаходився на Сицилії⁴⁸.

Постає питання: якою була питома вага болгар серед граничарського загалу, що переселявся в Україну? Відповідь на це дає той же рапорт Трубецького від 27 грудня. Його аналіз дає можливість визначити національний склад команди Албанеза (див. *Додаток № 3*).

Утворений 1724 р. Сербський гусарський полк був поліетнічним формуванням, в якому серби не становили абсолютної більшості. Болгари займали другу позицію за кількістю обер-офіцерів, та третю за кількістю рядових гусарів.

Багатонаціональна структура Сербського полку стурбувала безпосередніх виконавців на місцях, які вважали, що зміст повинен співпадати з формою. Стурбований київський генерал-губернатор Трубецький відправив до Колегії іноземних справ два донесення: 26 грудня 1724 р. та 19 червня 1725 р. В них він доводив, що "поміж прийнятими майором Албанезом гусар-сербів з'явилися обер- і унтер-офіцери та рядові інших націй"⁴⁹, і просив роз'яснення, чи буде правомірним приймати до Сербського полку представників інших етносів.

Протокол засідання Сенату під головуванням канцлера Г.Головкіна від 10 серпня 1725 р. наголошував: "Якщо між сербами є вояки інших націй, гідні до служби, то їх утримувати у числі сербів ..."

⁵⁰ Цю постанову Сенату можна вважати першим відомим нам, на сьогоднішній день, законодавчим актом, який легітимізував болгарські переселення до України.

Кількість болгар, які переселилися невпинно зростала. Хоча характер еміграції не змінився – прибували невеликі групи по 5-10 чоловік, але темпи прискорилися: з інтервалом у 1-2 дні. При цьому групи ці носили змішаний, у національному відношенні, характер – болгари, серби, волохи⁵¹. Певна активізація переселенського руху, як нам бачиться, була пов'язана з поверненням граничарського корпусу з

Сицилії, після укладення мирного трактату між Іспанією та Австрією у 1725 р.⁵²

Протягом 1725 р. гусарський полк входив до складу Київського гарнізону, але служби не ніс, оскільки перебував у процесі організаційного оформлення. Полковим командиром, як і раніше, був І.Албанез.

Всього у полку – 295 військовослужбовців.

У грудні 1725 р. у складі полку було 4 роти. На чолі роти стояв капітан. При ньому ж мали знаходитись поручик та прапорщик, вахмістр та ротний квартирмістр, а також 5 капралів. Тобто, з загальної кількості 100 службовців, 10 припадало на обер- та унтер-офіцерів.

Перша та друга роти були комплектні – 102 та 100 військовослужбовців. Командиром 1-ої роти був капітан І.Стоянов, при ньому ж – прапорщик Н.Стоянов. Серед болгар-рядових, зустрічаємо новачків – тих, що прибули протягом року – С.Делістанов, І.Булгарин, К.Стоянов (1 рота)⁵³; К.Доброміров, Р.Стоянов, І.Стоянов, І.Неделков (3 рота; яка, до речі, залишалася некомплектною рядовими – 72 гусари)⁵⁴.

Зросла й кількість офіцерського (обер- та унтер-) корпусу полку, болгарського походження – капітан Г.Марков (командир 3-ої роти); прапорщик Б.Райнов та вахмістр Г.Стоянов (обидва у 2-ій роті)⁵⁵.

4 рота перебувала у самому початку оформлення – капітан, поручик, вахмістр та 8 рядових⁵⁶.

Подальша комплектація відбувалася у бік оформлення вже існуючих, та започаткування нових рот, причому, все тими ж швидкими темпами: у січні 1726 р. до 4-ої роти було приписано болгар П.Велчева, Є.Велкова, Р.Тодорова та П.Самоковця. За неповний місяць кількість рядових зросла на 20 чоловік⁵⁷. У березні 1726 р. у Сербському полку вже було 12 обер-офіцерів; 22 – унтер-, та 307 рядових⁵⁸. Близько третини у кожній з категорій військовослужбовців становили болгары.

За два роки існування та діяльності комісії, дорученої І.Албанезу (1724–1725), "критична маса" граничар, сягнула тієї межі, за якою розпочиналося хоча й невелике, але цілком боєздатне з'єднання. Очевидно, виходячи саме з цих міркувань, Сенатським наказом від 24 січня 1726 р. гусарський полк було передано з компетенції Колегії іноземних справ до відання Військової колегії⁵⁹.

Паралельно, відзначимо, що починаючи з кінця 1726 р. еміграція колишніх австрійських військових, уповільнюється. Причиною цього

став, підписаний 6 серпня 1726 р., російським міністром у Відні, Ланчинським, договір між імперіями Романових та Габсбургів. Згодом до нього мала пристати й Венеція.

Фактично, то була реанімація "Священної ліги". Сподівались, що сам прецедент підписання оборонного союзу утримає турок від ворожих дій проти домовившихся сторін. За одним з пунктів договору, держави зобов'язувались не надавати притулку та допомоги бунтуючим підданцям одне одного, а довідавшись про будь-які ворожі плани таких осіб, доносити про них та сприяти їх знищенню⁶⁰. Переселенці з Границь не те щоб були стовідсотковими зрадниками та бунтівниками (спротив їх носив, скоріш пасивний характер), але, аби не виглядати невдячними у очах нових друзів, дипломатичне та військове відомство Російської імперії тимчасово припинили проросійську агітацію серед слов'янського населення Банату та Трансільванії, та скоротили обсяги видачі виїзних документів, через амбасадора у Відні та емісарів у Границях. Таким чином, інтереси православного населення Австрійської імперії було тимчасово принесено у жертву високій політиці.

Російське військове командування усвідомлювало, що за таких умов доукомплектувати полк за рахунок граничар буде неможливо. Почалися роздуми та міркування. Військова колегія пропонувала розписати гусар по Слобідських козацьких полках, але офіцери-балканці вблагали, аби, навпаки, гусарський полк доповнили слобожанами. Аби не ображати переселенців "по їх чужеземству", так і зробили – прислали до Сербського гусарського полку 200 слобідських козаків. Не всі вони були українцями. Як йшлося вище, після Прутської акції (1711) на території Слобідської України оселилося чимало болгар та сербів, котрі заступили на російську службу. Довідавшись про набір балканської військової команди, який вівся у Києві, вони також побажали, вписатись до неї⁶¹.

Некомплектність полку (насамперед рядового складу) вносила певний дискомфорт у життя його військовослужбовців. В першу чергу це позначилось на виплаті грошового жалування. Згідно грамоти Катерини I від 2 лютого 1726 р., надісланої до Київської губернської канцелярії, кошти на утримання приїздивших гусар мали бути виділені з доходів Малоросійської колегії⁶². Кожен з прибулих, у незалежності від рангу, отримував 5 російських карбованців підйомних грошей⁶³. Оскільки ж полк не ніс польової служби, а лише формувався, до того ж офіцерів був надлишок, то жалування усім чинам було знижено на

ранг. Тобто, майор отримував майорське звання, але гроші йому сплачувались за поручницьким чином; поручикам – за прапорщицьким, і так далі. Рядові гусари залишились єдиною категорією військовослужбовців, платню якій знижено не було.

Раціони та порціони, котрі у Цісарії отримувались натурою, в Україні сплачувались грішми (див. *Додаток № 4*). При цьому австрійські норми, знову ж таки, виявились вищими за російські (останні регламентувалися "Генеральною табелю" для військовосухопутних сил, 1720 р.)⁶⁴.

Твердження про те, що у Російській імперії створювались виключно сприятливі, мало не курортні, умови для військових колоністів, як бачимо, не відповідають дійсності.

Залишалося невирішеним питання про оселення родин, так званих "фамілій" військових. Й за рішенням уряду, і за сподіваннями переселенців, то мала бути Україна, але остаточного варіанту обрано ще не було: період з квітня 1727 по червень 1728 рр. відзначився тривалим листуванням між Військовою колегією, командуванням Української армії та канцеляріями козацьких полків з цього приводу. Як одні з придатних для оселення називалися південні частини Полтавського та Ізюмського полків⁶⁵. Переведення всього складу полку у ці місця, проте, не відбулося – вони були необжиті, і селити там людей на зимівлю було б безглуздя. Натомість, з Києва гусарську команду виводять та розміщують на вінтер-квартири у сотеному містечку Прилуцького полку – Варві. Невідомо з яких саме міркувань російського командування, але там він пробув весь 1729 р.⁶⁶ Очевидно, запропоновані місця не відповідали котримсь з вимог, тому, що протягом всього 1729 р. пошуки тривали.

Остаточне рішення прийняв президент Військової колегії М.М.Голіцин. За його визначенням полк, для найкращого виконання службових функцій – охорони кордону, мав бути оселений неподалік від турецьких володінь, на південь від Української лінії, у Бахмутській провінції, біля містечка Тор, де була й невеличка фортеця⁶⁷. Від того часу на довгі роки Тор мав стати місцем постійного перебування гусарських родин та власне польового Сербського гусарського полку (у мирний час).

Тим часом, у структурі полку відбулися не стільки кількісні, скільки якісні зміни. Простежити їх дають нам можливість списки чинів на отримання жалування за вересень-грудень 1728 р., складені на початку 1729 р. Станом на 1 січня того ж року, загальна кількість

військовослужбовців складала 316 осіб, що було навіть нижче показників 1726 р. – 341 гусар. При цьому рядових було 279 чоловік. Решту складали обер- та унтер-офіцери. З ними все було гаразд – існуючі 4 роти були цілковито укомплектовано керівними кадрами. З рядовими ж, навпаки – замість необхідних 90, на кожну роту припадало: 59 (1-а рота), 64 (2-а), 72 (3-а) та 84 (4-а). Зрозуміло, що скорочення торкнулось саме рядового складу⁶⁸. Очевидно, невдоволення малим, у порівнянні з цісарським, забезпеченням активізувало рееміграцію деякої частини гусар. Це підтверджується і шляхом співставлення особового складу – чимало службовців-болгар вибуло, а на їх місця заступили зовсім інші⁶⁹. При цьому новий болгарський елемент походив не з Австрії. То були болгари з Османської імперії. Брак австрійських граничар вирішено було сповнити балканцями з метрополій. Там завжди вистачало придатного "матеріалу", який чи то був не в ладах з турками, чи то просто бажав зробити кар'єру. Зазвичай схема, за якою такі особи потрапляли до гусарського полку, була наступною: рухаючись на північ невеликими групами по 3-4 чоловіка, вони переходили російський кордон на Кременчуцькому форпості і, отримавши там паспорти, крокували до Києва, де складали клятву вірності російському монарху. Саме так, у серпні 1729 р. прибула група болгар⁷⁰. У іншому документі, окремо наголошувалось, що це "турецької області болгари"⁷¹.

Продовжувалося й переселення з Войних Країн. У червні 1729 р. у Києві з'явилися "цісарської нації болгарин Степан Павлов, ... з товаришами"⁷². Хоча, граничар приїздило вже не настільки багато, як у 1724–1725 рр. Більшість згадуваних переселенців без вагань приймалися на російську службу та залічувались рядовими у 5-у та 6-у роти полку, організаційне оформлення якого тривало протягом всього 1729 р.

Російське командування воліло якнайшвидше завершити організацію гусарського полку. Очевидно, саме з цією метою у Варву було відряджено російських офіцерів у якості комісарів-спостерігачів. До травня 1729 р. на цій посаді перебував капітан Єнцин (Єнсен ?)⁷³. З червня 1729 по 1730 рр. – капітан П.Володимиров⁷⁴.

Прискорення комплектації полку сприяло тому, що починаючи з 1728 р. жалування військовим почали видавати відповідно чину (зняли пониження на ранг)⁷⁵. Був і інший, менш приємний, оберт медалі: за планами Правлячого Сенату полк готувався до включення у так званий Низовий корпус.

За Петербурзьким трактатом, укладеним 12 вересня 1723 р. російськими міністрами та уповноваженим послом перського шаха Тахмасіба – Ісмаїл-Беком, шах Ірана, за надання йому військової допомоги у боротьбі проти Туреччини, поступався на користь Росії провінціями на західному та південному узбережжі Каспійського моря (Гілян, Мазандеран та Астрабад, з містами Дербент та Баку)⁷⁶. У 1729 р. до них приєдналась і Ширванська область. Російські війська, що знаходились в цих провінціях, склали Низовий (Перський) корпус, склад якого регулярно оновлювався. У корпусі нараховувалось 3.500 чоловік.

Сенатським наказом від 14 серпня 1730 р. гусарський полк, доповнений 200-ми слобідськими козаками, у кількості 459 службовців, передавався під начало генерала Левашова, командира корпусу⁷⁷. На початку вересня 1730 р. полк виступив у похід. Вже на шляху до першого збірного пункту російських військ з полку втекло 179 чоловік⁷⁸. Справедливості заради, зазначимо, що то були слобідські козаки⁷⁹. Для них дезертирство було виправданим кроком: вмирати за тисячі верст від рідних домівок не хотілось, а от можливості уникнути покарання з боку уряду, були більшими – вдома, як то кажуть, і стіни допомагають. У гусар-балканців такої альтернативи не було. Зиму 1730–1731 рр. полк провів на вінтер-квартирах у Царицині, продовживши рух 6 травня 1731 р.⁸⁰

Відомості про перебування полку у перських провінціях є вкрай неповними. Однак, відомо, що за півтора роки (1731–1732), полк втратив третину військових. Близько сотні болгар та сербів лягло кістьми на берегах Каспію. Не повернувся з цього походу і його командир – І.Албанез. Його місце заступив І.Стоянов, який на той час вже отримав чин майора.

Майор Стоянов прийняв рішення просити російське командування про повернення полку в Україну. Політична ситуація на південноукраїнському кордоні сприяла реалізації цього плану – восени 1731 р. намітилась конфронтація з Туреччиною. Ще 25 серпня генерал-аншеф граф фон Вейсбах, командир Української армії, надіслав до Москви, з Полтави, донесення про те, що кримський хан на чолі Кримської, Білгородської та Ногайської орд та запорожців, готується до виступу у похід. Вейсбах наказав регулярним військам негайно виступити до кордону, та писав Д.Апостолу, аби той негайно мобілізував козаків⁸¹. Відомості про таку напруженість у відносинах Росії та Туреччини стали знайомими І.Стоянову і він, користуючись

моментом, зв'язується із Вейсбахом. У своєму листі він представляв, що оскільки у балканських країнах пройшла чутка про залічення Низового корпусу, то це відсахнуло потенційних військовослужбовців від виїзду до Росії. В той же час, як відомо, людина, яка бажає зробити кар'єру у армії, завжди пробирається до кордонів тієї країни, у якій очікується війна. То ж, якби Сербський полк влітку 1732 р. перебував в Україні, то мешканці Болгарії, Сербії та інших країн, а також і ті, хто "були з ним в цісарській службі", тобто, все ті ж граничари, вступали б до його лав, і за півроку набралось би їх кількасот чоловік⁸². Вейсбах рапортував до Військової колегії про пропозицію Стоянова. Вищим генералітетом цей план було прийнято схвально, та, в свою чергу, зроблено "представление" Сенату та імператриці.

27 травня 1732 р. на докладі Військової колегії, Анна Іоаннівна власноручно підписала наказ про відозву гусар з Низового корпусу⁸³. Основний склад полку було відправлено в Україну у серпні 1732 р. Наказом командира корпусу М.Левашова, всі місцеві органи влади зобов'язувались всіляко сприяти просуванню гусар, забезпечувати їх, без зволікання, харчами, фуражем та підводами⁸⁴.

Вже восени 1732 р. його повернення очікували в Україні. Оселення полку планувалося Вейсбахом в контексті будівництва Української лінії, автором проекту якої він і був⁸⁵. Між канцелярією київського губернатора та Військовою колегією зав'язалося жваве листування з приводу місця оселення. Остаточне рішення залишила за собою Колегія. За її планом "серби" повинні були оселятись все при тому ж містечку Тор (поблизу Бахмута)⁸⁶.

Чисельність гусарського полку у 1733 р. була вкрай незначною: 14 офіцерів та 183 нижніх чинів⁸⁷. Скорочення кількісного складу полку майже вдвічі примусило уряд вжити заходів щодо відновлення його боєздатності. Через необхідність збереження, по можливості, балканського характеру полку, наказами Анни Іоаннівни від 12 березня та 3 вересня 1733 р. передбачалось конскріптування балканських християн⁸⁸. Окремо наголошувалось на тому, що не слід буквально розуміти заклик до виїзду "сербського народу", оскільки "в службі гусарській у цісаря римського різних народів люди приймаються"⁸⁹.

Проте реального покращення життя не відбулося. Полк практично не був оселений на відведених йому землях, незважаючи на чисельні "биття чолом" його командира Стоянова⁹⁰. "Фаміліям" полку доводилось мешкати на правах підсусідків в українських та

слобідських полках (якомога ближче до місць дислокації власне військової команди Стоянова). Це сталося, головним чином, через те, що полк протягом кількох років знаходився у діючій армії.

Службовці полку не встигли оговтатись після перебування у Персії, коли Європу охопила політична лихоманка: 1 лютого 1733 р. помер польський король Август II Фредерік. Звістка про цю подію пролунала як заклик до війни – Росія готувалась взяти найактивнішу участь у розподілі "польської спадщини". Замість креатури польських магнатів – С.Ліщинського, Росія, спільно з Австрією, воліла бачити корону Пястів на голові саксонського курфюрста Августа. Аби додати сильні аргументи до свого побажання, на спільному засіданні міністрів та генералітету, під головуванням імператриці, яке відбулося 22 лютого 1733 р., вирішено було висунути до польського кордону 20.000 російського війська під командуванням фельдмаршала П.П.Ласі. Військо складалося з 18 піхотних та 10 кінних полків регулярної армії. У підкріплення їм додавалося 15.000 іррегулярного війська, головним чином козаків (донських, слобідських, українських) та калмиків, а також "гусар українських скільки є", тобто, весь особовий склад Сербського гусарського полку⁹¹. Подальша ескалація напруженості у польських справах призвела до безпосереднього втручання Російської імперії. 31 липня 1734 р. корпус Ласі перетнув російсько-польський кордон.

Аннали офіційної російської історії не містять жодних повідомлень про участь службовців Сербського гусарського полку у польській кампанії 1733–1734 рр. Можливо так сталося через порівняну малочисельність цього військового формування, що додавало йому певної "другосортності" у очах дослідників. Однак, у очах російського командування особовий склад полку, попри свої невеликі розміри, залишився на висоті. Про це ми дізнаємося з апшитів гусар: рядові М.Константинов та М.Стефанов (службу у полку розпочали у 1723 та 1724 рр.), разом з іншими чинами, брали участь у облозі Данціга (Гданська) російськими військами під командуванням фельдмаршала Б.-Х.Мініха, яка відбувалася протягом першої половини 1734 р. (місто взяли 28 червня), й за це неодноразово були відзначені начальством⁹².

Сподівання більшості службовців на, хоч би невеличкий, перепочинок після закінчення війни з польськими конфедератами, під час якого можна було б налагодити господарства в Україні, та хоч трішки побути з родинами, виявилися марними.

В Україну полк таки перевели, але зовсім не для звичної прикордонної служби. Ще восени 1734 р. розпочалася конфронтація між Петербургом та Стамбулом з приводу втручання турок у перські справи з одного боку, та наскоків запорожців на ногайські аули з іншого. Щоправда, того, та й наступного року, військові дії, якщо можна так їх назвати, не виходили з площини локальних сутичок.

У 1736 р. полк Стоянова (на той час вже підполковника), у складі 300 гусар було включено до Дніпровської армії Мініха, яка у кампанії того року мала діяти на оперативному просторі нижньої течії Дніпра та у Криму⁹³.

Першою воєнною операцією гусарського полку у кампанію 1736 р. про яку ми маємо звістки, слід вважати взяття ними, спільно з донськими козаками, табору татарського війська, командиром якого був онук хана – Калга-Салтан. Перебивши кількасот татар, вони були змушені відступити, оскільки не отримали допомоги від головних сил, які знаходились далеко позаду. Втрати авангардної команди становили близько 100 осіб. Питома вага гусар Стоянова, у цих втратах, на жаль, не вказується. Сталося це 30 травня 1736 р.⁹⁴

Кампанія 1736 р. носила, великою мірою, характер пробний, розвідувальний. Вже 25 червня, спаливши та сплюндрувавши головні татарські поселення, Мініх, через нестачу води та епідемію, змушений був відвести армію до Дніпра. Незважаючи на те, що не вдалося здійснити всього запланованого, та закріпитися у Криму, похід цей мав велике значення через той резонанс, який він отримав у межах турецьких володінь. Російський резидент у Стамбулі, Вешняков, у одному з донесень Колегії іноземних справ, писав, що турки дуже небезпечні супроти своїх християнських підданців, оскільки ті можуть повстати, якщо російські війська наблизяться до кордонів: "...болгари, волохи, молдовани та інші, настільки сильно турбуються про визволення з-під турецького тиранства й такою мірою схильні до Росії, що за першої ліпшої нагоди життя свого не пошкодують для вашої величності, як для можливої визволительниці".⁹⁵

Осягнувши неперспективність походів у безводну кримську пастку, російський генералітет планував кампанію 1737 р. з врахуванням попередніх помилок. Кінцевою метою походу стало здобуття турецької фортеці Очаків. Першою "справою" гусар став бій з передовими загонами турецького війська за 12 верст до міста (29 червня 1737 р.). Бій тривав близько 4-х годин силами Сербського гусарського полку та донських козаків. Втративши 10 гусар та 15

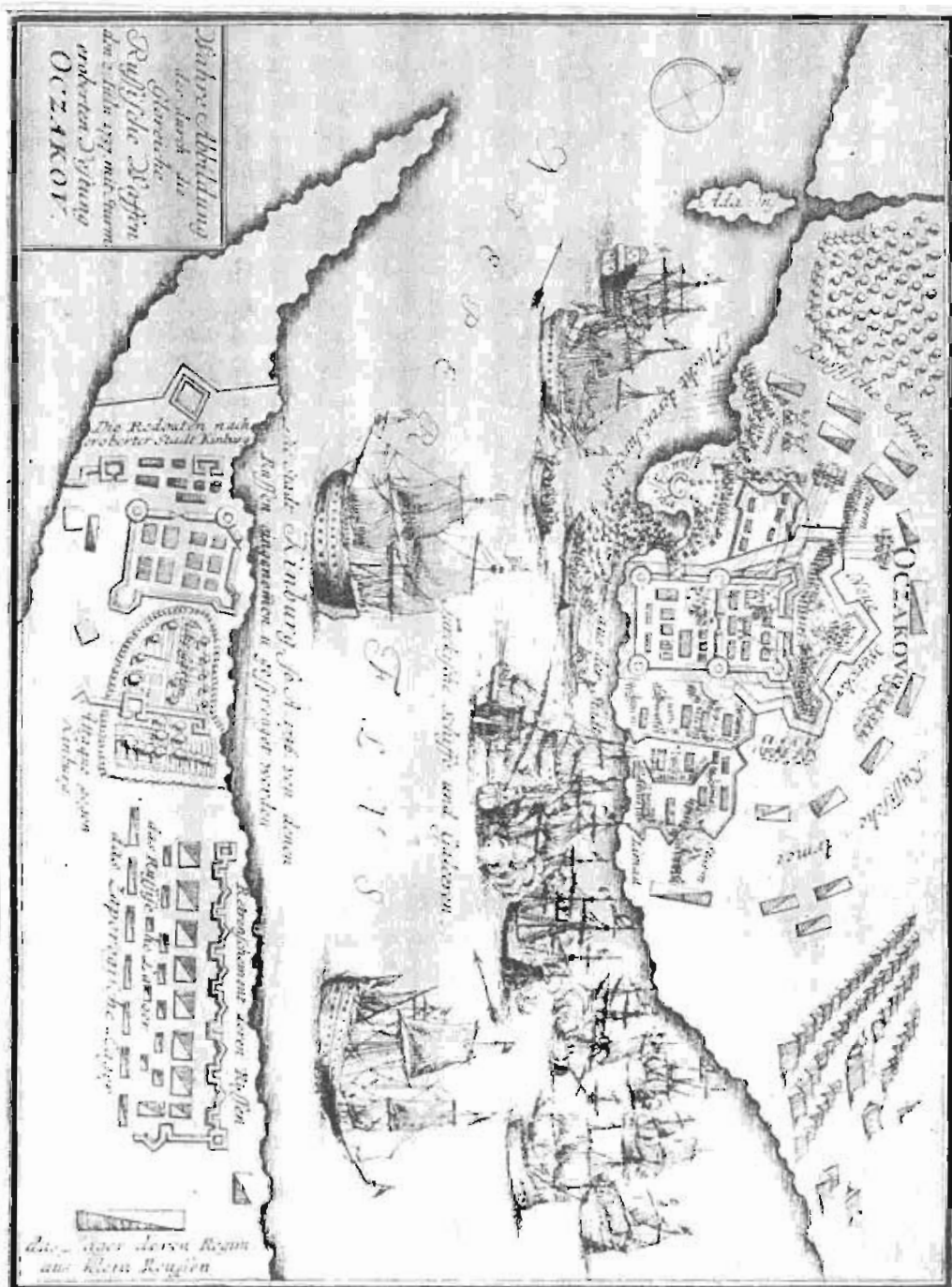
козаків, авангард знищив більше сотні з 5.000-го неприязельського загону. Окрім того, захоплені полонені дали цінні свідчення про прибуття морем до Очакова 7.000 війська з арнаутів, босняків та помаків (болгар мусульманського віросповідання)⁹⁶.

Щоб не гаяти часу на облогу, Мініх 1 липня 1737 р. повів війська на приступ. Штурм був на дивовиж нещасливим – відкинуті силами гарнізону, кількість якого сягала 20.000 вояків, російські війська понесли значні втрати й відступили. Але ж тут допомогло несподіване везіння: від випадкового пострілу вибухнув пороховий льох (500 діжок пороху), внаслідок чого загинуло 6.000 турок⁹⁷. Скориставшись загальною панікою та нерозберихою, гусарський полк, очолюваний І.Стояновим, вдерся до Очакова з боку морського порту, своїми тілами вимостивши шлях для решти російських військ⁹⁸.

Стоянов настільки відзначився у очах Мініха, що той визнавав, що йому "корпуси регулярного війська під команду доручати можна"⁹⁹. Командир полку у нагороду за взяття Очакова отримав чин полковника (до цього згадується як підполковник чи бригадир). Всіх обер-офіцерів та нижніх чинів заохотили сплатою премії у розмірі місячного жалування.

Аби хоч якось компенсувати втрати військовослужбовців-гусар, до полку зарахували 54-х болгар, сербів та греків, яких виявили серед населення міста¹⁰⁰. Переважно то були ремісники-заробітчани з приморських місцевостей Болгарії, серед яких Очаків користувався популярністю як місце стабільних та порівняно високих заробітків¹⁰¹. Хоча, не виключено, що присутні були й військовополонені-помаки.

У 1737 р. було започатковано ще один полк, серед службовців якого болгарський елемент посідав чільне місце: колишній полковник австрійської служби, а на той час, генерал польської, ад'ютант князя Любомирського – Кумінг влітку 1737 р. чергового разу змінив сюзерена та виїхав у Росію. Йому було пожалувано чин полковника та спочатку призначено на службу до Сербського гусарського полку. Згодом у Військовій колегії осягнули, що цим завдано образи офіцерам полку які більший час знаходяться на російській службі та мають більше підстав на отримання цієї посади. Тоді під командування Кумінга було передано 2 роти гусар, головним чином з православного слов'янського населення Банату, який формально належав до володінь угорської корони. Назвали новостворену одиницю Угорським гусарським полком. Фактично, він оформився лише весною 1738 р. і саме в кампанії цього року вперше виступив як самостійна бойова одиниця.

Приступ Очакова російськими військами. 1737 р.
 Гравюра.

Взимку 1738 р. обидва полки було дислоковано на Українській лінії. Гусарські полки – як Сербський, так і Угорський, таким чином, були найближчим резервом російських військ, розташованих на кордоні. У степ регулярно направлялись гусарські роз'їзди для розвідок та відбиття татарських загонів. Завдяки спільним діям гусар та запорожців, взимку 1737–1738 рр., татарські наскоки вперше виявилися неефективним інструментом у боротьбі Туреччини проти Російської імперії¹⁰².

13 січня 1738 р. було затверджено план літньої кампанії. За особистим побажанням фельдмаршала Мініха 900 гусарів з обох полків знову ж було включено до Дніпровської армії, командиром якої він був. Під час просування теренами Очаківського степу, гусари постійно брали участь у битвах з татарами: 30 червня на р. Кодимі та 8 липня на р. Саврані¹⁰³. Під час останньої, Сербський полк, за свідченням учасника та очевидця битви – Х.Манштейна, поніс втрати, – було поранено поручика Стоянова та 19 гусарів, з яких 1 помер¹⁰⁴. Наприкінці серпня (28 числа) російська армія вийшла на береги Дністра, де очікували генеральної атаки турок, але такої не відбулося. Лише незначні групи турецько-татарської кавалерії "зшибалися" з гусарськими роз'їздами¹⁰⁵.

Виконати програму-махіміт – вторгнення на територію "Дунайських князівств" того року так і не вдалося: наближалось осіннє бездоріжжя; війська терміново повернулись в Україну.

Кампанію 1739 р. Мініх спрямував з врахуванням помилок попередніх років, чи не найголовнішою з яких слід було вважати відмову від бойових дій на балканському напрямку¹⁰⁶. Всі ці хиби було виправлено влітку 1739 р. Отримавши 19 серпня у свої руки фортецю Хотин – ключ до Бесарабії, армія вже через 10 днів вступила до неї; армія йшла без зупинок, не відчуваючи нестатку у продовольстві та фуражі, кожен день розростаючись за рахунок місцевих жителів¹⁰⁷. 1 вересня 1739 р. російський авангард увійшов до Ясс – столиці Молдавського князівства. Вже 5 вересня "між штатами Духовними і Світськими Молдавського князівства й фельдмаршалом графом Мініхом" було укладено договір про вступ князівства у підданство Російської імперії¹⁰⁸. Перед Росією відкрились приголомшливі перспективи для просування на Балкани. Це чудово розумів генералітет – Мініх-син, згадуючи про події осені 1739 р., писав – "обставини тепер склались таким чином, що не тільки були на лице ідеальні зимові квартири для війська, але, що більш важливо,

відкрився шлях – у нову кампанію напасти на неприятеля у його власній країні " (тобто, вже на Балканах, у Болгарії)¹⁰⁹.

Майже щодня до представників вищого російського командування доходили чутки про те, що їхнього приходу з нетерпінням чекають. Болгарія, разом із Сербією і справді чекали на російські війська. Причини на це були, і причини вагомі – невдачі союзних австрійських військ у воєнних діях проти турок.

В цілому, війська цісаря непогано провели кампанію 1736 р., заглибившись на територію Західної Болгарії в районі Ніша (Ніси). Місцеве населення зустрічало їх піднесено, забезпечуючи поводирами, продовольством, фуражем та квартирами. Цього та наступного 1737-го року війники цілими загонами приставали до армії Карла VI¹¹⁰. Метою військових операцій наступного року було визнано гарно укріплену турецьку фортецю Відін на Дунаї (Північно-Західна Болгарія), але, через низку негативних для цісарців обставин, здобути її не вдалось: тут можна вказати і на розтягнуті тили, слабку піхоту та нестачу артилерії, але головною причиною невдач слід було, все ж таки, визнати епідемію чуми, яка охопила Трансильванію та Банат – базу австрійських військ¹¹¹. Вже восени 1737 р. імперські регіменти почали відходити. Турецькі війська, які знову опанували землі під Нішем та північніше, до Дунаю, влаштували різанину, не залишаючи ні малих, ні старих¹¹². Звичайно ж, це не додало популярності Габсбургам у очах болгарського народу.

Кампанії 1738 та 1739 рр. не виправили становища. Росіяни запізно почали діяти у необхідному, – балканському, – напрямку, і головні сили османів було кинуте на західний (австрійський) фронт. Австрійці, втративши наступальну ініціативу, були здатні вести лише оборону війну, покидаючи позицію за позицією. Шлях був один – до росіян, у Молдову. На початку вересня 1739 р. Мініх писав у листі до імператриці, що "гусари тут гарних людей наwerbували, поміж якими є й болгари, що навмисно прийшли з-за Дунаю для вступу до служби"¹¹³.

Іменні та формулярні списки, апшити та атестати дають нам змогу відповісти на питання про походження цих болгар: першими, як і завжди, переходили "служилі люди" – часто згадувані допоміжні загони турецької армії. Як от, наприклад, війник з Македонії П.Константинов, який 17-річним хлопцем з власної ініціативи прийшов під стіни обложеного Хотина, та 11 серпня 1739 р. був залічений до Сербського гусарського полку¹¹⁴. Чимало було й звичайних селян. Ми не можемо вказати точну кількість цих болгарських волонтерів, але,

враховуючи віддаленість театру воєнних дій від болгарських земель, слід гадати, що число їх не було дуже великим. Не слід і занижувати їх ймовірну кількість, адже саме із війни 1735–1739 рр. балканські команди вийшли комплектними, що, з врахуванням постійних втрат, виводить нас на думку про те, що число таких мігрантів могло сягати кількості, до тисячі¹¹⁵. Переважно, то був "квіт нації" – чоловіки у віці щонайстарше 20 років. Однак, навіть незначні, ці переселення означали, що надії на допомогу з боку Російської імперії ставали конкретною програмою дій як окремих осіб, так і груп болгарського народу.

Щойно залічені, болгарські волонтери відразу опинились у гущі бойових дій. Відторгнену, за договором від 5 вересня 1739 р., від турок Молдавію треба було якнайшвидше закріпити у російських руках. З цією метою на південь, до р. Серет (кордон з Валахією) були розіслані летучі гусарські загони: в Галац, Роман, Бакау¹¹⁶.

Рейди по території Дунайських князівств стали гарною школою для новоспечених гусарів, справжньою "кузнею кадрів": значна частина обер- та унтер-офіцерів гусарських полків на півдні Російської імперії у другій половині XVIII ст. (болгар за походженням) розпочали службу у російській армії саме під стінами обложених Бендер, Хотина та Ясс¹¹⁷.

Але ж, в той самий час, коли у ставці фельдмаршала Мініха святкували підкорення Молдавії, а сини Стара-Планіни мріяли про повернення наступного року до рідних домівок вже не в якості "райя", а переможцями і визволителями всього болгарського народу, було отримано звістку про укладення австрійцями у Белграді миру з турками, миру, за висловом все того ж Мініха, "соромного й повинного бути засудженим".¹¹⁸ Розписавшись у власному безсиллі, Габсбурги, крім того, 12 вересня 1739 р. підписали вирок всім християнам повернутих туркам земель (тих самих, які Відень отримав у 1719 р., за Карловицьким миром) – сербам, болгарам та волохам. Мініх апелював до государині, благаючи дозволити йому, заручившись підтримкою православних балканців, продовжити переможний похід за Дунай, але у Петербурзі, йдучи на поводу "великої європейської політики", у особі Австрії та Франції, поквапили з підписанням договору¹¹⁹. Не залишалось нічого іншого, як приєднатись 18 вересня до Белградського трактату "Про вічний мир та злагоду між обома дворами"¹²⁰.

Укладений мирний договір переховував у собі гальмуючу, деструктивну, з огляду на перспективи подальших болгарських переселень, силу: згідно восьмого артикула, прикордонні командири мали "якщо хто після підписання миру, з підданих обох країн, чимось завинивши перед своїм урядом, до іншої сторони перейде, то їх не прийматиме, але негайно висилати, аби через таких пустих людей не чинилося між імперіями свар".¹²¹ Отже, відтепер, Росія не мала приймати жодного болгарина – підданця Порти, оскільки всі вони підпадали під категорію скоївших "неслухство": насмілились без дозволу турецької влади покинути територію країни.

У перші часи після підписання російська сторона не особливо ретельно дотримувалася цього пункту. Наприклад, за формулярним списком, двадцятирічний болгарин І.Сербул заступив у службу та підданство її імператорській величності у 1740 р., у час коли всі артикули трактату набули законної сили¹²². Така поведінка російського командування має, і може, бути пояснена. Як наслідок Белградського договору, 3 жовтня 1739 р., у таборі під болгарським містом Ніш, при посередництві французької дипломатії, було укладено конвенцію між Російською та Турецькою імперіями – "Про визначення кордонів між імперіями"¹²³. Стало зрозумілим, що новий кордон, на південно-західному напрямку, буде окреслено ріками Дніпро та Південний Буг. Вже восени 1739 р. почалося виведення російських військ за цю лінію. Восени 1739-ого та весною 1740-го рр. полк Стоянова знаходився на прикордонній дільниці по Бугу; на його службовців було покладено місію зустрічі та забезпечення послугами перекладачів турецької делегації, яка прибула для остаточного розв'язання всього кола питань, пов'язаних з розмежуванням земель¹²⁴.

Зрозуміло, що будь-який болгарин-перебіжчик міг розраховувати на саме приязне ставлення та раду зустрічі з боку вояків з'єднання яке складалося, не в останню чергу, з болгар та очолювалось командиром-болгарином. На практику прийому у службу подібних осіб "затуляли очі" не тільки офіцери-балканці, а й представники власне російської адміністрації в Україні. Для тих, хто не хотів піддавати небезпеці своє життя у ризикованій подорожі ногайськими степами, був ще один шлях, щоправда, довший – через Молдавію та Польщу до Києва. Саме так влітку 1740 р. прибула до київського генерал-губернатора М.І.Леонтєва, група з 16-ти болгар та греків¹²⁵. Звідти, отримавши підйомні та склавши присягу на вірність російському престолу, вони направлялись у польові гусарські полки.

Після остаточного врегулювання прикордонного питання, закріпленого укладенням "Інструменту" при р. Великий Інгул 4 листопада 1740 р., здавалось би, можна було повернутися до домівок у Бахмутській провінції, поблизу Тора¹²⁶.

Стале оселення болгарської громади, змушеної довгі роки займатися лише військовою екзерцицією, могло прискорити приєднання до неї все нових і нових переселенців з Балкан та Банату. Але час "палацових переворотів" з його нестабільністю у відношенні до попередніх політичних курсів, не сприяв цьому. У листопаді 1741 р. на російський престол зійшла Єлизавета Петрівна. "Балканська" політика нового кабінету стає менш активною. До цього ж додалося бажання Росії, зайнятою війною з Швецією, не загострити відносин з Туреччиною.

У російсько-шведській війні 1741–1743 рр., волею долі та російського генералітету, болгар-службовці Сербського та Угорського гусарських полків взяли саму жваву участь: у їх активі – участь у приступах Фрідріхсгама, Геменфорса, Умі та інших міст шведської Фінляндії¹²⁷.

Наказ Військової колегії Леонтьєву від 15 квітня 1743 р. добре ілюструє зміни у політиці уряду по відношенню до підданців Порти: "якщо хто з тих, що з'являться, будуть природні серби та угорці, і паспорти й апшити будуть мати правильні, тих в службу її І.В. прийняти и для відправки до гусарських полків підготувати, а які ні, тих не утримувати а видати тільки на прохід для прохарчування кожному чоловіку по 8 карбованців, відпустити звідки прибули, і наперед таких приїжджих з-за кордону іноземних людей, також і офіцерів без наказу не приймати."¹²⁸ Своїми діями уряд немовби декларував, що він сповнений був бажання рішуче дотримуватись нейтралітету у справі відносин християнських підданих Османської імперії зі своїм сюзереном.

Таким чином, шлях до вступу у російську службу найбільш масовому контингенту болгар – з Туреччини, було тимчасово перекрито. Ускладнювало доплив нових переселенців і те, що після російсько-шведської війни полки так і не повернулись в Україну. З часу скінчення російсько-шведської війни та по першу половину 1748 р. вони залишались у Остзейських провінціях¹²⁹. Ці роки стали справжнім випробуванням для їх особового складу: віддаленість від родин, роками не сплачуване жалування не найкращим чином позначилися на потенційній боєздатності цих одиниць.

Лише після того як розпочалися втечі гусар та, навіть, мали місце заворушення зовнішньополітичне та військово відомства Російської імперії дійшли розуміння недалекоглядності політики початку 1740-х рр., яка призвела до втрати політичної ініціативи на балканському напрямку, чим вдало користувалась Австрійська імперія. Висновок цей виник не раптово і був логічним закінченням діяльності плеяди талановитих дипломатів. Російський посол у Константинополі Вешняков послідовно доводив, що для Росії було вигідним, заручившись підтримкою болгар, греків, сербів та інших християнських народів, ліквідувати Османські володіння у Європі, а на їх місці створити сильну християнську державу, яка не могла б бути окремою від Росії через спільність інтересів та бажання безпеки на кордонах¹³⁰.

Близько 1748 р. склався остаточний план дій по втіленню у життя цих ідей. З цією метою, навесні 1749 р. гусарські полки повертають в Україну. Видається спеціальний наказ про вербування "з чужоземних націй людей, а саме болгарських, сербських, грецьких, граватських, мунтянських і боснійських які в цьому (православному – *В.М.*) законі знаходяться¹³¹.

Штаб-квартирою комплектуючихся гусарських полків було обрано Київ. На київського генерал-губернатора (М.І.Леонтьєв) покладено завдання контролювати цей процес. Було започатковано інститут вербівників. Якщо раніше російська влада вдовольнялась пасивним очікуванням заступаючих безпосередньо у головному збірному пункті – Києві, то тепер за кордон спеціально надсилаються офіцери-балканці, добре обізнані з мовами та звичаями народів Балканського півострова. Саме вони, за висловом одного з таких вербівників, "з підверженням життя свого небезпеці в турецькій області", знаходили бажуючих переселитись, формували з них групи та одним їм знайомими стежинами переводили через гори, ріки та степи до кінцевої мети – в Україну¹³². Хоча, як і раніше, за власною ініціативою, продовжували прибувати групи банатських і славонських граничар¹³³.

Зрозуміло, що у випадку розкриття турецькою стороною діяльності подібної особи (фактично, шпигуна та диверсанта), шлях був один – на палю. Але ж і стимул у них був неабиякий: у разі вербування 60 чоловік рядових гусар (рота за цісарським штатом), такий щасливчик отримував посаду ротного командира у ній, що автоматично призводило до нагородження капітанським чином та

отримання російського дворянства (в тому разі, якщо до цього не був офіцером)¹³⁴. Вербування мало вестись за свій рахунок.

Абсолютну більшість новоприйнятих гусар зараховували протягом 1749–1750 рр. до Угорського гусарського полку, оскільки у ньому була найбільшою нестача рядового складу¹³⁵. У Сербському гусарському полку на той час вже був повний комплект. Протягом згаданого часу подібну диспропорцію вдалось вирівняти.

Можливість здобуття "легкого хліба" вабила авантюристів усіх мастей та гатунків, у тому числі й у військовому мундирі. Так, у червні 1751 р. до капітана Сербського гусарського полку Станоева, який перебував у Києві звернувся відставний гусарський капітан австрійської служби, родом македонський болгарин, Г.Іванов та оголосив, що має можливість на вербувати та привести до Києва сто чоловік болгар та сербів, для нього – Станоева. І потрібна для цього якась дрібничка (у грошовому, звичайно ж, вимірі). Станоев заковтнув цю приманку та видав Іванову 48 карбованців з вербовочних фондів полку, наданих у його розпорядження підполковником Н.Стояновим. Протягом того ж, 1751 р., Іванов двічі виїздив за межі Російської імперії, але не тільки не привів жодної людини, але й не повернув взятих у офіцера полку грошей. Іванов же, у своєму донесенні до Колегії іноземних справ, стверджував прямо зворотне – він на вербував 39 гусар у службу, роздав їм гроші на проїзд, але тих переманили інші вербівники, з Угорського гусарського полку – капітани Валда та Дюка¹³⁶.

Навіть тривале листування між Київською губернською канцелярією, Державною Військовою колегією, Колегією іноземних справ та Київською гарнізонною канцелярією не змогло встановити, хто ж бреше, а хто каже правду у цій історії. Офіцерам Сербського гусарського полку довелося махнути рукою на втрачені гроші, а Іванову, аби не нервував "громадськість" та не допікав колегіям та канцеляріям постійними чолобиттями, виїхати назад, до Цісарії¹³⁷. Вербування було справою нелегкою – перемагав та залишався на поверхні хитріший.

Однак, ажіотаж навколо комплектації вже існуючих гусарських полків, та зроблені урядом полегшення режиму проходження служби для їх складу, не могли затьмарити розуміння того, що ідею створення балканських колоній на південних рубежах імперії, виплекану Петром I, було скомпрометовано. Скомпрометовано, насамперед, у очах потенційних переселенців. Звичайно, можна було доукомплектувати

болгарськими, грецькими та іншими хлопцями полки, можна було надати їм квартири в Україні, але цього було обмаль. Потрібно було створити таку систему військових колоній, при якій би гусар не нервувався тим, що роками не бачить родини (бо родина буде поруч), тим, що болітиме голова через те, що він не має чого завтра попоїсти та чим нагодувати коня, якщо, як завжди, затримають жалування (оскільки буде натуральне господарство), та не втече за першої нагоди за кордон, через неподобства (тому, що від втечі його утримають фактори вміщені у попередні дужки). На обрії от-от мали з'явитися нові переселенські валки, ось-ось мала зазвучати голосніше болгарська у південноукраїнських степах – розпочиналась нова еміграційна хвиля.

1.3. БОЛГАРСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ НОВОЇ СЕРБІЇ І СЛОВ'ЯНОСЕРБІЇ (1751 – 1764 рр.).

Початок 1750-го року ознаменувався активізацією російської дипломатії та "військової розвідки" у південнослов'янських землях, насамперед у тих куточках, які входили до складу імперії Габсбургів – Банаті та Воеводині. Саме їх було визнано головною зоною виходу майбутніх переселенців до Південної України. Напружена атмосфера, що панувала у Границях, якомога краще сприяла реалізації далекосяжних планів російського зовнішньополітичного та військового відомств. У 40-х рр. XVIII ст. при дворі Марії-Терезії посилилась "угорська" партія, яка таки виторгувала передачу обох ландміліцій під юрисдикцію Угорщини; після цього розпочалось скасування привілеїв та наступ на права балканських військових поселенців¹³⁸. Першим з дискримінаційних заходів уряду стало введення церковної унії. Подія ця привернула увагу російського посланця у Відні М.П.Бестужева-Рюміна. Подібну подію він розцінив як сигнал до самих активних дій уряду Єлизавети Петрівни, про що й доповідав імператриці у численних реляціях¹³⁹.

Протягом кількох тижнів, після отримання першої з реляцій, до Границь було надіслано емісарів, якими, зазвичай, ставали офіцери вже існуючих гусарських полків.

У березні 1750 р. Колегія іноземних справ видала паспорти офіцерам Сербського полку капітану Д.Перичу та поручику П.Текелі для проїзду "через Київ в Польщу в області її В. Римської Імператриці і королеви Угорсько-Богемської в Сербословенський народ для виправлення деякої дорученої їм комісії" (офіційно вони посилалися для купівлі далматських цуценят)¹⁴⁰. Досить швидко австрійський уряд видворив вищезгаданих осіб за дії, які б могли завдати йому шкоди (агітація сербів до переселення). У відповідь на такі дії з'являється низка документів, підписаних Єлизаветою. Один з них – наказ посланнику у Відні М.П.Бестужеву-Рюміну про необхідність захисту інтересів православного населення в австрійських володіннях (19 січня 1751 р.). Такі документи свідчать, що оселення південних слов'ян під проводом сербських офіцерів на півдні України відбулося не лише з ініціативи останніх¹⁴¹, а було спланованою російським урядом акцією, призначеною для підвищення авторитету Росії, як "матері всіх слов'ян" серед балканських народів.

Хоча, звичайно, власне граничарське офіцерство, як і завжди, не стояло осторонь та не спостерігало пасивно за вирішенням своєї долі. Ініціаторами переселення до Російської імперії та розпалювачами антиавстрійських настроїв стали представники роду, який вів витоки з Македонії – брати Чорби¹⁴². Їх підтримали й інші, не менш впливові, військові південнослов'янського походження. Вже влітку 1750 р. група офіцерів, очолена полковником Потисько-Помориської ландміліції І.С.Хорватом, звернулась до російського амбасадора Бестужева-Рюміна з проханням сприяти їх переселенню. Цілий рік точилося листування між Санкт-Петербургом та російським представництвом у Відні з цього приводу. Врешті-решт було вирішено, що буде справедливим, якщо російська корона прийме під свою опіку переслідуваних за віру слов'ян та оселить їх (у якості все тієї ж ландміліції) на своїх південних кордонах.

Вже у липні 1751 р. перші емігранти рушили на схід у пошуках нової долі з тим, щоб восени прибути до Києва. То були односторонні та прибічники І.Хорвата¹⁴³. Цей переселенський рух цілковито відповідав бажанням російського уряду, який прагнув всіма можливими засобами забезпечити кордон імперії від татарських наскоків з найменшими витратами. Крім того, найближчий час по відтворенню Січі у межах російської держави, однак, наочно продемонстрував, що покладатись на цілковиту лояльність Запорозжя не видавалось можливим: Військо Запорозьке Низове викликало недовіру уряду не беручи участі у

боротьбі з гайдамаками, через що імперія була змушена збільшувати кількість форпостів.

Приймаючи переселенців, уряд збільшував кількість абсолютно підконтрольних йому військових іррегулярних з'єднань у регіоні; закладав підґрунтя для подальшої землеробської колонізації на південному напрямку та створював антитезу запорожцям, завдяки якій Росія отримувала стовідсоткове сальдо у існуючому балансі сил. Місцем оселення для І.Хорвата та його підлеглих, на засіданнях Сенату 26–27 грудня 1751 р. було призначено так звані "Задніпровські місця" – частину території Миргородського полку на правому боці Дніпра та північно–західну ділянку Запорозьких Вольностей. Тоді ж новостворене військово–землеробське поселення отримало назву "Нова Сербія"¹⁴⁴.

Слід відразу зазначити, що подібно попереднім переселенням воно відбувалося під егідою сербів (насамперед австрійських), але мало і чітку відмінність – вперше було відкрито проголошено про набір та оселення народів, які цілком входили до складу Османської імперії. У першому пункті "Указної імператорської грамоти за підписом Сенату генерал-майору Хорвату з переліком умов поселення і військової служби в Росії", від 11 січня 1752 р. читаємо: "з православних сербського, македонського, болгарського і волоського народів викликаючи в службу й підданство наше добровільно таких людей, що до переходу з своєї вітчизни бажання та свободу мають..."¹⁴⁵.

Майже одночасно з поселенням Хорвата виникла і Слов'яносербія, засновники якої, полковники І.Шевич та Р.Прерадович звернулися до Бестужева–Рюміна з тотожними пропозиціями. Той сприяв їх переселенню. Наприкінці 1752 р. зазначені офіцери зі своїми командами прибули до Києва. На засіданні Сенату 31 березня 1753 р. обом полковникам (на той час вже генерал-майорам російської служби) було відведено землі під оселення, між рр. Бахмутом та Луганню, відокремлено один від одного¹⁴⁶.

Сенатський наказ 1754 р. визначав, які саме іноземці могли бути виведені Шевичем та Прерадовичем: "сербської, болгарської, волоської, македонської, албанської, далматської, чорногорської, герцеговинської, боснійської, хорватської, славонської націй й інших православної віри грецького сповідання народів".¹⁴⁷

Як бачимо, болгарському елементу відводилось помітне місце у планах уряду стосовно залюднення Нової Сербії та Слов'яносербії. І

дійсно, болгари відразу ж потрапили до першопоселенців як у поселеннях Хорвата, так і у полках Шевича та Прерадовича. Шляхи притоку болгарської людності до згадуваних формувань були найрізноманітнішими. Певна кількість болгар виїхала безпосередньо з Банату. Імені списки прибулих з Шевичем та Прерадовичем службовців та їх родин свідчать на користь цього¹⁴⁸. Більшість з них виїхали не самі, а на чолі своїх фамілій¹⁴⁹.

Привів із собою людей й Хорват, проте не до кінця з'ясовано, хто були ці переселенці за національною ознакою: точної статистики у XVIII ст. взагалі не існувало, та й не у його інтересах було вказувати точні цифри. До того ж, отримане ним виняткове становище для свого поселення позбавляло його необхідності звітувати подібним чином, оскільки він підпорядковувався такій, досить аморфній, за часів Єлизавети Петрівни, інституції, як Сенат, а не Військовій колегії. Лише у 1762 р. ревізорам вдається встановити приблизну кількість іноземних поселенців у Новій Сербії¹⁵⁰. Проте вважаємо, що й серед його команди, за аналогіями з командами Шевича та Прерадовича, переховувалось чимало банатських болгар.

Досить швидко з'ясувалось, що жоден з трьох командирів не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання та укомплектувати свої полки за рахунок переселенців з розформованих Границь. Погляди їх звернулися у бік метрополії – на Балкани. У 1752 р. Хорват доносив Сенату про прибуття до Нової Сербії молдавського шляхтича Замфіраковича, який нібито був делегований від 1.000 родин шляхти "сербського, болгарського, грецького и волоського народу", які прагнули переселитись до новостворених поселень. Побоюючись протестів з боку Порти, Сенат не наважився сам вирішити це питання та зробив запит російському резидентові у Стамбулі – О.М.Обрескову¹⁵¹.

Однак Хорват, який не бажав розпочинати довгомісячне листування між Сенатом та амбасадною у Стамбулі, додатковим донесенням, отриманим у Санкт-Петербурзі 16 квітня 1752 р., роз'яснював, що насправді цих поселенців не тисяча, а трохи більше ста родин; що це болгари, які зараз знаходяться на території Річчі Посполитої, куди вони прибули з Туреччини та з інших держав (очевидно, мається на увазі Австрія). Те, що то й справді були болгари, підтверджував і бригадир Глебов який спостерігав за організацією новосербських поселень. Заспокоєний такими поясненнями, Сенат 24 квітня 1752 р. видав наказ про прийняття у російське підданство згадуваної

громади¹⁵². Місцем оселення для них було визначено адміністративний центр Нової Сербії та штаб-квартиру Хорватового гусарського полку – Новомиргород, а саме одну з його частин, яка розміщувалась обабіч невеличкого озера, відомого під назвою Лунго, або Солоного. Вона отримала назву "Болгарія", за етнічною належністю більшості своїх мешканців¹⁵³.

А.Скальковський, посилаючись на документи канцелярії Новосербського корпусу, наводить дещо іншу цифру стосовно кількості болгарських родин, а саме – 620. Відразу впадає у око цілковита неправдоподібність цієї цифри; адже це, як мінімум, 2.000 чоловік. В той же час, навіть через 30 років, на початку 1780–х, все населення цього шанця не перевищувало позначку у 1.000 мешканців¹⁵⁴. Відомості, як бачимо, суперечливі та взаємовиключні. Чи то була одна з чергових містифікацій такого визнаного майстра жанру, яким був І.Хорват – звичайнісінькі "мертві душі", або ж просто помилка дослідника? І йдеться не про кількість родин, а про кількість їх членів, що виглядає цілком реальним: 620 душ = 100 родин. Можливо й інше – Скальковським надано загальну кількість всіх болгар, які протягом того року (1752) переселились до Нової Сербії: у листопаді Сенатом було дозволено перехід до російських володінь ще одній групі вихідців з Туреччини (перейшли через Польщу)¹⁵⁵. Це узгоджується з повідомленням того ж Скальковського, що у 1752 р. болгарі примножили й населення Новоархангельського шанця¹⁵⁶.

Таким чином, болгарі входили до старожилів Нової Сербії. Справа, однак, виявилась значно складнішою, аніж передбачалось і мало не спричинилась міжнародному конфлікту: у 1753 р. бендерський паша звернувся до польського регламентаря з вимогою затримувати православних підданців Порти, які через Польщу прямували до генерал-майора Хорвата на поселення, та відправляти їх у Бендери. На кордоні Туреччини з Польщею було розставлено татарську сторожу для відлову переселенців¹⁵⁷. Від цього часу масових переселень болгар на південь України (протягом існування Нової Сербії та Слов'яносербії) не відбувалося. Прибували нечисленні групи та окремі представники болгарського народу (хоча й досить часто).

Окрім переселення болгар з Турецької та Австрійської імперії, відбувався й процес перерозподілу "старого" балканського населення. Йдеться про переведення службовців польових гусарських полків до новостворених з'єднань. Практику цю було впроваджено вже по

перших місяцях оселення банатських емігрантів у "Задніпровських місцях".¹⁵⁸

Не можна сказати, що командування польових полків радо сприймало їх знелюднення на користь пронирливих новачків. 15 вересня 1752 р. генерал-майор Хорват надсилав до Києва скаргу на військових Молдавського гусарського полку, розміщених у Новоархангельському шанці – головному форпості на кордоні Нової Сербії із Польщею; вони всіляко ображали прибулих, чинили перешкоди у вербівлі виїхавших до Російської імперії іноземців, переманювали їх¹⁵⁹.

Подібним чином відбувалась й комплектація слов'яносербських ескадронів: у полку генерал-майора Шевича 20% всіх наявних болгар, було переведено з Сербського та Угорського гусарських полків за наказами Військової колегії у 1753–1754 рр.; при цьому всі з цих військовослужбовців належали до обер- та унтер-офіцерського складу (підрахунки зроблено автором)¹⁶⁰. У команді Прерадовича подібних осіб значно менше – лише ротний квартирмістр Й. Турченєв (переведено 1 травня 1754 р. з Угорського полку) та вахмістр І. Сербуль (2 грудня 1754 р. з відставних прапорщиків Молдавського гусарського полку)¹⁶¹.

Можливо, подібна диспропорція пояснювалась якимись особистими симпатіями чи антипатіями з боку вищого генералітету імперії – членів Військової колегії, до кожного з слов'яносербських лідерів, внаслідок яких саме Шевич отримав більшу кількість досвідчених службовців. Вже протягом перших 3–4 років по оселенні відбулося розміщення прибулих болгар у новостворених селищах Нової Сербії та Слов'яносербії (1755–1757 рр.). Територія Новосербського поселення в свою чергу розподілялась на землі Пандурського піхотного та Хорватового гусарського полків, кожен з яких складався з 20 рот (шанців). Слов'яносербія увібрала до себе полки Шевича та Прерадовича котрі налічували по 16 рот (див. *Додатки № 5, 6, 7*)¹⁶².

Стосовно розташування у них болгарських громад, можна зауважити, що великим масивом вони оселились лише у 2 з 40 шанців Нової Сербії – Новомиргородському та Новоархангельському, про що йшлося вище. Хоча болгарі і не складали абсолютної більшості населення у цих пунктах, але ж особливості співжиття їх з представниками інших етносів дають змогу говорити саме про наявність окремих болгарських колоній. Стосовно всіх інших

населених пунктів Нової Сербії – відомості вкрай уривчасті та неповні; головним чином через загибель великого (й головного) масиву джерел з історії цієї військово-землеробської колонії, а саме – документів канцелярії Новосербського корпусу¹⁶³. Однак, документація суміжних із Новосербським поселень, зокрема фортеці Святої Єлизавети, свідчить на користь того, що болгарський елемент був присутній майже у всіх новосербських селищах, чи то у вигляді невеликих груп з кількох родин, чи то навіть окремих осіб¹⁶⁴.

Щодо Слов'яносербії – відомості більш повні, хоча болгар у ній оселилось значно менше аніж у тій же Новій Сербії, що було цілком зрозуміло через наявність низки об'єктивних та суб'єктивних факторів. По-перше, віддаленістю її території від зон виходу болгарських емігрантів – Болгарії та банатської колонії; по-друге, прикордонним становищем Нової Сербії, командир якої, І.С.Хорват, використовуючи свою владу та впливовість зараховував більшість з переселенців до складу своєї команди.

Станом на кінець 1755 – початок 1756 рр., тобто на час коли власне й відбувалося залюднення Слов'яносербії¹⁶⁵, кількість болгар у командах Шевича та Прерадовича була наступною: у генерал-майора Шевича – 62 військовослужбовця, а у Прерадовича – 26 (без членів родин), при загальному числі військових – 534 (12%) та 309 (9%), відповідно¹⁶⁶. З часом відсоткові показники оселеної у Слов'яносербії болгарської людності зросли.

Стосовно характеру болгарської діаспори у Слов'яносербії, то не буде перебільшенням сказати, що вона має всі ознаки дисперсної групи населення. Так, за іменними списками полку Прерадовича, з поротною розбивкою, видно, що у кожному з шанців його поселення мешкало від 3 до 5 болгарських родин: перша рота (шанець Серебрянка) – ротний квартермістр Й.Турченев та рядові Б.Стефанов, М.Неделков, Т.Єкімов та С.Тодоров¹⁶⁷.

А відтак, постає питання: чи можна вести розмову про наявність болгарської колонії у Слов'яносербії взагалі, враховуючи таку розпорошеність діаспоріантів? Чи взаємодіяли вони як єдине ціле, як частка єдиного етнічного організму? – Напевно, що так. У тих небагатьох документах, які дають нам можливість прослідкувати за внутрішнім, приватним життям мешканців гусарських полків, відчувається корпоративність болгарської громади, незалежно від того, скільки членів вона нараховувала у кількісному (відсотковому) відношенні до іноетнічних поселенців. Яскравим прикладом цього

може слугувати свідоцтво надане 16 жовтня 1763 р. удові гусара А.Стоянова іншими мешканцями шанця Серебрянського – поручиком М.Вунчевим та ротним квартирмістром А.Манойловим (всі болгари): "Ми, ті що підписалися нижче, даємо це свідоцтво команди генерал-майора Шевича кінного гусарського полку 1 роти померлого гусара Арсенія Стоянова, дружині його удові, Варварі Гавриловіч дочері Стояновій в тім, що вона тому гусару Стоянову, була законом дружиною, і нині дійсно залишається удовою"¹⁶⁸.

Документ цілком офіційний, складено його на вимогу Слов'яносербської комісії; очевидно, навіть у розумінні військового та цивільного російського начальства, саме така, реально існуюча інституція, як ці імпровізовані земляцтва, краще за будь-кого зналася на дрібницях родинного побуту його членів, і тільки свідчення осіб, зближених внаслідок спільного етнічного походження, вважалися заслуговуючими на довіру.

Відомості, які дають можливість розглянути та проаналізувати особливості болгарської колонізації на півдні України, як це не прикро, є більш повними стосовно Слов'яносербії, де болгар оселилось значно менше аніж у Новій Сербії. Комплекс джерел з історії цієї військово-адміністративної одиниці є досить представницьким та зберігся більш повно.

Умовно всіх болгар, що прибували до балканських колоній в Україні, можна розподілити на тих, що з власної ініціативи виїхали з-за кордону, та на втікачів з турецької чи татарської неволі. Історії всіх втікачів значною мірою схожі – у підлітковому чи юнацькому віці їх було викрадено, або захоплено татарами з Добруджі та Буджаку, у різних місцях Болгарії: І.Леле (вкрадено у віці 5 років у м.Туман (Шумен – ?)); І.Леонтьев (з м.Аскерме -?); І.Щербина (прізвище, очевидно, дано писарями, можливо через рідкі зуби); І.Карача (з Нікополя). Потім їх, як правило, перепродували ногайцям, у аулах яких їх приставляли до овечих отар. Звідти вони втікали і, приставши до чумаків, діставались Запорозької Січі¹⁶⁹. Тут шляхи розходились – деякі вступали до козацького війська, як от мешканець Софії Г.Велінов¹⁷⁰ та багато інших, йому подібних¹⁷¹. Інші ж йшли далі, на північ, до російських форпостів. На південному кордоні імперії головним карантинним та митним пунктом, на той час, був Кременчук; саме через нього проїздила більшість переселенців з південного напрямку¹⁷². Наступними (і кінцевими) зупинками на шляху до волі були, зазвичай Київ та Ніжин.

Як виходить з фрагментарних звісток, які дійшли до нас, чимало таких же жертв турецько-татарських работорговців прибувало і до Нової Сербії¹⁷³. Взагалі, Нова Сербія була дуже зручно розташована, у географічному відношенні. У шанцях Новомиргородському, Новоархангельському та Семлецькому містились форпости, митниці та карантини. Приток балканської людності був потужним та невпинним. Проте, дізнавшись про побутові негаразди життя під начальством генерал-лейтенанта Хорвата, багато переселенців обирали Слов'яносербію¹⁷⁴.

Окрім такої, специфічної категорії, як учорашні невольники, була й інша, більш масова, група переселенців – ті, хто переселився з власної ініціативи. Шляхи, якими вони діставалися Південної України, були найрізноманітнішими – від довгих кружних трас за маршрутами Болгарія-Валахія-Польща-Росія, з перетинанням численних водних мереж чорноморського басейну, до швидких транспортійських переходів. Перший з варіантів був більш придатним для мешканців Північної та Північно-Східної Болгарії (Мізії); за свідченнями мешканця м.Нікопол, Т.Карачі, перехід від Нікопола до Січі, через Ясси та Бендери, він здійснив всього за 15 діб¹⁷⁵. Це був найкоротший та найшвидший шлях до першої, формально підпорядкованої росіянам, території. Не самий однак безпечний. Для тих, хто розподіляв подібну ж точку зору, існував інший, довший, але дававший більше гарантій для збереження у неторканому стані життя та майна, шлях – через Ясси до польського прикордонного Могилева-Подільського, а звідти, Польською Україною, до російських форпостів Київської губернії¹⁷⁶.

Використовували території Річчі Посполитої для переходу до Російської імперії і нащадки переселенців XVII ст., які оселились у цісарських володіннях: Т.Кочін, "македонської нації уродженець цісарського міста Банату", який у 1762 р. в'їхав через Васильківський форпост, або ж В.Ковач, чиї батьки свого часу мешкали у Відні, а він вже був ковалем у Петроварадині, одному з найбільших осередків балканської еміграції у Австрії¹⁷⁷.

Активно використовувалися й водні шляхи сполучення, більш зручні для мешканців болгарських міст та селищ, розташованих на південь від Балканського гірського кряжу, на узбережжях Чорного моря та Пропонтиди. Серед південнопричорноморських портів відправки згадано Царгород (Стамбул, Константинополь) та Синопу¹⁷⁸. Вірогідно, не менш активно були задіяними болгарські Варна, Бургас та Созопол. Про те, у який манер проходила така

"середньостатистична" подорож, яскраво та колоритно повідав тридцятирічний болгарин І.Буюкли, завербований у Ніжині до команди Прерадовича: уроженець придунайської Сілістри, він поїхав на заробітки до столиці (Стамбулу) та прожив там певний час; потім же, на кораблі "Лаза" дістався Очакова, а вже звідти, на човні турецького купця Кара-Гасана, піднявся Дніпром до Запорозької Січі¹⁷⁹. Власне кажучи, то був найшвидший спосіб дістатись Російської імперії.

Одним з найбільш "темних" та загадкових аспектів болгарського міграційного руху до України, в ці роки, залишається проблема "польських болгар".

Згадки про існування подібної категорії переселенців відносяться до перших часів Нової Сербії (1752 р.)¹⁸⁰. Щоправда, у різних джерелах Польща фігурує то як транзитна територія, то як осередок сталої болгарської колонізації. Твердження, однак, не взаємовиключаючі; певна частина болгар дійсно могла залишитись в цій країні, вирішивши не продовжувати подорож далі – до Росії. Під "Польщею", при цьому, розуміється польська частина Правобережної України. Серед назв місцевостей, у яких попередньо мешкали особи, які виїхали, найчастіше згадуються Павлоччі, Мстислав, Городениця, Брусилів, Фастов, Богуслав та Могилев-Подільський¹⁸¹. Тобто, суто українські міста. Хоча засновникам Нової Сербії та Слов'яносербії сенатськими наказами і було заборонено приймати до себе у службу поляків (тобто, осіб "польської нації"; підданців Речі Посполитої), у законі залишалася можливість для цього, внаслідок невизначеності терміну "нація" – чи то розуміти його як критерій етнічної належності, чи то як ознаку громадянства певної країни. Нею і користувались винахідливі вербівники та охочі до військової служби у Росії. Візьмемо, наприклад, опитний аркуш гусара Петра Дімова, болгарської нації, двадцяти років, нежонатого – "Народився він в польському місті Мстиславі, до якого батько його вийшов (як він чув від матері своєї) з турецького міста Дербеші"¹⁸², або ж Якова Леонтьєва, "македонської" нації, родом з Могилева-Подільського – "батько й мати померли, а прийшли в те місто давно вже з Македонії, а звідки він не знає"¹⁸³.

Як бачимо, на перше місце ставиться факт належності до болгарського етносу, який домінує над ознакою підданства. І вже за однією цією належністю, за одним фактом свого народження від батька-болгарина, людина автоматично підпадає під положення про

прийом "дозволених народів". При цьому той же Я.Леонтьєв може бути як звичайним українцем, мешканцем Могілева-Подільського, який вигадав (чи йому вигадав вербівник) необхідну легенду, чи дійсно нащадком емігрантів з Македонії, які оселились у прикордонному містечку, розташованому по сусідству з васальним Туреччині Молдавським князівством. У останньому нічого дивного не було, оскільки, за документальними свідченнями, саме через це місто проходили численні групи болгарських переселенців¹⁸⁴. Звичайно, можна гіпотетично припустити, що за такими "польськими болгарями", у більшості випадків, стоять учораšní посполиті. Матеріали ревізії Спичинського часто фіксують подібне становище: з опитаних ревізорами родин тих службовців, які у складі тисячної команди перебували у закордонному поході, 47 виявились з "недозволених націй"¹⁸⁵. Не рідкістю були подібні казуси і у Слов'яносербії¹⁸⁶.

У більшості випадків ми можемо лише констатувати, що, очевидно, осередки болгарської діаспори існували і на території Польської України, і її представники також переселялися на південь України (російської). Хоча не виключено, що серед останніх приховувався й деякий відсоток власне українців.

Ще одним з джерел надходження нових службовців до гусарських полків слід вважати прийняття синів військових. Зазвичай батьки, у яких сини вже стали дорослими, та за фізичним станом були гідні служити, писали донесення полковому командирі з проханням залічити своє чадо до команди. Командир очікував поки не назбирається кілька подібних прохань, а потім вже влаштовував своєрідний "призов". Один з них відбувся 12 грудня 1761 р., коли четверо юнаків – сини гусарів Шевича, були записаними до військової служби; серед них – О.Болгарин, син І.Болгарина, 16 років від народження¹⁸⁷.

Доплив болгар у Слов'яносербію, з колишніх службовців польових гусарських полків тривав протягом всього часу їх існування. При цьому більшість з них дав Угорський гусарський полк, який через свою некомплектність використовувався Військовою колегією лише для поповнення інших команд. Ще у березні 1758 р. до полку Шевича було відряджено команду гусар з Угорського полку, згідно наказів Сенату та військової колегії¹⁸⁸. Військовим та членам їх родин було відведено землі, надано вже зведені будинки, сплачено жалування. Однак повної їх інкорпорації у полк Шевича не відбулося. Навіть на

початку 1759 р., за рапортами генерал-майора Шевича до Слов'яносербської комісії, команду Угорського гусарського полку показано окремо від інших¹⁸⁹. Вірогідно, саме такий, тимчасовий характер їх перебування у складі слов'яносербських ескадронів, дав головному командирі Новосербського корпусу можливість виклопотати у Сенаті дозвіл на перехід їх до його команди. При перерозподілі таких груп між новосербським та слов'яносербським командуванням розпочиналась мало не колотнеча: 9 березня 1759 р. генерал-майор Шевич доносив дійсному статському раднику Фліверку про те, що 23 гусара на чолі з капралом – І.Апостолов, С.Йовов, Я.Костов, М.Васілов, Р.Драгомиров., – просили залишити їх на поселенні у шанцях його полку. Хоча генерал-лейтенант Хорват надсилав Шевичу, численні промеморії, якими нагадував, що всі ці гусари мають бути залічені у його команду, той апелював до особистого бажання військових та членів їх родин залишитись на попередніх місцях, "де вони вже й господарством обзавелись"¹⁹⁰.

Показовою, при цьому є позиція, яку зайняли гусари – попри накази Військової колегії вони ні за що не бажали служити під начальством Хорвата – слава про дурні порядки, заведенні у його поселенні, лунала вже по всьому Півдню, а відтак його боялись як чорт ладану.

Окрім військових дійсної служби, на поселення відправлялись апшитовані ветерани, які розпочали службу у Російській імперії ще під командуванням Албанеза та Стоянова, у 1720–1730-хх рр.¹⁹¹ Подібні переходи пов'язані не стільки з зацікавленістю генералітету у подібній категорії переселенців, скільки у особистому бажанні останніх дожити вік у оточенні сонародників, або навіть і родичів.

Якщо ключовим словом для розуміння особливостей болгарської (балканської) колонізації на півдні України є термін "вербівля", то таким же, основополагаючим поняттям для розкриття механізму її знелюднення, є слово "втеча".

Не буде перебільшенням сказати, що значна частина населення південноукраїнського регіону у досліджуваний час знаходилась у безперервному русі: переходи у пошуках кращих земель, переведення за наказом військового та цивільного начальства. Дещо осторонь (хоча й не випадаючи з загального контексту), стоять і незаплановані, спонтанні переміщення населення.

Цей фактор довгий час значно корегував колонізаційні процеси на Півдні. Найбільш спустошливими вони виявились для Нової Сербії.

Спонукальні мотиви для втеч були самими різноманітними. Ми можемо простежити, як, буквально на очах, тануло населення цієї колонії: як через небажання й надалі терпіти свавілля офіцерства, йшли світ за очі цілі родини, покидаючи оселі та господарство¹⁹². При цьому частина болгарської колонії воліла навіть повернутися під протекцію Порти та її васалів, утворюючи нові селища у Очаківській області – володінні кримського хана¹⁹³. Для тих же, хто не хотів покидати Російської імперії, шлях був один – до Слов'яносербії, з її більш людяними порядками. Саме цю адміністративно-територіальну одиницю облюбували численні перебіжчики з Пандурського, Хорватового гусарського та інших полків корпусу. Досить часто, коли виникала потреба відшукати того чи іншого із зниклих службовців, канцелярія Новосербського корпусу, ані краплі не вагаючись, надсилала запити до Слов'яносербської комісії, наголошуючи при цьому, що втікачі давно мали намір перейти під патронат генерал-майорів Шевича чи Прерадовича¹⁹⁴.

При цьому ту ж Слов'яносербію, яка була мало не ідеалом для підлеглих Хорвата, також залишали службовці. Деякі рапорти обох командирів (Шевича та Прерадовича) до Слов'яносербської комісії донесли до нас відлуння тих подій. Ось невеличкий витяг з тогочасної хроніки: вересень 1756 р. – втечі мешканців з 1-ої та 3-ої рот полку Прерадовича¹⁹⁵; грудень 1756 р. – з 7-ої роти того ж полку¹⁹⁶. Подібні вчинки залишаються дещо незрозумілими – жалування у Слов'яносербії сплачувалось більш-менш своєчасно, свавільців подібних Хорвату не спостерігалось. Звісно, що вистачало і звичайних карних злочинців, які втечею мали рятувати своє життя, як, наприклад, болгарин за походженням, капрал 6-ої роти І.Сербул, котрий втік з-під варти у шанці Серебрянка (штаб-квартира полка Прерадовича), де його було затримано за звинуваченням у вбивстві власної дружини (грудень 1758 р.)¹⁹⁷. Проте, це були поодинокі випадки, які не дають тлумачення загальній тенденції до втеч.

Самі офіцери пояснювали втечі важкими побутовими умовами життя, внаслідок посухи та епізоотій 1756–1757 рр.¹⁹⁸ Зрозуміти спонукальні мотиви цих втеч допомагають свідчення одного з гусар болгарської нації, які у жовтні 1756 р. втекли з 7-ої роти полку Прерадовича – С.Кушнара. Після втечі він був залічений до Молдавського гусарського полку, з яким пройшов у 1757–1758 рр. крізь горнило Семирічної війни, а після апштування, за пораненнями, знову просився на поселення до Слов'яносербії¹⁹⁹. Логіка подібних

втеч-повернень однак залишилась би неосягненою, якщо б не додати до цих свідчень листа члена Військової колегії, принца Голштейна до генерал-майора Бібікова (перший з керівників Слов'яносербської комісії), надісланого у вересні 1756 р., в якому просили ще раз нагадати, що одним з попередніх наказів колегії, неодруженим гусарам було дозволено переводитись у польові полки²⁰⁰.

Очевидно, що більшість втеч було спричинено тим, що Шевич та Прерадович гальмували законний перехід своїх службовців (на яких, до того ж, було витрачено чималі кошти), до "старих" полків. А ті рвалися туди, оскільки під час військових дій було більше шансів висунутись; або ж просто молодим чоловікам, не обтяженим родинами, не дуже подобалось тихе, майже сільське життя. Тільки у ротах полку Прерадовича, станом на кінець 1758 р. запусілими, внаслідок втеч, стояли 74 оселі, і лише 19 осель залишилось після тих, кого перевели на законних підставах²⁰¹.

Не слід гадати, що слов'яносербські генерали спокійно спостерігали за знекровленням своїх шанців – втеча була справою ризикованою, і у разі її невдалого закінчення, кара була досить жорстокою – 23-річного болгарина В.Васілова з полку Шевича, за подібний вчинок, 21 серпня 1755 р. три рази ганяли крізь стрій у 160 чоловік (шпіцрутени)²⁰².

Вдосконалювались і методи розшуку втікачів. Варто було комусь з генералів оголосити розшук, як полкові канцелярії буквально засипали промеморіями командування Української лінії, Новосербського корпусу, Військ Запорозького та Донського, українських та слобідських козацьких полків (як от у випадку з вищезгаданим капралом І.Сербулом)²⁰³.

Проте, навіть жорстокі покарання не могли змінити загальної картини – серед переселенців було чимало невдоволених своїм життям на новій батьківщині, заведеними у військових поселеннях порядками. Окремі особи та невеликі групи людей, які більш сильно реагували на важкі умови нового життя, намагались шукати порятунку у зміні оточення, або поверненні на батьківщину. Втеча була явищем звичайним, але соціальне становище цих людей було таким, що засіб цей, швидше був психічним паліативом, аніж засобом для реального розв'язання проблеми.

З метою поповнення особового складу як новосербських, так і слов'яносербських полків, російський уряд радо сприймав пропозиції численних осіб духовного та світського звання. Протягом 1756–1759

рр. до Сенату послідовно звертались єпископи мелетійський Анатолій, славонський Симеон (Концаревич), чорногорський Василій (Петрович), пропонуючи свої послуги у вербівлі та виведенні на поселення албанців, болгар, сербів та чорногорців²⁰⁴. Уряд, по розгляді всіх пропозицій, зупинився на найбільш, на його думку, реальній – на плані Петровича щодо переселення мешканців Чорної Гори, яка формально вважалася непідлеглою Туреччині. На початку 1757 р. було розпочала роботу "Чорногорська комісія" на забезпечення діяльності якої уряд щорічно субсидював 15.000 карбованців²⁰⁵. Саме з діяльністю цієї комісії пов'язано підняття "болгарського питання", серед інших проблем, що увійшли до кола зору російської дипломатії.

Участь у комісії взяло безліч установ Російської імперії, що може бути розцінено або ж як свідчення того, що їй приділяли велике значення та пов'язували великі надії, або ж про цілковитий безлад та чергову пробуксовку бюрократичної машини – Сенат, Колегія іноземних справ, Військова колегія, київський генерал-губернатор та генералітет Нової Сербії та Слов'яносербії. Австрійська імперія, пов'язана з Санкт-Петербургом союзним договором 1746 р. люб'язно надала свою територію для функціонування комісії. Головний тягар її проведення припав на гусарських офіцерів, відряджених на австро-турецький кордон: капітана Хорватового гусарського полку І.Маркова та майора С.Пішчевича (полк Шевича)²⁰⁶. З ними мали співпрацювати полковник Пучкович, майор Петрович та поручик Єздемирович²⁰⁷. Штаб-квартирою було обрано фортецю Петроварадин, один з шанців скасованої Тисько-Моріської ландміліції²⁰⁸.

То була, так би мовити, "західна філія" Чорногорської комісії. Була й інша – "східна", ніколи однак не визначена на папері та незнана у історичній літературі. Як вже йшлося, київський генерал-губернатор (на той час Іван Костюрін), якому, формально, мали підлягати всі південнослов'янські іррегулярні військові команди в Україні, мав координувати діяльність офіцерів-"комісіонерів" та забезпечувати матеріальну сторону справи – видавати паспорти, необхідні суми, квартири тощо. Не вдовольняючись відведеною йому роллю пасивного спостерігача, Костюрін зав'язує листування з російським посланником у Туреччині Оберковим. У фондах Київської губернської канцелярії збереглося кілька екземплярів цих листів. Київський губернатор, очевидно, був не тільки високопоставленим чиновником, а й людиною не позбавленою звичайного глузду. Тверезо оцінюючи ситуацію на Балканах завдяки інформації від російських конфідентів, яка в першу

чергу потрапляла до нього, він дійшов висновку про неефективність замисленого підприємства у тому вигляді, в якому він існував. Чорна Гора була не найкращою зоною для виходу потенційних переселенців, насамперед через значну віддаленість від російських кордонів. Стосовно пріоритетів російської політики на Балканах Костюрін висловив цікаві думки, які заслуговують на те, щоб бути процитованими: "Найбільше болгарський народ турецьке ярмо настільки ненавидить, що майже всі душею у російське підданство погляд свій звертають, і якби знайти спосіб для переселення їх, то всі б сюди перебралися, окрім хіба що старих та таких які мають інші вагомні причини... Цей народ тим більше мені любий, оскільки ніяких коштів не шкодує заради переїзду... Така, гідна жалю, до Росії людей схильність"²⁰⁹

Окрім суто аналітичних спостережень, Обрескову було запропоновано й практичну модель організації переселень: болгари мали прибувати до північнопричорноморських портів на купецьких судах під виглядом робітників, купецьких родичів або позивачів боргів, і під тим же прикриттям діставатись російських кордонів. На думку Костюріна саме таким чином мав бути укомплектований Чорногорський гусарський полк²¹⁰.

Паралельно розпочались консультації з представниками Ніжинського грецького братства: приблизно в той же час Костюрін зв'язується з ніжинським війтом З.Афанасьєвим та просить, аби купці, скрізь по балканських землях, оголошували про набір до гусарських полків, та допомагали переселенцям діставатись України у своїх караванах чи на суднах²¹¹.

Обресков зайняв очікувальну позицію. Йти на відкрите порушення восьмого артикулу Белградського миру (1739) не виявлялося можливим²¹². А потакання несанкціонованим Портою переселенням могло розглядатись тільки так і ніяк інакше. Тому він і пропонував Костюріну діяти тишком, через грецьких купців, не афішуючи відверто зв'язку цих емігрантів з російським представництвом. Також посланник радив частину коштів, відпущених на вербівлю, вжити на викуп християн з турецької неволі, а викуплених християн зараховувати гусарами до новосербських полків²¹³.

Тим часом тривала місія вищезгаданих офіцерів у Банаті, на кордоні з Туреччиною. Влітку 1757 р. до Петроварадина, де містився головний збірний пункт, вийшло близько 1.000 мешканців Чорної Гори та з інших балканських земель. З цього приводу Порта висунула

ноту протесту офіційному Відню²¹⁴. Австрія, в свою чергу, натякнула членам комісії на те, що годі зловживати гостинністю. Треба було шукати інші місця для виїзду. На початку літа 1757 р. до узбережжя Далмації, яка знаходилась під владою Венеціанської республіки, прибули кораблі під прапорами імперії Габсбургів, які й прийняли на борт останню партію бажаючих переселитись; 140 чоловік було перевезено до Трієсту (Фіуме), звідки вони, через Хорватію, дістались Петроварадина. Роботу комісії було припинено.

Переселенські валки рушили через Польщу до російського кордону і вже 16 липня 1757 р. перша група чорногорців, очолювана вахмістром М.Собецьким, опинилась на Васильківському форпосту²¹⁵. Серед прибулих того літа "чорногорців", виходячи з антропонімичного матеріалу, переховувалась певна, хоча й не дуже значна, кількість болгар – Д.Стоянов, І.Златанов, Т.Іванов, Н.Булгарин та інші²¹⁶. Звідки ж взялись болгар серед чорногорців, які виїхали "західним" шляхом? Відповідь на це запитання дають формулярні списки гусар Чорногорської команди: всі із згадуваних болгар до переселення були службовцями гусарських та пандурських полків цісарської армії²¹⁷. Очевидно, під час квартирування у містечках колишньої Тисько–Мориської Границі, до російських емісарів пристала й група колишніх граничар, болгар за походженням. Чи то з метою приховання від австрійської сторони факту виїзду не тільки турецьких, а й місцевих мешканців; чи то прагнучи дотриматись принципу відповідності форми та змісту (якщо комісія "Чорногорська", то всі переселенці мають бути чорногорцями), офіцери, які керували вербівлею, вдались до досить наївних хитрощів, які хоча й могли замулити очі людині мало обізнаній з балканськими реаліями, однак не приховалися від допитливого ока дослідника.

Більшість з гусар Чорногорської команди після поневірянь увійшли до складу Новомиргородського гарнізону; ті болгар, які переховувались серед її службовців, вірогідніше за все, злились з болгарським населенням цього шанця²¹⁸.

Більшість болгар, як прибули на південь України протягом 1757–1758 рр. були заготовані до переселення діяльністю Чорногорської комісії, що стала останньою, за часів Нової Сербії та Слов'яносербії, спробою зовнішньополітичного та військового відомств Російської імперії забезпечити приток іноземних підданців до південнослов'янських колоній в Україні.

Вступ Росії до військових дій на полях Семирічної війни висунув на передній план зовсім інші завдання, а саме – швидко докомплектацію гусарських полків, але без дипломатичних загострень із Портою. Для відправки на "пруський фронт" треба було підготувати кілька команд. Причому відправка ця ніяким чином не повинна була завдати шкоди обороноспроможності регіону, суттєво зменшити його народонаселення та залишити господарства без робітників.

З цією метою 9 березня 1759 р. Сенатом було видано наказ "Про додатковий штат Хорватового и Пандурського гусарських полків". Згідно третього пункту цього наказу проголошувалось утворення двох польових полків, які мали комплектуватись за рахунок молодих, нежонатих чоловіків з дозволених іноземних народів, яких, за повідомленнями генерал-лейтенанта Хорвата, у його поселенні налічувалось до 600 осіб. Один з полків отримав назву Болгарський, а другий – Македонський. В кожному з полків повинно було налічуватись 1.000 рядових у 10 ротах, з належним до них числом штаб-, обер- та унтер-офіцерів. Видача грошового жалування у цих двох полках мала чинитись за зразком вже існуючих гусарських полків; для рядового воно становило 30 карбованців на рік. Рації та порції видавались по рангах драгунських полків. Закупівля коней та шиття мундирів віддавались на розсуд командира Новосербського корпусу – генерал-лейтенанта Хорвата, з вирахуванням з платні військових. Утримуватись ці полки мали за рахунок сум, виданих державою на весь корпус²¹⁹.

Утворення Болгарського та Македонського гусарських полків одноставно сприймалося тими нечисленними вітчизняними та зарубіжними дослідниками, які торкались проблеми їх існування, як факт наявності моноетнічних команд у системі військової колонізації на півдні України. Так, О.С.Коцієвський саме з цим формуванням пов'язував всю болгарську людність Нової Сербії, і вважав, що започатковано воно було саме на національних засадах²²⁰. Ще далі у своїх висновках пішли македонські та болгарські науковці. Для них у історії обох полків не існує білих плям: вони були втіленням волелюбних прагнень поневоленого народу та мало не предтечами майбутньої державності. Першим такі думки висловив македонський дослідник О.Матковський. Він вважав, що Македонський та Болгарський полки були ні чим іншим, як сталими оселеннями з великою кількістю мешканців, переважно македонської (у розумінні ХХ ст.! – В.М.) національності²²¹. Подібної ж точки зору дотримується

й болгарський історик І.Тютюнджиев, з тією лише різницею, що вважає всіх службовців болгарами; наявність терміну "македонська нація", як критерію визначення етнічної належності деяких осіб, на відміну від "болгарська нація", він обумовлює переселенням частини македонських куцовлахів, яких в такий спосіб відрізняли від власне болгар (без розбору, були вони мешканцями чи то Болгарії, чи то Македонії)²²².

Подібні твердження не відповідають дійсності. Ідея створення цих полків виникла у командира Новосербського корпусу вже задовго до опублікування сенатського наказу, але, все ж таки, не викристалізувалась у формі проекту започаткування національних військових одиниць, що видно хоч би з того, що основу Македонського полку склала частина виведених чорногорців, розподілених між полком та Новомиргородським гарнізоном²²³.

Місцем комплектування Болгарського та Македонського полків було призначено територію українських козацьких полків – містечка Манжелію та Городище Миргородського полку, які лежали на лівому боці Дніпра, навпроти Нової Сербії²²⁴. Оскільки видно зі спогадів С.Пішчевича, Македонський полк було започатковано вже весною 1759 р.; Болгарський – пізніше, на початку осені. За ордером генерал-лейтенанта Хорвата полковим командиром було призначено саме його (після закінчення Чорногорської комісії Пішчевич, за наказом Військової колегії, перейшов з полку Шевича до Нової Сербії) – прем'єр-майора Пішчевича. Згідно з наказом Хорвата 36 військових з Македонського полку було переведено під командування Пішчевича та найменовано Болгарським гусарським полком (6 унтер-офіцерів та 30 рядових)²²⁵.

19 жовтня 1759 р. Військова колегія на прохання генерал-лейтенанта Хорвата розпорядилась виготовити печатки для обох полків²²⁶.

Пріоритет у праві отримання новобранців, амуніції, коней та зброї належав Македонському гусарському полку (очевидно за принципом першості заснування). Вже на початку 1760 р. для службовців Македонського полку у чугуєвських калмиків було куплено 1.500 коней²²⁷. Болгарський гусарський полк довгий час налічував сміховну кількість людей – окрім самого Пішчевича, з обер-офіцерів, було лише 2 прапорщика, які використовувались для посилки за кордон для вербівлі людей. Не кращим чином йшли справи з комплектацією рядовим складом – на весну 1760 р. їх налічувалось трохи більше 200

осіб²²⁸. Контингент цей відзначався надзвичайною неоднорідністю – були тут і вихідці з Балкан, і дезертири з австрійської та пруської армій, яких тоді чимало нищпорило Польською Україною. Пішчевич самими похмурими кольорами намалював типовий портрет цієї суміші: "всі вони були розбещеними, непідкірливими та гіркими пияками ..., часто між ними виникали бійки, під час яких деякі й за ножі хапалися..."²²⁹. Хоча, таку оцінку мемуариста й можна пояснити його суб'єктивізмом, оскільки він сам визнавав, що без ентузіазму сприйняв це призначення²³⁰. Проте, оригінальні джерела підтверджують позицію командира Болгарського гусарського полку²³¹.

Зрозуміло, що такі "вояки" часто приносили командуванню лише клопіт. Для них нічого не варто було отримати підйомні, мундир, коня, і зникнути у тому ж напрямку, звідки й з'явилися²³². Справедливості заради зазначимо, що досить часто до прийняття подібного рішення підштовхували затримки у виплаті жалування, як наслідок зловживань вищого офіцерства. Першу, документально зафіксовану, втечу гусар Македонської команди з м.Манжелії можна віднести до вересня 1759 р. Двох втікачів було схоплено на території Вольностей та заковано у заліза у січовій пушкарні²³³. То були болгари І.Стефанов з Тирново та Н.Іванов з Сілістри²³⁴.

Особливо гостро ця проблема стояла у Болгарському гусарському полку, який знаходився у резерві і забезпечувався гірше ніж той же Македонський²³⁵.

Слід зазначити, що господарі – мешканці козацьких містечок були зовсім не раді несподіваним квартирантам. Через постійну затримку жалування командування гусарських полків було змушене реквізувати продовольство та надавати у обмін боргові зобов'язання та грошові розписки²³⁶. Ті в свою чергу подавали скарги – до канцелярії Новосербського корпусу, Київської губернської канцелярії, гетьманської канцелярії ... Період 1760–1762 рр. відзначився комісіями по розгляду позивів від козацьких полків, що змінювали одна одну²³⁷. У 1762 р. Розумовський у листі до Катерини II описував бешкеття, що коїли службовці двох гусарських полків, та просив вивести їх з території Власівської та Манжеліївської сотень²³⁸. Сенат звернувся з запитом до Хорвата – той вдовольнився невизначними поясненнями і перевів Болгарський полк подалі – у м.Белоцерківку, а згодом Миргород (Миргородський полк). Македонський гусарський полк залишився на місці, у Манжеліївці, оскільки незабаром мав виступати в похід. Тим часом кількість службовців збільшилась: у

Македонському 800 (при тому, що 200 втекло) та у Болгарському – близько 400 чинів²³⁹. Зріс і офіцерський склад: у Болгарському гусарському полку – 1 капітан, 2 поручика та 2 прапорщика. Взагалі ж то, комплектація полків офіцерами не була суттєвою проблемою, оскільки за наказом від 9 березня 1759 р. генерал-лейтенанту Хорвату було даровано привілей на власний розсуд нагороджувати військових обер-офіцерськими чинами²⁴⁰.

Розробка подібної процедури була вчасною, оскільки у січні 1761 р. Македонський гусарський полк, доповнений за рахунок 150 кращих службовців Болгарського полку, під проводом полкового командира підполковника Костурі, перейшов на правий бік Дніпра, у Нову Сербію, і звідти був відправлений у Пруссію²⁴¹. Від Болгарського гусарського полку, таким чином, практично нічого не залишилось – 2 комплектні роти. Тому, за особистим розпорядженням Хорвата, в якому він спирався на дані Сенатом інструкції, з 17 січня 1762 р. почалось його розформування²⁴². Вже на початку осені 1762 р. Болгарський гусарський полк остаточно припиняє своє існування. Командиром полку протягом всього часу був С.Піпчевич, що підтверджується відомостями з його атестату та мемуарів²⁴³.

Можна констатувати, що протягом трьох років свого існування полк цей так і не наблизився до стандарту нормального військового з'єднання, відіграючи роль своєрідного накопичувача для поповнення інших полків. Відтак, більш ніж дискусійним бачиться твердження про нього, як про структуру у якій було сконцентроване мало не все болгарське населення Південної України дослідженого часу, та й взагалі заяви про його суто національний характер.

Історію Македонського гусарського полку відтворити значно простіше, оскільки як наслідок діяльності його полкової канцелярії під час участі у закордонному поході, зберігся масив джерел, який на сьогоднішній день увійшов складовою частиною до фонду Київської губернської канцелярії Центрального державного історичного архіву України у м.Київ²⁴⁴. Існувала полкова канцелярія і у Болгарському полку, однак пам'ятки її діловодства не дійшли до нас²⁴⁵.

Відомості відносно офіцерського корпусу Македонського гусарського полку уривчасті, однак можна зауважити, що полковим командиром був вже згадуваний підполковник Костурі; ад'ютантом при ньому – поручик А.Константинов²⁴⁶; капітани Собецький²⁴⁷ та Лазаров-Станішев – провіантмейстр полку²⁴⁸; поручик Лалаш²⁴⁹. Тобто болгарський елемент у офіцерському середовищі простежується

досить чітко. Теж саме можна зауважити стосовно рядового та унтер-офіцерського складу; у іменних списках службовців полку за 1762 р. відразу впадають у око носії таких онімів, як Д.Константинов, Я.Бирзев, К.Попазов, Г.Янев та інші²⁵⁰. Болгари хоча й склали значну частину військових чинів полку, однак не становили абсолютної більшості – зафіксовано присутність волохів, сербів, чорногорців, греків²⁵¹. Ситуація, як бачимо подібна до становища у Болгарському гусарському полку та й у будь-якому з балканських військових формувань того часу.

На полях Семилітньої війни ескадрони "македонців" діяли спільно з Сербським гусарським полком, очолюваним генерал-майором І.Стояновим, командами Шевича та Прерадовича. У їх активі – участь у взятті у 1761 р. міст Кольберг, Берлін, Бреслау (Вроцлав)²⁵².

У грудні 1761 р. особовий склад полку було "пожалувано височайшою милістю": згідно отриманого головнокомандуючим Новосербського корпусу генерал-лейтенантом Хорватом, сенатського наказу від 12 грудня 1761 р., до утвореного лейб-гусарського полку мало бути відправлено 15 гусар Македонського полку – 1 вахмістра, 2 капралів та 12 рядових²⁵³.

Довідкові видання з військової історії пов'язують виникнення лейб-гвардійського гусарського полку з урочистим св'яткуванням Ключук-Кайнарджійського миру у Москві, в якому службовці полку взяли участь та датують його часом підготовки до цих урочистостей, а саме – 19 лютого 1775 р.²⁵⁴ Як бачимо, це не відповідає дійсності. Очевидно Петро III, до часів царювання якого відноситься наведений документ, прагнув мати перед собою зразки всіх військ імперії в масштабі 1:1. Саме цьому захопленню монарха мусили завдячувати відправленні до столиці чини Македонського гусарського полку. Та правління його, як відомо, не було тривалим. Скоріш за все, що лейб-гусарський полк було розформовано після смерті Петра Федоровича, а згодом й взагалі забуто про його існування в цей період.

Вже 17 січня 1762 р. командування полку відправило до Санкт-Петербурга вахмістра І.Тишецького, капралів А.Чаукі та П.Гречича та 12 рядових, про що й звітувало канцелярії Новосербського корпусу²⁵⁵.

Семилітня війна для службовців Македонського гусарського полку закінчилась у пруському місті Кольберг. А у Новій Сербії в цей час діяла комісія полковника Спічинського по розслідуванню зловживань головного командира корпусу²⁵⁶. Не вдаючись у подробиці, які виходять за тематичні рамки дослідження, зауважимо, що однією з

головних хиб, яку відзначили ревізори, була некомплектність як корпусу в цілому, так і окремих його з'єднань. Зокрема, відносно штатного розкладу, реальна наявність військовослужбовців була наступною: гусарський полк Хорвата – 41,3%; Новомиргородський гарнізон – 37,7%; Пандурський полк – 9,1%; Болгарський гусарський полк – 19,9%²⁵⁷; Македонський гусарський полк – 16%²⁵⁸.

Першими кроками представників центрального уряду по ліквідації наслідків безалаберного командування І.Хорвата стали реструктуризація та злиття некомплектних полків. Влітку 1763 р. Македонський гусарський полк (його колишніх службовців), за ордером генерал-аншефа П.І.Оліца, було переведено на лівий бік Дніпра і розміщено у слов'яносербських шанцях та на квартирах Молдавського гусарського полку, що містились на Українській лінії.

Вселення це не завжди було прийнятним для старожилів, вже по перших днях розпочались непорозуміння – капітан 10-ої роти полку Шевича (шанець Кам'яний Брід), І.Марков (колишній ад'ютант Шевича) скаржився на гусар-"македонців" за відібрання накошеного сіна²⁵⁹. Спочатку їх оселення планувалось лише у полках Шевича та Прерадовича, і певну кількість гусар таки було зараховано до них. Наприклад, наказом Слов'яносербської комісії від 18 вересня 1763 р. прийнято ротного квартирмістра Є.Райчевича та капрала того ж полку О.Райчевича (36 та 21 рік; обидва чорногорці з м.Родич). Але вже 3 жовтня 1763 р. від цього загалу, за ордером все того ж Оліца, було відокремлено команду поручика Лалаша та надіслано до Молдавського полку, на Лінію²⁶⁰.

Отже, наприкінці 1763 р. втрачаються останні сліди Македонського та Болгарського гусарських полків; їх службовці злились з рештою балканського населення Слов'яносербії та Української лінії. Обидва ці формування були лише недовготривалими одиницями Нової Сербії. Покликані до життя з волі російського уряду та її головного командира, вони, вірогідно, мали стати тим резервуаром, в якому б накопичувався прийдешній болгарський елемент. Постійна ротація кадрів, свавілля офіцерства, економічні негаразди стали на перешкоді оформлення цих одиниць за моноетнічною ознакою. Попри те, що болгары стали невідривною часткою цих полків, займали офіцерські посади та становили значну (у відсотках) частину їх службовців, немає жодної підстави для тверджень про те, що нібито це були осередки сталої болгарської колонізації часів існування Нової Сербії та Слов'яносербії.

Реформування Македонського та Болгарського полків стало провозвістям грядучих змін. Перший досвід сталої південнослов'янської колонізації виявився не зовсім вдалим. Комісія у справі І.Хорвата зайвого разу підтвердила це. Оселяючи балканців на півдні України, російський уряд насамперед прагнув зміцнити свої позиції у регіоні, поставити під контроль місцеве населення, забезпечити господарче освоєння краю. Можна сказати, що частково цієї мети було досягнуто – соціально-економічні та політичні зміни у північноріччорноморському регіоні у другій половині XVIII ст. певною мірою були викликані заснуванням Нової Сербії та Слов'яносербії. Болгарські переселенці взяли найактивнішу участь у їх започаткуванні.

3.4. БОЛГАРСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ У СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ТА ЦИВІЛЬНОЇ ІНОЗЕМНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1764-1800 р.р.)

Реформування урядом гусарських полків, як польових, так і поселених, яке відбулося у 1764–1765 рр., не могло не позначитись на представниках болгарської діаспори, більшість з яких пов'язали свою долю саме з військовою службою. Серія реформ, розпочатих за наказом від 22 березня 1764 р., суттєво заторкнула мешканців колишніх Нової Сербії та Слов'яносербії²⁶¹. Хоча реформування це, певною мірою, і позбавило балканських переселенців від свавілля вищого командування, подібне полегшення побутових умов життя мало і зворотній бік медалі. Гусарські полки та їх населення все більше підпорядковувались центральній російській владі, вплив якої у регіоні протягом 1751–1762 рр. відчувався слабо, і був, скоріш, величиною номінальною, аніж реальною. За новими положеннями колишній, наполовину автономний, статут південнослов'янських колоній було ліквідовано, а самі вони остаточно інкорпоровані у монолітний організм Новоросійської губернії. Управління поселеннями відтепер підлягало виключно військовим та цивільним структурам імперії, у особі Військової колегії та Сенату; збільшився відсоток власне російського офіцерства, серед командування поселень²⁶².

Першопочатковий, військовий характер балканських колоній докорінно, однак, не змінили. Постійна загроза, що відчувалася з боку Туреччини, не сприяла кардинальному перегляду пріоритетів

внутрішньої політики на півдні України. Проте, реформа заторкнула всі гусарські полки. Із з'єднань Новосербського корпусу було утворено два поселені гусарські полки – Чорний та Жовтий, кожен з яких складався з 16-ти рот (шанців) (див. *Додатки № 8, 9*)²⁶³. На протилежному боці Дніпра – у Слов'яносербії, було об'єднано полки Шевича та Прерадовича у єдиний Бахмутський гусарський полк; поруч з ним оселився польовий Молдавський полк, доповнений за рахунок однодворців Української лінії, що отримав назву Самарського. Термін існування останнього був досить коротким. У 1765 р. його було передано до складу Бахмутського гусарського полку. З польових гусарських полків, у недоторканому вигляді, залишились лише найстаріші – Сербський та Угорський. До них приєднали Грузинський та частину ескадронів Молдавського полків, зменшивши число рот з 10 до 8²⁶⁴.

Перші роки правління Катерини II відкрили новий етап болгарської колонізації, який мав якісно різнитись від попереднього. Ставку було зроблено на створення не військових, а цивільних поселень.

Починаючи з другої половини XVII ст., у Західній Європі з'являється низка письменників, які вказували на багаточисельне населення, як на джерело могутності та добробуту держави, а відтак й слави монарха; досліджували причини примноження та зменшення населення, та проектували різноманітні засоби сприяння першому та протидії другому. – англійці Грент, Петті, Девенент; німці Зюсмільх, Юсті, Зоненфельс; французи Монтеस्कє, Вольтер та Дідро²⁶⁵.

Збільшення кількості природних мешканців шляхом заохочення їх до шлюбів та дітонародження у популяціонізмі завжди вважалося повільним засобом залюднення країни. Для швидкого ж плину цього процесу рекомендувалося переселення іноземців, краще за все тих, які сповідають одну віру, та розмовляють мовою, спорідненою "тубільному" населенню країни. Одним з наслідків захоплення Катерини II теоріями філософів-популяціоністів слід вважати політику найбільшого сприяння іноземній колонізації, яка розпочалася проголошенням маніфесту від 4 грудня 1762 р. про дозвіл іноземцям виходити і селитись у Росії та іменного наказу від 22 липня 1763 р. про установаження Канцелярії опіки над іноземними колоністами (КОІ)²⁶⁶.

Слід відзначити, що попередні зони виходу населення "спорідненого тубільному" – заселенні південними слов'янами провінції

Австрійської та Турецької імперій, на початок 1760-х рр. перестали бути територією "безпроблемного" виходу емігрантів.

Кількість населення у володіннях Габсбургів значно скоротилась під час Семилітньої війни. Внаслідок цього на території Австрійської імперії було не тільки заборонено публікацію маніфестів Катерини II, а навіть видано спеціальний наказ Марії-Терезії від 16 листопада 1763 р., в якому було викладено мотивацію подібних заборон, а також точно визначено міру покарання для потенційних мігрантів, їх вербівників та іншого роду посібників: на 1-ий раз – 5 років тюремного ув'язнення; на 2-ий – 10; викритим у 3-ій раз – кару на горло²⁶⁷.

Із задрістю та застережливо придивлялася до потенційного росту могутності свого північного сусіда й Порта, яка висловила своє недовірливе ставлення до колонізаційної діяльності Росії ще під час започаткування Нової Сербії. Розпалювати недовірливість та підозрілість Туреччини не входило у плани російського уряду, а тому посланцю у Стамбулі Обрескову було наказано, не публікуючи маніфесту від 4 грудня 1762 р., доводити таємним чином його зміст до відома тих осіб, котрі прихильно ставляться до можливості переселення.

Відтак територія, на теренах якої російські дипломати могли не тільки безперешкодно, а й з успіхом здійснювати набір колоністів, обмежувалась вільними містами та князівствами Західної Європи, в законодавстві яких не існувало антиіміграційних законів.

Для болгар переселення до Російської імперії ускладнилось як ніколи²⁶⁸. З 1764 р. уряд, у атмосфері цілковитої таємності, відправляє агентів у ті країни, еміграцію з яких було заборонено. Перш за все увагу уряду було прикуто у бік Балкан та суміжних з ними австрійських володінь (Банат).

На початку того року (1764) для ознайомлення їх населення з маніфестами Катерини II вирішено було відправити до єдиновірних з Росією народів згадуваних місцевостей перекладача "орієнтальних" мов, болгарина В.Миролюба (Миролюбова) з двома помічниками, та сербського священника Ф.Тербоховича²⁶⁹.

Трохи пізніше до цих двох визивачів (Миролюба та Тербоховича) приєднався ще один – людина, що вже мала подібний досвід, колишній службовець полку Шевича, полковник Г.Філіпович²⁷⁰. З ним Контора уклала угоду 23 березня 1765 р. За нею Філіпович зобов'язувався своїм коштом вербувати та приводити до Російської імперії переселенців. За

кожну виведену родину він міг отримати від уряду до 30 крб.²⁷¹ Очевидно, стільки ж отримували й два попередні агенти.

Для перевезення наwerbованих всіма цими агентами колоністів Колегія іноземних справ планувала фрахтувати у Фіуме (Трієст) судна, які б мали пливати аж з Адріатики до щойно заснованої у пониззі Дону фортеці Святого Дмитра, і 13 травня 1765 р. надіслала запит до Обрескова: чи може він це zorganizувати? З'ясувалось, що у розпорядженні посла не має надійної агентури а ні у Белграді, а ні у Фіуме (відзначимо, цілковиту, від початкову, нереальність цього задуму). Було вирішено, що краще здійснювати зустріч переселенців на кордонах Річчі Посполитої з Молдавським князівством, до яких вони мали діставатись самі.

За викликом Миролюба переселилось 150 осіб; Філіпович спромігся з'агітувати значно більше – 579, які разом склали 276 родин. Кожній родині по приїзді видавали 30 крб. підйомних, які мали бути повернутими до казни через певний відрізок часу²⁷².

Матеріальний (фінансовий) бік медалі кожного з численної низки переселень виглядав таким чином: надавався гужовий транспорт, з розрахунку 1 кінь на 2-х переселенців²⁷³; кожен емігрант беззворотньо отримував 2 крб. "на виправлення себе"²⁷⁴. Всі подальші суми, що їх отримував поселенець від уряду, були нічим іншим, як грошовою позикою, хоча й наданою на тривалий проміжок часу та без лихви. До того часу, поки він не обзавівся господарством, колоніст міг отримати від місцевого відділення КОІ 4 коп. на день (дітям від 3 до 10 років – 2 коп.), для прохарчування. Видача таких кормових грошей не мала тривати довше 2-х років з моменту переселення. На купівлю будівельних матеріалів для домів, або ж вже готових домівок давалося до 60 крб., а на господарче обзаведення – до 40. Позика мала бути сплачена за 3 роки, рівними частками, по скінченні 10-річного терміну відстрочки²⁷⁵. Розмір отриманої від уряду ділянки мав становити 30 дес. землі.

Обсяги "цивільної" колонізації на півдні України були невеликими, і вже у 1767 р. розпочинається її згортання. У правилах, щодо прийому та оселення іноземців, складених того ж року, на першому місці постає такий пункт: "Гідних до військової служби, особливо неодружених, не тільки записувати, але й схилити"²⁷⁶.

Подібні заходи були конче необхідні, оскільки над українським Півднем чергового разу збиралися хмари. А відтак і політика

Російської імперії, зробивши реверанс у бік освіченої Західної Європи, повернулася у русло звичне, протороване з часів Петра I.

У 1768 р. Російська імперія вступила у чергову війну з Туреччиною. Про її початок підданців імперії було сповіщено височайшим маніфестом від 18 листопада 1768 р.²⁷⁷ Перед та на початку війни Росія не ставила перед собою широких міжнародних завдань: вони були сформульовано та досягнуто у її ході²⁷⁸. Проте, розуміння того, що, за сприятливих обставин, війна має за своїм характером стати війною балканською, прийшло досить швидко. Вже 29 січня 1769 р. з під пера імператриці вийшло перше з багатьох подальших звернень до православних народів Туреччини з закликом стати в цій війні на бік росіян²⁷⁹. Для ознайомлення потенційних союзників з текстом цього воззвання, перекладеним на всі балканські мови, у глибокі ворожі тили було направлено гусарських офіцерів – болгар, сербів та греків за походженням²⁸⁰.

Військова кампанія розпочалась взимку 1768–1769 рр., з навали татарських військ, при підтримці турецьких загонів, на територію Новоросійської губернії. Удару було завдано по кількох напрямках: армія Нурадїна (40.000) просуvalась по Сіверському Дінцю, а Калги (60.000) – лівим берегом Дніпра та Орелі. Таким чином, ці два загони діяли на оперативному просторі між колишніми Українською лінією та Слов'яносербією, у межах тогочасної Катерининської провінції. Армія ж під керівництвом самого хана, Крим-Гірея, чисельністю 100.000 шабель, вдерлася на землі Єлизаветинської провінції (колишня Нова Сербія)²⁸¹.

Навала ця завдала досить відчутного збитку й без того слабо заселеним та облаштованим провінціям. Близько місяця перебували татари у межах Росії. При цьому по всій губернії ними було спалено майже 1.200 селянських дворів та 4 церкви; у полум'ї загинуло кількасот тисяч пудів хліба та сіна²⁸². Загальна сума матеріальних збитків оцінювалася сучасниками у 60.000 крб. Не меншими були й людські втрати. На правобережному боці губернії було вбито 126 та відігнано у полон 1.183 мешканці. Землі Луганського пікінерського та Бахмутського гусарського полків (Катерининська провінція) у кількісному відношенні постраждали менше – 12 забитих та 364 чоловіка ясиру²⁸³. Проте, якщо взяти до уваги меншу заселеність цієї провінції, у порівнянні з Єлизаветинською, то стане зрозумілим, що рівень завданої шкоди був у обох частинах губернії еквівалентним.

Стосовно долі південноукраїнських болгар у цих втратах, ми з великою долею впевненості можемо стверджувати, що для Жовтого та Чорного гусарських полків (Нова Сербія до 1764 р.), де мешкала переважна більшість діаспоріантів – невеликою. За свідченнями очевидця та учасника, французького посланця у Бахчисараї, барона Тотта, маршрут армії Крим-Гірея проліг східніше фортеці Святої Єлизавети; найбільш ніщівного удару зазнали шанці Єлизаветградського пікінерського полку, з його, переважно, українсько-російським населенням²⁸⁴. Такі центри болгарської еміграції на Півдні, як непогано укріплені та відносно великі Новомиргород та Новоархангельськ з навколишніми ротами залишилися осторонь від слідування татарських чамбулів. Близькість кордону з Річчю Посполитою, який тягнувся по Висі та Синюсі, також давала додаткові шанси на порятунок: коли окремі неприятельські зағони й заходили на землі колишніх новосербських полків, їх мешканці встигали знайти порятунок на польській території, як от у випадку з шанцем Федвар, який належав до Чорного гусарського полку²⁸⁵.

Значно складніше визначитися з тим, як обстояли справи у Катерининській провінції. Хоча Бахмутський гусарський полк і вказується прямо серед військово-територіальних одиниць лівобережного Півдня, які понесли втрати, спеціальної статистики, яка б фіксувала їх поротну, чи хоча полкову належність, не кажучи вже про національний аспект, не велось²⁸⁶. Тому мусимо вдовольнитися констатацією того факту, що певного удару по осередках болгарської колонізації на берегах Бахмуту, Лугані та Сіверського Дінцю, таки було завдано.

Війна, однак, сприяла й допливу болгарської людності в Україну. Серед військовослужбовців турецьких зағонів, відправлених на допомогу кримському ханові, знаходилася й певна кількість православних християн – вже добре відомих нам воїників, сакків та лагумджийів. Погано одягнені та озброєні, вони не відігравали ніякої ролі. Їх невдоволення необхідністю приймати участь у бойових діях проти своїх єдиновірців висловлювалася у схильності до переходу на бік росіян²⁸⁷.

Вже влітку 1769 р. у розпорядженні головнокомандуючого російською армією князя О.Голіцина знаходилося кількасот подібних перебіжчиків – волохів, болгар, греків та сербів; не маючи змоги особисто вирішити їх долю, він віддав це на розсуд київського генерал-губернатора П.О.Румянцева, заодно й відіславши до Києва всіх наявних військовополонених та перебіжчиків. Той, в свою чергу, у

своїх реляціях імператриці доводив необхідність комплектації гусарських команд з "єдиновірних", за прикладом попередньої російсько-турецької війни 1735–1739 рр.²⁸⁸

У Санкт-Петербурзі з увагою поставилися до порад державного діяча, тим більше, що хроніка зимового татарського наскоку досить відверто показала слабкість російської кавалерії на Півдні, неспроміжної дати гідну відсіч загарбникам. Іменним наказом від 21 серпня 1769 р. було проголошено створення поселеного Молдавського гусарського полку. Він зайняв місце Самарського полку, який мав існувати за штатом Новоросійської губернії, але був розукомплектований через нестачу військовослужбовців ще у 1765 р. Очолив полк майор В.Лукул (Зверев)²⁸⁹.

Таким чином з самого початку полк було укомплектовано за рахунок перебіжчиків та полонених православного віросповідання. Згодом до нього навіть стали приймати турок-ренегатів, які зріклися батьківської віри: за подібний "подвиг" їх жалували унтер-офіцерським чином²⁹⁰.

Новостворена військово-адміністративна одиниця була розміщена на 15.000 дес. землі, яку виділили: по-перше, від Єлизаветградського пікінерного полку, а по-друге з північно-західного куту Запорозьких Вольностей – у межиріччі Південного Бугу, Синюхи, Плетеного та Сухого Ташликів. Складався полк з 16 рот (шанців) (Див. *Додаток № 10*)²⁹¹. Штаб-квартира полку містилася у шанці Чорноташлицькому²⁹².

Хоча волохи й займали, по перших порах, домінуюче місце, серед населення полку, його етнічний склад був надзвичайно строкатим. Кілька документів, що дають змогу проаналізувати національну приналежність мешканців 15-ої та 16-ої рот полку, дають змогу стверджувати, що питома вага болгар була високою, та вони посідали другу позицію за чисельністю²⁹³.

Під час війни 1768–1774 рр., військовополонених та перебіжчиків з числа православних підданців Порту, було поселено не лише у Єлизаветинській провінції. Коли у 16-ій роті Молдавського гусарського полку (шанець Катерининський, майбутній Ольвіополь), накопичилася значна їх кількість, надіслана князем Прозоровським з 1-ої армії, було вирішено відправити їх на поселення до Катерининської провінції. Переведення цих осіб на нові місця було доручено здійснити майору Бахмутського гусарського полку І.Х.Штеричу (5 жовтня 1770р.), який повинен був схилити бажуючих до служби або ж до оселення у якості фаміліатів²⁹⁴.

Рядовий та офіцер поселеного гусарського полку. 1772 р.
Літографія.

Очевидно, у такий спосіб російське командування намагалося доукомплектувати постраждалу від татарської навали військову одиницю. У березні 1771 р. нові поселенці у кількості 1.751 чоловіків та 1.834 жінок (всього 3.585 чоловік) були доставлені та розміщені у колишніх слов'яносербських ротах. З них у стройові гусари заступило 487, у заступаючі – 197, а 1.066 – у фаміліати (йдеться про чоловіків). За етнічною належністю це були "волохи й інших націй люди"²⁹⁵.

Відзначимо, що розміщення поселенців у прикордонній смузі, як у випадку з заснованим у 1769 р. Молдавським полком, досить швидко стало скоріш виключенням, аніж правилом. Вже починаючи з 1771 р. київський та новоросійський генерал-губернатор Ф.М.Воейков наказує своїм підлеглим "селити болгарських й волоських вихідців в гусарських, ближче до Дніпра, ротах"²⁹⁶. Це було продиктовано як обережністю, так і невпевненістю місцевого начальства у нових людях.

З особою І.Х.Штерича, одного з офіцерів, що стояли у витоків Слов'яносербії²⁹⁷, пов'язано й найбільш масове переселення болгар на південь України у ту війну. Щойно Штерич доставив першу партію балканських переселенців до Бахмутського полку, то одразу ж почав клопотатися про відрядження до 1-ої армії, з метою виведення нових груп. Вже на початку 1773 р. його прохання було задовільнено²⁹⁸. Штерич відбув до театру бойових дій.

Слід сказати, що весною 1773 р. російській армії на Балканському півострові вдалося досягти значних успіхів. 27 травня загін під головуванням бригадира Вейсмана, чисельністю у 6.000 чоловік, форсував Дунай, розбив турок при Карасу та почав просуватися вгору течією ріки. Вже 5 червня це угруповання російських військ спромоглося вибити турок з укріплень при Гуробалі, що на 40-50 миль нижче Сілістрії²⁹⁹. Було створено плацдарм для подальшого просування по болгарській землі.

Власне у Болгарії російські війська у кампанію 1773 р. перебували з 27 травня по 25 червня, трохи менше місяця. Саме в цей проміжок часу і відбулося переселення найбільш численної (в цю війну) болгарської громади.

У другій половині червня 1773 р. до командуючого 1-ою армією П.О.Румянцева звернулися депутати від мешканців селища Алфатар (Флатарь) з проханням сприяти їх переселенню до Російської імперії³⁰⁰. Алфатар був крупним селищем, розташованим у 40 кілометрах південніше Сілістрії (у турецьких джерелах відомий з 1573

р.), поза зоною впливу російських військ³⁰¹. Що ж підштовхнуло мешканців села, достатньо віддаленого від безпосередньої арени боїв, шукати російської протекції? Вірогідно, все те ж – побоювання репресій з боку турецького уряду.

Відомо, що на початку 1773 р., втративши надію на швидку можливість скінчення війни, турки активно готувалися до воєнних дій на власній території. Візир розіслав фірмани з наказом зібрати до 70.000 нового війська з болгар, сербів та арнаутів. У разі зволікання, або ж непідкорення у виконанні цього наказу, все майно винних мало бути розорено, а самі вони страчені³⁰². Алфатарці чимось завинили перед турками саме з цього приводу та мали всі підстави побоюватися їх гніву. Народні перекази з уст їх нащадків, що є глухим відлунням подій тих буремних років, про якогось зажерливого пашу, який забажав відібрати врожай у болгар, та хитрих селян, які зібрали його вночі та подалися до росіян – скоріш за все є не більш, ніж поетичною легендою (з огляду на пору року, в яку відбулося переселення та календарний цикл сільськогосподарських робіт)³⁰³.

Граф Румянцев, який вже зіткнувся з болгарськими колоністами під час свого губернаторства в Україні, побажав примножити кількість цих корисних для краю землеробів, і охоче погодився прийняти їх. Майору Штеричу, який очолив конвой з 72 гусар Бахмутського гусарського полку, було доручено переправити алфатарців до Катерининської провінції³⁰⁴.

Перед тим, як переселенська валка назавжди покинула рідні землі, до неї приєдналася значна кількість мешканців придунайських міст Сілістра, Відін та Руцук³⁰⁵. Дорогою до них пристали селяни з добруджанського села Черетовце, що на Дунаї, напроти бессарабського Рені³⁰⁶. Загальна чисельність мігрантів, що прийшли в Україну з цим караваном, сягнула, згідно іменного списку, 1.087 чоловік (533 чоловіка та 554 жінки)³⁰⁷. Вони їхали 320-ма возами, гнали з собою чимало худоби, везли багато майна.

Першопочатково кінцеву мету їх маршруту було визначено досить чітко – роти Бахмутського гусарського полку, лави якого вони мали поповнити. Більш того, Штеричу вдалося заохотити частину переселенців до оселення у своїх маєтках, у якості підданців, намалювавши перед ними картину ситого та безбідного життя. Але під час зупинки їх на карантині в Семлецькому шанці (5-а рота Чорного гусарського полку), у вересні 1773 р., дехто М.Попович, купець, чи то болгарин, чи то серб, почав вести з ними "таємні розмови", внаслідок

чого вони відмовилися їхати разом зі Штеричем до околиць Бахмуту³⁰⁸. Вірогідно, цей купець, сам мешканець Новоросійської губернії, у популярній формі пояснив новоприбулим емігрантам, що їх чекатиме, і ким вони стануть, коли по скінченні пільгових років, при проведенні чергової ревізії Штерич впише їх за собою.

Проте, до негайного відбуття до Катерининської провінції їх поки що ніхто не підштовхував, оскільки до фортеці Святої Єлизавети вони прибули лише у жовтні 1773 р. Попереду була зима. На зимівлю їх розмістили по різних селищах Катерининської провінції – у Аджамці (Єлизаветградський пікінерський), Самборі (воно ж і Диківка) та Дмитрівці (ці два селища належали до Жовтого гусарського полку)³⁰⁹. У останньому з шансів їх і спостерігав І.А.Гільденштедт під час своєї подорожі Новоросійською губернією на весні 1774 р.³¹⁰

Коли ж після зимівлі прикордонний комісар, підполковник Чорного гусарського полку, Л.Серезлі почав опитувати їх щодо обраного місця оселення – Катерининська чи Єлизаветинська провінції? – то вони навідріз відмовилися і від одного, і від іншого: "хоч би їм голови повідрубали". Алфатарці вимагали, аби їм дозволили виїхати до Молдови та оселитися поблизу містечка Бирлад (рапорт Серезлі Черткову, датований лютим 1774 р.)³¹¹. Очевидно, подібна ідея виникла у них після перших розчарувань, пов'язаних з виснажливою подорожжю та не менш тяжкою зимівлею. А згадувана місцевість впала їм до вподоби під час зупинки на шляху з Болгарії: до того ж, життя у васальних Порті Валахії та Молдові, було набагато кращим, аніж у власне турецьких провінціях на Балканах, та з давніх давен притягувало в ці краї переселенців з болгарських земель.

Далася взнаки і образа на поведінку Штерича, яку зачали переселенці. Вірний звичаям гусарських бівуаків, цей офіцер вже під час переходу поводився з алфатарцями як зі своїми холопами, немилосердно лупцюючи їх за найменше нескорення (у такий спосіб ним було забито одну з жінок), відбираючи на свою користь їх майно та худобу³¹². Новоросійська губернська канцелярія, яка розслідувала цю справу, визнала його провину та звільнила болгар від необхідності слідувати за ним. Бахмутський гусарський полк не отримав потенційних службовців, а маєтки Штерича підданців³¹³.

Однак, якщо місцева російська влада й погодилася на частковий компроміс у вирішенні питання про те, в якій з частин губернії – право- чи лівобережній має виникнути нове болгарське селище, про повернення до Туреччини не могло йти й мови. Коли емігранти стали

наполягати на рееміграції, їм відразу дали зрозуміти, що це неможливо: у своєму рапорті до Ф.М.Воейкова від 11 лютого 1774 р. В.Чортков пропонував, особливо не затягуючи справу, розподілити алфатарську громаду між Єлизаветградським пікінерним та Жовтим гусарським полками, і на тому скінчити цю справу³¹⁴. Вірогідно, йшлося про те, щоб залишити їх у тих самих ротах, де вони й зимували.

Можливо саме за таким сценарієм і розгорталася б подія, якби не напруженість у стосунках з запорожцями, яка ставала все відчутнішою після того, як в котрій вже раз, для розміщення іноземних переселенців було використано частину земель Запорозьких Вольностей. Тактика боротьби, яку обрали цього разу запорожці, стала більш виваженою та ефективною. Запорозькі команди не палили хат, не зганяли з нещодавно обжитих земель зайд, як це було на початку 1760-х років³¹⁵. Відтепер вони пропонували кращі умови оселення по старшинських зимівниках та у слободах на військовій землі. Цього виявилось достатньо для того, щоб вже 4 червня 1774 р. полковий командир В.Зверев (Лупул) дорікав кошовому отаману П.І.Калнишевському на те, що зовсім знелюдніли 3, 11, 13 та 15-а роти (Піщаний Брід, Лиса Гора, Сухий Ташлик (Гладоси) та Вільшанка (Маслова), оскільки їх мешканці пішли разом з запорожцями³¹⁶.

Для залатування подібних проріх і були використанні алфатарські болгари. Відтепер місцем їх мешкання мала стати 15-а рота Молдавського гусарського полку – Вільшанка, вона ж і Маслова, заселена балканськими вихідцями у 1770 р. За свідченнями академіка Гільденштедта, на початку 1774 р. в ній налічувалося 150 дворів, більшою мірою запустілих через згадувані вище обставини³¹⁷. Заселення нових поселенців відбулося десь наприкінці червня 1774 р., оскільки у рапорті отамана Калниболоцького куреня А.Білого, від 1 серпня того ж року, яким він інформував кошового про результати інспекції лівого боку р.Синюха, зазначається, що минуло вже з місяць від часу появи болгар у цьому шанці³¹⁸.

Для "захисту" нових поселенців від запорозьких зазіхань було поставлено залогу з регулярного війська. Подібна міра була викликана бажанням уряду стати на перешкоді рееміграції. З огляду на технічний бік справи, зробити це (втекти з Росії) було не важко. Вільшанка лежала на березі порубіжної Синюхи; на протилежному боці була вже польська земля. Якщо ж спуститися десятком миль вниз течією цієї річки до впадіння її у Південний Буг, то відразу за Катерининським

шанцем (з 1775 р. Ольвіополь), розпочиналися володіння Турецької імперії. Можна сказати, що потяг до повернення на батьківщину був притаманний всім членам цієї болгарської громади, але ж тільки окремі особи та родини, невдоволені умовами свого життя, наважувалися на цей крок. Подібних втікачів і відловлювали російські вояки та завертали на попередні місця мешкання³¹⁹.

Привертає увагу факт абсолютної неправомірності дій російської влади: 10 липня 1774 р. було підписано трактат вічного миру (Кючук-Кайнарджийський договір) між обома імперіями. Згідно 5-го пункту 16-го артикулу, турецькі та російські підданці були вільні протягом року чи то покинути батьківщину, чи то повернутися до неї³²⁰. І хоча не слід завищувати рівень обізнаності рядових поселенців – малописьменних та не дуже добре володівших російською, – з цим документом міжнародного права, не слід і абсолютно виключати його впливу на подібний перебіг подій. Склалася досить парадоксальна ситуація: з одного боку російсько-турецька війна та Кючук-Кайнарджийський договір, як її результат, сприяли появі у християнських підданих Порту надії на грядуче скинення турецького ярма, активізували ріст їх національної свідомості та піднесення визвольної боротьби, значно полегшили становище православної церкви та спричинилися переселенню значної кількості болгар, греків та волохів на південь Російської імперії³²¹; з іншого – всі його артикули немов би втрачали чинність, коли йшлося про власне російські державні інтереси.

Гадаємо, що всього вище згаданого цілком достатньо для того, щоб на прикладі цього, конкретного, переселення болгар до Росії, побачити всю односторонність та фальш як слов'янофільської легенди про "нещасних братушек та їх рятівницю Росію", з арсеналу російської історіографії, так і пануючої, як на початку століття, так і в наш час, серед українських істориків, теорії про те, що болгарські та інші балканські переселенці в Україні, отримавши пільги та землі, займалися виключно тим, що допомагали російському абсолютизму душити волелюбні прагнення українського народу.

Болгарські переселення були викликані двома імперіями: Турецька, експлуатуючи та пригнічуючи болгарський народ, змушувала його покидати вітчизну; Російська ж, одночасно, шукаючи собі політичних та економічних капіталів, заохочувала болгар селитися у своїх межах, використовуючи їх потім на свій смак та уподобання³²². У будь-якому з випадків прийдешнє балканське

населення на півдні України – жертва конкретних обставин та знаряддя у чужих руках.

При оселенні у Новоросійській губернії вихідців з Турецької імперії під час війни 1768–1774 рр., уряд Катерини II зрікся будь яких ліберальних принципів. Про отримання цими поселенцями статусу іноземних колоністів, якихось особливих пільг та привілеїв, звільнення від військової служби, не йдеться. Здобутий у війні політичний досвід поставив перед Російською імперією аж занадто конкретні завдання. З 70-х рр. XVIII ст. у російській дипломатії виникає тенденція до радикального вирішення "східного" питання, шляхом анексії Балканського півострова, відома під назвою "Грецький проект"³²³. Якнайшвидше досягнення Російською імперією свого "природного" кордону на балканському напрямку було поставлено у пряму залежність до успіхів побутового влаштування південного регіону та зміцнення його військового потенціалу. З цієї точки зору, будь-які колонізаційні заходи, в тому числі й колонізація болгарська, мали проходити виключно у руслі мілітаризації³²⁴.

Як вже йшлося, російсько-турецька війна 1768–1774 рр. наочно показала всі вади та недоліки у організації, озброєнні та тактиці російського війська. Одним з напрямків, на якому турки мали перевагу, залишалася наявність достатньої кількості мобільної легкої кінноти. Все це відзначив у своїй доповіді імператриці від президент Військової колегії Г.О.Потьомкін, новий фаворит Катерини II (16 січня 1775 р.). Зокрема, відзначалося, що гусарські полки були озброєні надмірно витратно; мундир їх складався з великої кількості аксесуарів, а контингент службовців значною мірою втратив свій балканський характер і впродовж багатьох років поповнюється за рахунок втікачів з Польської України, що не кращим чином позначилося на їх бойових якостях. Відтепер планувалося скоротити витрати на їх обмундирування та озброєння, зробивши його не таким багато оздобленим та більш практичним. Заощаджені гроші планувалося використати на комплектацію полків: у кожному з наявних 7-и гусарських полків мало бути 6 комплектних ескадронів³²⁵.

Проте, як нам бачиться, яких небудь значних трансформацій полків протягом 1775 р. не відбулося. На заваді цього стало їх постійне перебування у складі діючої армії генерала-поручика П.А.Текелі. Всі гусарські полки прийняли участь у операції з ліквідації Запорозької Січі, та у другій половині того ж року дислокувалися на території

колишніх Вольностей, готові у будь яку хвилину придушити можливі заворушення серед запорожців³²⁶.

Весною ж 1776 р. всі гусарські полки, як поселені, так і польові, було переведено північніше, на землі Новоросійської губернії у кордонах 1764–1775 рр. – до шанців Чорного, Жовтого, Молдавського (з 1775 р. – "Друга" Новоросійська губернія) та Бахмутського (відтепер у межах Азовської губернії) гусарських полків. Г.О.Потьомкіним, який особисто курирував цей процес, приймається рішення про оселення польових Сербського, Угорського та Волоського полків на землях останніх. Проведення цієї реформи було розпочато 10 березня 1776 р.³²⁷ Всього ж було утворено 9 нових поселених гусарських полків: Славонський, Ілрійський, Волоський; Сербський, Угорський, Болгарський, Молдавський, Далмацький та Македонський³²⁸.

Шанці нових Болгарського та Молдавського полків містилися на землях "старого" Молдавського полку (1769–1776); Сербського та Угорського – в межах Чорного гусарського полку (1764–1776); Македонського та Далмацького – Жовтого полку (1764–1776). Ці 6 полків, за адміністративно-територіальною реформою 1775 р. відтепер знаходилися у Новоросійській губернії. На іншому боці Дніпра, у Азовській губернії, з ротних поселень Бахмутського гусарського полку було сформовано Волоський, Ілрійський та Славонський полки.

Переведення військових на поселення відбулося у кілька етапів, оскільки складна політична ситуація на нещодавно приєднаних територіях все ще вимагала присутності російських військ: ще у період з травня по вересень 1776 р. ми зустрічаємо весь склад Сербського полку на Кубані, а 11 їх ескадронів – 3 Угорського, 3 Молдавського, 2 Далмацького та 2 Македонського полків у таборі при Кизикермені, готовими до виступу у будь яку хвилину³²⁹. В той же час, решту ескадронів вже було переведено на постійні квартири. У обов'язки їм покладалися охорона кордону та перехоплення численних дезертирів та самовільних переселенців³³⁰.

Головним завданням мешканців полків, у мирний час, мало стати несення прикордонної служби. У разі ворожого нападу вони мали утворити перший ешелон оборони краю, стримуючи натиск до підходу регулярних військ Української дивізії³³¹. Однак, як показує хроніка наступних років, ці гусарські полки активно використовувалися не тільки з метою захисту держаних кордонів, але й для виконання більш широких завдань. Так, у 1777–1778 рр. гусари Угорського та Сербського полків перебували у зайнятому російськими військами

Криму. Зокрема, у квітні 1777 р. Угорський полк було дислоковано поблизу Інкермана³³². А службовці Сербського взяли участь у придушенні повстання кримських татар у 1778 р., та навіть понесли втрати³³³.

За планом реформи гусарських полків 1776 р. кожен полк мав складатися з 6 ескадронів, та мати у своєму складі, у мирний час, 38 офіцерів (штаб- та обер-) і кадетів; 600 рядових та унтер-офіцерів; 106 *заступаючих*.

Комплектувати полки мали всі державні та військові поселяни двох південних губерній. Вони ж сплачували й поземельні податки, які йшли на утримання гусар. У шанцях на кожного гусара дійсної служби чи *заступаючого* мало припадати два *фаміліати*. Тобто, кожен двір повинен був мати щонайменше дві пари робочих рук дорослих чоловіків, та виставити одного у службу (дійсну чи гарнізонну). За таких умов поселенці отримували 26 дес. землі на господарство у лісистих місцевостях, та 30 у степових³³⁴.

Окрім суто військового – офіцерського та рядового складу, у полках були спеціалісти й більш мирних професій. Так, кожна з рот повинна мати свого лікаря, що безперечно було кроком уперед, у порівнянні з часами Нової Сербії та Слов'яносербії, коли один ескулап припадав на цілий полк³³⁵.

Офіцери та унтери поселених полків отримували жалування таке ж саме, як і офіцери регулярної російської кавалерії. Для рядових воно було дещо меншим у мирний час; у разі війни чи відрядження на відстань дальшу, ніж 100 верст від квартир, жалування видавалося таке ж, як і в регулярних полках. Рядовий гусар, під час перебування у ротах свого полку отримував 8 крб. на рік та половинну норму рації, порції та грошей на обмундирування. Загальна сума, яка відпускалася казною на утримання поселеного гусарського полку, протягом року, складала 33.804 крб. 97 коп.

Термін служби у полку був достатньо великим – 15 років. На дострокове отримання апшита можна було сподіватися лише у разі тяжких поранень чи надзвичайних бойових відзнак³³⁶. Пішовши у відставку, кожен гусар, у незалежності від чина міг сподіватися на отримання пенсії від держави³³⁷.

Стосовно осіб офіцерів, які очолили новоутворені полки, можна беззаперечно стверджувати наступне – майже всі вони були вихідцями з Австрійської імперії, які переселилися до Російської імперії за часів Нової Сербії та Слов'яносербії, або навіть і раніше. Подібне "засилля"

на керівних посадах у полках офіцерства сербського та болгарського походження мало наступну причину: за особистим побажанням Г.О.Потьомкіна, полки повинні були мати національний характер, тобто комплектуватися за етнічним принципом, відповідно до назви (принаймні кілька ескадронів). Болгарський гусарський полк, на його думку, належав до числа тих, в яких подібна комплектація могла відбутися без зайвого клопоту³³⁸.

Стосовно питання про питому вагу болгарського елемента у кожному з 9 поселених гусарських полків у період 1776–1783 рр. відзначимо наступне. У 3-х полках, що квартирували у Азовській губернії, на теренах колишньої Слов'яносербії, болгарське населення безперечно існувало. Залишалася певна кількість переселенців попередньої міграційної хвилі (1754–1764); досить відчутним був доплив їх під час останньої російсько-турецької війни, але ж болгар у ротних селищах цих військових одиниць мешкали дисперсно, невеличкими групами. Будь яких значущих осередків, подібно до болгарських поселень у басейнах Висі та Синюхи, утворено не було.

Останні існували без особливих змін: вирувало життя у Новомиргородській "Болгарії", яка відтепер входила до складу Сербського полку (1-а рота), жили болгари й у навколишніх шанцях. Це видно хоч би з того, що Новомиргород залишався центром тяжіння для багатьох осіб, які бажали оселитися поближче до своїх співвітчизників. Так, у січні 1778 р. відставний майор М.Станков клопотався перед Новоросійською губернською канцелярією про відведення йому місця для зведення будинку не аби де, а саме у тій частині Новомиргорода, яка знаходиться поблизу до "Солоного озера"³³⁹. Тобто, у болгарському кварталі міста³⁴⁰.

Окремі болгарські родини (інколи по кілька) мешкали майже у всіх селищах гусарських полків Новоросійської губернії. Проте найбільшу їх кількість було сконцентровано у Болгарському полку. Власне кажучи, створення цієї військово-територіальної одиниці було ініційовано оселенням вже відомих нам алфатарських болгар у шанці Вільшанка. Присутність значного числа болгар у складі Молдавського полку заохотила російське військове командування, під час проведення реформи 1776 р., виокремити з нього Болгарський гусарський полк, що й було зроблено.

Під ротні селища спочатку було відведено 8 селищ: Ольвіополь, Синюхін Брід, Вільшанку, Добрянку, Тишківку, Липняжку, Тернівку та Лису гору, з загальною кількістю землі 43.200 дес.³⁴¹ У 1777 р. до

них додався шанець Любомирка, чи, як його ще іменували, селище князя Любомирського. Останнє дещо випадало з загального контексту. Воно належало відомому польському магнату К.-Ф.Любомирському, який того ж року заступив у російську службу з правом укомплектувати власну роту та стати її командиром. Для оселення виведених ним з Польської України людей російський уряд відвів йому 30.000 дес. землі³⁴². Хоча військові цієї роти і несли службу разом з іншими гусарами полку, статус їх значно різнився. Фактично то були кріпаки князя Любомирського, щось на зразок озброєної челяді, "гайдуків". Проте, у офіційній документації того часу лічиться серед селищ Болгарського гусарського полку.

Таким чином, Болгарський полк являв з себе явище неоднорідне, строкате. Попри свою назву він не був моноетнічною структурою. Тишківку, Липняжку та Тернівку, засновані ще за часів розміщення на цих землях Новослобідського козачого полку, у 1750-х роках, населяли українці³⁴³. Вони ж мешкали й у шанці Любомирського. Населення Добрянки, Ольвіополя, Лисої Гори та Синюхиного Броду складалося з переселенців війни 1768–1774 рр. Серед них було представлено майже всі народи Балкан, проте домінували східні романці – волохи та молдовани. На всі сто відсотків болгар переважали лише у найзаселенішому з шанців – Вільшанці (див. *Додаток № 11*). Таким чином, населення Болгарського полку лише на третину складалося власне з болгар.

Однак це не завадило їм обійняти провідні посади у полку. Офіцерський корпус було укомплектовано майже виключно болгарами, переведеними з інших полків (див. *Розділ 2*). Тут можна було зустріти представників родин, які були у числі першопоселенців Нової Сербії та Слов'яносербії.

Полк мав і свої, притаманні тільки йому атрибути. Одним з них був герб: французький щит, поділений по діагоналі на дві частини срібною стрічкою; поле зеленого кольору; у верхній частині три золоті хрести, а у нижній – три срібні півмісяці, обома кінцівками обернені догори. Очевидно, подібний герб мав символізувати грядучу перемогу православ'я над ісламом на болгарській землі³⁴⁴. Була й полкова печатка, що простежується на деяких документах полкової канцелярії³⁴⁵.

У обмундируванні всіх поселених гусарських полків простежувалися, як спільні, так і окремі риси. Мундир гусара, як і раніше, складався з *ментіка* (у всіх полках вони мали чорний колір та жовту

плетену *шнуровку*); білої *спанчі*; ківера, капелюха та паску чорного кольору, оздоблених мідними гудзиками та жовтою тесьмою. На цьому східство закінчувалося. Головна відміна полягала у кольорах *дуламів* та штанів. Гусари Болгарського полку мали вбрання коричневого кольору з білими обшлагами та жовтою шнуровкою. Єдиною відмінністю мундирів штаб- та обер-офіцерів було те, що всі аксесуари мали позолоту, замість звичайного жовтого кольору³⁴⁶.

На відміну від інших гусарських полків, Болгарський полк не брав участі у широкомасштабних акціях на зразок окупації Криму у 1783 р., чи перебування у складі "обмеженого контингенту російських військ" у ханстві протягом попередніх цим подіям років. Пояснення цьому слід шукати у необхідності його перебування власне на своїх квартирах. Адже всі ротні селища полку було розташовано вздовж прикордонної р.Синюхи. Згідно акту розмежування кордонів Російської імперії та Річчі Посполитої від 5 січня 1781 р., на ділянці від впадіння в цю ріку її допливу Висі, до устя Синюхи при Південному Бузі, було встановлено 36 прикордонних стовпів³⁴⁷. Охорона державного кордону на дистанції між 1 та 16-им знаками здійснювалася кінними роз'їздами гусар Болгарського полку³⁴⁸.

Саме приєднання Кримського ханства до Російської імперії у травні 1783 р. стало причиною розформування поселених гусарських полків та суттєвих змін у житті їх мешканців: потребу у їх існуванні було усунуто, оскільки територію одного з найагресивніших васалів Порту інкорпоровано, а його населення взято під контроль. Вже 28 червня 1783 р. було проголошено наказ про реорганізацію всіх іррегулярних формувань Південної України у регулярні військові з'єднання³⁴⁹. Відтепер вони іменувалися "польовими легко кінними полками".

Зведені Болгарський та Сербський полки стали Ольвіопольським; Македонський та Далмацький – Олександрійським; Угорський та Молдавський – Херсонським; Ілрійський та Волоський – Константиноградським, а Славонський – Таврійським легко кінними полками. За штатом від 10 квітня 1786 р. всі вони, як і раніше, залишилися у 6-ти ескадронному складі³⁵⁰.

Тоді ж, у 1784 р., відбулися зміни у територіально-адміністративному устрої Півдня – Новоросійську та Азовську губернії було об'єднано у єдине Катеринославське намісництво, з 15 повітів³⁵¹. Всі селища, в яких було сконцентровано найбільшу кількість

болгарського населення, опинилися у межах Новомиргородського повіту³⁵².

Попередній громадський устрій, який з невеличкими трансформаціями проіснував в них з 1752 р., було скасовано. Відтепер не було вже військових поселенців: ані службовців, ані заступаючих чи фаміліатів, як не стало й поселених гусарських полків. Всю людність, що мешкала у колишніх шанцях, обернули у казенних поселенців, а також впроваджено общинний устрій³⁵³.

Комплектація легко кінних полків, яку було вмінено у обов'язки казенним поселенцям, була нічим іншим, як звичайною віддачею рекрутів. Згідно інструкції, наданої князем Потьомкіним правителю Катеринославського намісництва І.М.Синельникову у 1784 р., все намісництво було розподілено на 10 призовних округів, мешканці яких давали необхідну кількість військових. Всі сільські громади у межах такого округу було розподілено на дільниці; кількість дорослого чоловічого населення у кожній з них мала становити 30 душ. З свого середовища вони мали, загальним рішенням виставити одного військового. Віддача рекрутів здійснювалася по колу: коли всі дільниці, по черзі, виставили їх, все починалося з перших номерів³⁵⁴.

Ольвіопольський полк комплектувався на теренах Новомиргородського повіту.

Реформа іррегулярних військ Південної України 1783 р. у черговий раз показала двуликість політики російського уряду у відношенні до балканських поселенців: коли у них відчувалася потреба, імперія була щедрою на обіцянки та створювала більш-менш гідні умови для їх існування; коли ж зовнішньополітична атмосфера у південному краї ставала не такою загрозливою – їх перетворювали на звичайних селян.

Не можна сказати, що самі військові поселенці не розуміли причин свого нетривкого становища та не робили спроб бодай пасивного противу. Вже у 1784 р., військові новоствореного Ольвіопольського полку (переважна частина яких була кадровими вояками), болгар та серби, майже цілковитим складом зажадали піти у відставку, знадобилося особисте втручання Потьомкіна, аби відмовити їх від такого кроку. На певні поступки колишнім військовим поселенцям уряд пішов у зв'язку з початком нової російсько-турецької війни. 7 вересня 1787 р. було опубліковано маніфест, в якому, зокрема, згадувалося, як успішно, за підтримки місцевого населення, російські війська трошили турок у Болгарії під час минулої війни³⁵⁵. Не змусило

довго чекати зі своєю появою і, вже традиційне, звернення до православного населення Туреччини з закликом бити турка-супостата (17 лютого 1788 р.)³⁵⁶. Не були забуті й ті з болгар, хто мешкав власне у Російській імперії.

У травні 1788 р. Ольвіопольський полк знову було повернуто з легко кінного у гусарський³⁵⁷. Вірогідно, про надання йому рис, притаманних до цього поселеним військам, не йшлося; полку було повернуто стару військову спеціалізацію, а його воякам гусарські мундири та озброєння. Також повернули "старий" термін проходження дійсної служби – 15 років. Якщо ж хтось бажав залишитися у службі після цього, то нагороджувався срібною медаллю за 3 роки служби, та золотою – за 5 років³⁵⁸.

Вже з 1 травня 1788 р. ольвіопольські гусари розпочали свій бойовий путь шляхами війни³⁵⁹. Відтепер, разом з катеринославськими козаками, вони входили до складу "передової кінноти" – військ, що підпорядковувалися особисто князю Потьомкіну³⁶⁰. Як свідчать атестати та салвогвардії мешканців болгарської Вільшанки, серед бойових активів Ольвіопольського гусарського полку – участь у приступі фортець Очаків, Аккерман, Рені та Ізмаїл³⁶¹. Майже два роки (1790–1791) цей полк та його службовці перебували на території Валахії, дислокуючи у містечках Бирлад та Васлуй³⁶². В цей же час до складу "передової кінноти" увійшло до 30 волонтерських загонів, від третини до половини службовців у яких було болгарами (згадуваний заклик Катерини II було почуто)³⁶³.

При цьому, власне на болгарські землі, бойові дії під час війни 1787–1791 рр., не поширилися, хоча й планувалося здійснити це, у разі продовження війни, у 1792 р.³⁶⁴ Однак мешканці прикордонних північно-східних районів Болгарії потерпали від неї не менше, ніж у тому випадку, якщо б війна точилася у безпосередній близькості до їх осель. Скопичення турецьких військ, які прямували на фронт, призвели майже до цілковитого розорення та зубожіння Шуменської околії³⁶⁵. Постраждалими виявилися навіть Фракія та Македонія, які лежали на південь від Балкан, оскільки їх міста та селища також стали пунктами збору турецького війська³⁶⁶.

Шукаючи шляхів до виходу з подібної ситуації, коли не залишалося нічого іншого, як лише бути безмовним свідком занепаду власних господарств та несамовитих безчинств турецької солдатні, окремі болгарські громади починають поглядати у бік "визволительниці"-Росії. Вже у березні 1788 р. генерал-фель-

дмаршалом П.О.Румянцевим у ставку Г.О.Потьомкіна були відіслані депутати "християнської громади Романії", болгари І.Ніколов та К.Михайлов. Вони прибули для з'ясування умов, на яких би їх односельці могли переселитися на південь Російської імперії³⁶⁷.

Локалізація *Романії* видається нам досить нелегкою справою. Можливо мається на увазі Румелія (європейська частина сучасної Турції), яка на багатьох картах XVIII ст. фігурує під такою назвою, не виключено, що йдеться про власне Румунію (Молдову та Валахію). У першій на ті часи ще існувало автохтонне болгарське населення. У другій мешкала численна болгарська діаспора. Скоріш за все, що сплеск переселенської активності наприкінці 1780-х – на початку 1790-х рр. було зафіксовано у обох із згадуваних регіонів. За визнанням самого турецького уряду, з внутрішніх районів країни в цей час втекло на північ близько 8.000 родин. Більшість з них осіла у Дунайських князівствах; решта – подалася до російських володінь³⁶⁸.

Доплив подібних мігрантів значно збільшився після підписання Ясської мирної угоди 29 грудня 1791 р. Серед іншого, згідно пункту d), параграфу 4-го, всім бажаючим переселитися з Туреччини, було надано право здійснити це протягом 14 місяців³⁶⁹.

Головним місцем їх оселення стала територія Очаківського степу – земель між ріками Південний Буг та Дністер, які за тим же договором перейшли до Росії.

Питання про те, з якого саме часу болгарські поселення з'явилися у цьому краї, є достатньо дискусійним. Деякі дослідники, як, наприклад, О.Коцієвський, вважають, що їх засновниками були новосербські болгари, які, у такий спосіб, рятувалися від зловживань вищого офіцерства³⁷⁰. В той же час, першоджерела середини XVIII ст. вперто зберігають мовчанку з цього приводу, полишаючи просторе поле для побудови різноманітних гіпотез. У ґрунтовній доповідній записці, складеній керівництвом Запорозької Січі на вимогу гетьмана К.Г.Розумовського, датованій лютим 1764 р., про кількість та етнічний склад населення "Ханської України", болгари не згадуються окремо серед мешканців слобід. Йдеться про українців, волохів, греків, євреїв та "других націй людей"³⁷¹.

Більш конкретні відомості про болгарське населення Едісану, які супроводжуються й кількісними (цифровими) даними, з'являються лише у 1790-х рр., і пов'язані з діяльністю офіцерів-геодезистів, які заходилися складати описи та карти нових земель. До них відноситься й "Донесення, що стосується географічного і топографічного

положення області Узу або Едісана .." (1791) – твір голландця на російській службі Ф. де-Волана. З нього видно, що станом на рік написання, у селах Дороцьке, Перерита та Кошніца мешкало 194 болгарські родини³⁷². Всі три селища було розташовано на західному краї Очаківського степу, трохи південніше Нових Дубосар. Болгари, які в них мешкали, були поселенцями новими, що оселилися тут вже під час війни 1787–1791 рр.

В той же час, у іншого сучасника, який залишив нам опис міжріччя Південного Бугу та Дністра, А.Мейера, згадано про існування місцевості та поселення з типово болгарською назвою *Ізвори* (Джерела)³⁷³. На жаль, праця Мейера є досить плутаною у топографічній частині, і навіть співставлення її з твором де-Волана не дало змоги конкретніше локалізувати місцезнаходження цього села. Скоріш за все, що Ізвори знаходилися десь у північному чи північно-східному куті Едісану, ближче до старого російсько-турецького кордону, і там дійсно могли мешкати втікачі з Нової Сербії (Новоросійської губернії).

Протягом 1792 р. до болгарського населення Дністровського Лівобережжя додалися нові поселенці. Тепер їх загальна кількість становила 831 родину³⁷⁴. Як зазначав у рапорті до Катерини II правитель південного краю М.В.Каховський, який перебував у вересні 1792 р. у Дубоссарах, серед них переважали вихідці з болгарської діаспори у Валахії та, меншою мірою, болгари з Румелії та Анатолії³⁷⁵. Спочатку планувалося, що всі вони мешкатимуть саме у Придністров'ї. Але ж після того, як 58 родин втекло до Молдавського князівства, приймається рішення про переселення "всіх непевних та схильних до втечі" болгар вглиб країни. Було виселено 287 родин (976 чоловік). Всі вони у тому ж, 1792 р., були поселені на лівому боці Південного Бугу, при впадінні до нього р. Гнилий Єланець. Для нагляду за новими поселенцями, до них було прикріплено відставного гусарського капітана С.Бадюла; за виконання своєї місії він отримував від держави 250 крб. на рік³⁷⁶.

Решту болгар поки що було залишено на Дністрі, де вони перебували до 1800 р., після чого також були переведені до внутрішніх повітів (Єлизаветградського, Ольвіопольського та Херсонського)³⁷⁷.

Ті з придністровських болгар, яких було переведено на Гнилий Єланець, утворили тут два села – Димовичево та Щербанове. Перше з селищ окрім назви Димовичево, або Диміне, інколи згадувалося як Маркулесове. Обидва топоніми пов'язані з особою прапорщика

арнаутської команди М.Дімовича, якому у травні 1776 р. було відведено землю під заселення слободи у згадуваній місцевості³⁷⁸. Слободу він не заселив і ділянку було повернуто до казни. Проте, факт його колишнього володіння закріпився у назві місцевості та населеного пункту.

Етимологію назви другого села – Щербанове, можна співставити з болгарським чоловічим іменем *Щърбан*³⁷⁹.

За пропозицією генерал-губернатора Вознесенського намісництва П.О.Зубова, у жовтні 1794 р. мешканцям цих двох селищ було надано позику у сумі 13.282 крб. 50 коп. Також їх було звільнено на 10 років від сплати податків. По скінченні пільгового терміну гроші мали бути повернені у казну протягом 3 років³⁸⁰.

Обидві сільські громади, димовичевська та щербанівська, володіли земельною ділянкою, загальна площа якої становила 12.000 дес.³⁸¹ Кожне село користувалося нею пропорційно до кількості поселених дворів: станом на грудень 1796 р. – 130 у Щербаново та 73 у Димовичево³⁸². Будь якого подальшого допливу нових поселенців у ці два села, протягом останньої декади XVIII ст., не спостерігалось: у 1798 р. у Щербаново мешкало 253 осіб чоловічої статі, а у Димовичевому – 153³⁸³.

Болгари у цих двох селищах мешкали відносно короткий проміжок часу. Хоча ще у 1803 р. у офіційних документах вони фігурують виключно як "болгарські"³⁸⁴, вже у 1820-х рр. переважаючим елементом у їх населенні стають молдавський та український³⁸⁵. Болгар було переведено до інших болгарських селищ Херсонської губернії.

Російсько-турецька війна 1787–1791 рр. закинула до Південної України ще кілька, більш дрібних, болгарських громад. Місцями їх оселення стали портові міста та їх околиці, які вже по перших роках свого існування притягували саму різноманітну публіку. Серед перших поселенців Одеси згадуються болгари, виведені у 1791 р. з Ізмаїлу³⁸⁶, та оселені у кількості 33 чоловік на вулиці, яка отримала назву Болгарської³⁸⁷. Приблизно у ті ж роки з'являються болгарські переселенці і у околицях Миколаєва. Головнокомандуючий Чорноморським флотом адмірал М.С.Мордвінов доклав багато зусиль по притягненню на поселення у місті та навколишніх селах іноземних вихідців³⁸⁸. Його стараннями розпочалося заселення слободи Тирновка: перші болгарські поселенці з'явилися в ній близько 1797 р.

Це були вихідці з Фракії – мешканці одного з селищ поблизу Адріанополя³⁸⁹.

Взагалі ж то, починаючи з весни 1793 р., по скінченні терміну, відведеного за Ясським миром для переселення, обсяги міграції зменшуються. Відтепер до Росії прибувають лише поодинокі особи, які мають на руках паспорти та виїхали з Туреччини на цілком законних підставах³⁹⁰.

Коли влітку 1793 р. у межах Російської імперії з'являється, все ж таки, кілька груп "нелегалів", це стає причиною тривалого листування між таврійським цивільним губернатором Жегуліним та анапським пашою; втікачі дісталися російського кордону з досить несподіваного напрямку – через Таманський півострів, на якому вже майже 20 років стояла фортеця Енікале. То були каменярі, яких морем привезли на кріпосні роботи до Анапи – турецької фортеці на східному узбережжі Понту. Восени 1793 р. кількадесятеро таких осіб було оселено у Бахмутському повіті Катеринославської губернії (очевидно, у колишніх слов'яносербських шанцях, де мешкали болгарські першопоселенці та їх нащадки)³⁹¹. Попри те, що цих болгар не видали туркам, нелегальні переселенці перестають бути бажаними для місцевого російського начальства.

Подібне ставлення до них залишається незмінним протягом всіх останніх років XVIII ст. Якщо у період 1793–1798 рр. таку прохолодність можна пояснити потягом до чесного дотримання умов вистражданого миру на місцевому рівні, то починаючи з 1798 р. це вже зводиться у ранг державної політики. Перед загрозою наполеонівської агресії розпочинається зближення Російської та Турецької імперій, пошуки взаємного компромісу³⁹². Останні три роки правління Павла I (1798–1800) не ознаменувалися ніяким болгарськими переселеннями до України (відновлено цей процес буде лише у перші роки по воцарінню його сина, але проходитиме болгарська еміграція на зовсім інших якісно засадах).

В цей же час відбудеться і остаточне нівелювання відмінностей у юридичному статусі болгарських переселенців, які осіли в Україні протягом XVIII ст. Подібну тенденцію було закладено ще раніше, коли у 1783 р. всіх військових поселян Новоросійської та Азовської губерній, в тому числі й болгар, було перетворено на державних поселян³⁹³. Тоді ж, у вересні 1783 р., до окладу було вписано всіх болгар, які мешкали у Ніжині, але не були членами купецького братства³⁹⁴.

У травні 1797 р. подібна доля спіткала й одеських болгар³⁹⁵. І як остаточне завершення цього процесу, навіть випереджаючи події, 10 грудня 1800 р. було опубліковано сенатський наказ про обкладення податками іноземців, оселених на землях, що відійшли до Росії від Туреччини за підсумками останньої війни. Згідно нього, по скінченні 10-річного пільгового терміну, всі вони мали стати державними селянами³⁹⁶.

Інспекційна подорож по півдню України, яку здійснював протягом весни-літа 1800 р. радник Географічного департаменту, з метою обстеження поселень іноземців у регіоні, Контеніус, та подальша реставрація інституції опіки колоністів жодною мірою не заторкнули болгар – для них все залишилося незмінним³⁹⁷.

Таким чином, жодна з груп діаспоріантів не користувалася значний час, або й взагалі не отримала, обіцяного їм при переселенні до Росії, соціального статусу. Незлічені матеріальні та моральні жертви, які було принесено на вівтар віри у безкорисливу любов до них з боку старшої слов'янської сестри, виявилися марними. Кілька тисяч болгар, які опинилися в Україні протягом XVIII ст., стали заручниками того курсу, який торувала Російська імперія у морі "східної" політики; під час чергової його зміни вони послідовно, раз за разом, опинялися "за бортом".

Розділ 2

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК У СЕРЕДОВИЩІ БОЛГАРСЬКИХ ГРОМАД

2.1. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА БОЛГАРСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Вивчення внутрішнього устрою болгарських переселенських громад, соціальних процесів, які відбувалися у їх середовищі, є принципово важливим для розуміння специфіки колонізаційного процесу, ролі внеску емігрантів до соціальної інфраструктури України XVIII ст. та механізмів трансформації традиційного устрою болгарської общини.

Проблема формування спеціалізованих категорій у громадах балканських військових поселенців вже довгий час залишається не тільки не дослідженою, а навіть й не порушеною; незважаючи на те, що вона лежить на поверхні будь-якого з досліджень по історії Південної України XVIII ст.

Вже на момент початку переселень болгар до Російської імперії можна було вести розмову про диференційованість болгарських спільнот як у метрополії, так і у балканських колоніях Банату. Твердження болгарських науковців доби національного Відродження (кінець XVIII – початок XIX ст.) про егалітарність суспільства часів османського поневолення, не мали відповідного обґрунтування і можуть розглядатися скоріш як данина певній історичній традиції, що мала місце серед частини інтелігенції слов'янських народів, які на той час не мали своєї державності¹.

Існування привілейованих, у порівнянні з *райя*, верств населення, таких як *войніки* та *соколари*, у середньовічних болгарських землях, може розглядатися як факт наявності передумов для подальшої градації структури соціуму. Відмінність у правовому (можливість

безперешкодного просування по території імперії) та економічному (звільнення від сплати державних податків) становищі надавали, у очах спостерігачів-іноземців, деякий відблиск шляхетності цьому прошарку². Саме воїники виступають керуючою та спрямовуючою силою антитурецьких виступів (звичайно ж, у ті часи, коли зовнішньо-та внутрішньополітичне становище Турецької імперії сприяло таким виступам). Засади, на яких існували воїники у Османській імперії, було взято на озброєння й генералітетом Відня.

Окрім власне воїників до колоній у Банаті переселилися й прості селяни. Вони також були задіяними у системі організованих ландміліцій: віднині вони становили економічну, господарчу базу цих військово-землеробських поселень. За право користуватися землею вони мали або виставити певну кількість чоловіків у службу, або забезпечувати надходження продукції сільського господарства, яка йшла на сплату граничарам натурального жалування (порцій та рацій)³.

Проте, чіткого розмежування, розподілу на суто військових та тих, що займалися виключно землеробством, не відбулося. Учорапній граничар міг піти у відставку та перетворитися на селянина, а замість нього в службу прямував хтось з його рідних. Подібна "спеціалізація", відбулася й у термінах, які використовувалися для позначення роду занять: військовослужбовець – "граничар", всі інші, ті що не служать – "фамілія(-н)ти".

Командири воїників стали офіцерами. Однак їх офіцерство було "дійсним" лише у своїй, балканській общині, та окрім вищого жалування, інших дивідендів не приносило. У очах австрійців вони залишилися найманцями, до того ж схизматиками. Ні про яке зближення з австрійським чи угорським дворянством мови не йшло. Отже, градація у середовищі професійних військових, в цей час була суто номінальною.

Таким чином, на момент переселення на південь Російської імперії, у самих загальних рисах окреслилась лише професійна спеціалізація всередині граничарської спільноти; розподілу на сталі соціальні групи не сталося.

У 1720-х рр., коли стало зрозуміло, що еміграція балканців до південноукраїнського регіону буде проходити, насамперед, у контексті військової колонізації, постало питання про створення оптимальної моделі громадського устрою нових поселень. За умови постійної служби частини дорослого чоловічого населення у гусарських полках,

виникла необхідність якомога краще зорганізувати побут їх родин. Вже універсалом Петра I від 31 жовтня 1723 р. декларувалося, що тим, "хто з них приїде з фаміліями, тобто з жінками та дітьми, тим відведуть землі"⁴. Згідно проектів російського уряду, наявність "фаміліатів", на цьому етапі, ставала головною умовою отримання земельних ділянок військовослужбовцями. Передбачалося, що це не тільки допоможе існувати членам їх родин, але й дасть гусарам можливість отримати додаткові кошти для утримання у необхідному порядку коней, амуніції та зброї. Непродумана політика другої чверті XVIII ст., стосовно засад існування ландміліції з іноземних гусар не дала цим планам втілитися у життя. Гусарські полки, незважаючи на свій, офіційно визнаний, іррегулярний характер, утримувалися у якості звичайних частин діючої армії. Землі отримані не були, родини не вселені, що, за висловом І.Стоянова, вело "до образи народу нашого"⁵.

Більш захищеним у дворянській Російській імперії, відчувало себе граничарське офіцерство. У другій чверті XVIII століття Росія могла претендувати на звання держави, у якій було впроваджено найбільш гнучку та сприятливу для отримання дворянства талановитими вихідцями з нижчих верств, в тому числі й з іноземців, систему.

Згідно прийнятої 24 січня 1722 р. "Табелі про ранги", кожен військовий, який дослужився до обер-офіцерського чину (тобто до найнижчого, 14-го рангу, якому відповідало звання прапорщика) – "той є дворянин", а також всі його діти, які народжувалися після цього та один з синів, народжених до того часу (15-ий з пунктів, доданих до "Табелі")⁶.

Така процедура отримання російського дворянства ідеально влаштувала граничарське офіцерство, оскільки їм, за універсалом Петра I від 23 жовтня 1723 р., надавалися чини "без будь-якої різниці" (тобто, тотожні цісарським)⁷. Вже станом на літо 1724 р. ми можемо констатувати появу перших російських дворян болгарського походження⁸. Якщо до цього вони відрізнялися від своїх рядових співвітчизників лише рівнем отримуваної платні, то відтепер розрив починає збільшуватися, однак не настільки, як у традиційному російському суспільстві – "болгарське (балканське)" дворянство не могло похвалитися наявністю господарств (з душами, чи без них).

Помилки попередніх років у питанні щодо засад на яких влаштувалися балканські переселенці було критично переосмислено та виправлено під час організації Нової Сербії та Слов'яносербії.

Першим кроком у цьому напрямку став розподіл військовослужбовців на дві категорії – тих, що несуть дійсну службу, і тих, що мешкають по своїх домівках та "можуть вдовольняти свої потреби за рахунок землі" (пункт 8-ий імператорської грамоти з переліком умов оселення у Російській імперії, даної генерал-майору Хорвату)⁹. Передбачалося, що співвідношення цих двох категорій дорівнюватиме 1 : 3. Власне кажучи, йшлося про польову та гарнізону службу; пізніше ці дві категорії буде офіційно визначено термінами "служилі" та "заступаючі". Аналіз документів дає підстави стверджувати, що за умови постійного допливу нових людей до військових поселень, до "заступаючих" залічували, насамперед, військовослужбовців-новачків. Тим самим їм давали час на розбудову власного господарства, а шанці отримували гарнізон. Розподіл цей був досить умовним, при потребі обидві категорії взаємно замінялися: у червні 1762 р., коли постала загроза татарського нападу на Нову Сербію, польову команду, що складалася з 300 вояків, без жодних вагань відпустили в роти, аби шанці не залишалися без людей, а відтак й без захисту¹⁰. То були власне військові.

Оформлення, або, краще сказати реанімація, ще одного, третього, прошарку, власне селянства – "фаміліатів" відбулося у середині XVIII ст. Перші письмові свідчення про те, що у Новій Сербії існували служилі, заступаючі та фаміліати, відносяться до початку 1780-х років. В.Зуєв у своїх "Подорожніх записках" занотував, що головною особливістю, притаманною фаміліатам, було те, що вони були "нерухомі" і мусили обробляти землі за перших та за других, коли їм не вистачало часу на це заняття¹¹.

Хоча у викладенні Зуєва історія Нової Сербії постає досить туманною та плутаною, – на неї він накладає події 1764–1776 рр., та подає через це не вірні назви полків, кількість рот у них і таке інше, – ми не маємо підстав для того, щоб не вірити йому саме у тій частині повідомлення, яка стосується спеціального розподілу військових поселенців.

Разом з тим, в історичній літературі немає усталеної точки зору на походження фаміліатів. О.Посунько зазначає, що існування селянської верстви, лише передбачалося планами Сенату. Дійсно, документи канцелярії Новосербського корпусу та Слов'яносербської комісії не доносять жодних згадок про існування фаміліатів. Як вважає дослідниця, це було зумовлено тим, що "лише офіцери перейшли в Росію зі своїми родинами, більшість же сербських вояків була

неодруженою"¹². Таке твердження не є коректним, оскільки смислове навантаження терміну "фаміліати" та розуміння становища групи людей, яка за ним переховувалася, низводиться до рівня членів сім'ї, "фамілії". Це не відповідає дійсності. За свідченнями обер-офіцерського складу Новосербського корпусу, станом на 1762 р., видно, що "тих з фамілій військовослужбовців, які залишаються у поселенні та у разі необхідності можуть взяти зброю та дати ворогу відсіч – достатня кількість"¹³. Отже, фаміліати це не просто жінки та неповнолітні діти військовослужбовців. Ми маємо справу з вже досить потужним прошарком людності.

Матеріали комісії з розслідування зловживань І.Хорвата, керованої полковником Спічинським, дають змогу визначити характер цієї верстви. Коли постало питання про те, що робити з 5.000 українців, які без дозволу мешкали по хуторах у офіцерів корпусу, то на розгляд імператриці було запропоновано проект, згідно якого передбачалося їх розподілити таким чином: гідних до служби у полки або ж залишити на поселенні, але на тих же підставах, на яких "перебувають іноземні фаміліати, що виїхали до цього часу"¹⁴.

Що ж стосується Слов'яносербії, то фаміліати існували і там, на користь чого свідчать повідомлення генерал-майора Прерадовича до Військової колегії за 1758 р. про те, що у його команді, окрім штатних військовослужбовців, існує й кількадесят таких, які не служать, але на поселенні знаходяться, до того ж, активно ведуть господарство¹⁵.

"План" заселення Новоросійської губернії 1764 р., у якому також йдеться про фаміліатів, не вніс докорінних змін у той стан речей, який мав місце, а тому за допомогою цього документу можна зробити ретроспективний аналіз. За "Планом" орієнтація фаміліатської верстви – чітко сільськогосподарська. Поруч з терміном "фаміліати" скрізь фігурує така величина, як "земельна ділянка". У другому розділі "Плану" – "Про розподіл земель, та засади на яких ними можна володіти", ділянка визначається як частка землі, яка не дробиться, а назавжди залишається у однаковій пропорції (30 дес.), для того, щоб завжди зручно було за неї служити (для військового), або сплачувати поземельне (для цивільного)¹⁶. Відзначимо, що нічого принципово нового не відбулося – у Новій Сербії порядок був аналогічним. Кожна родина, "фамілія" мала володіти ділянкою, до того ж без сплати поземельного, лише за умови того, що один з її членів завжди мав знаходитися у військовій службі. Якщо ж такого не знаходилося, то ділянка заносилася до розряду поселенських (цивільних)¹⁷. У тому

разі, якщо хтось з військових вчинив втечу, то замість нього у службу брали іншого з придатних членів його фамілії. Більш того, саме "фамілія" мала "спостерігати за поряднім життям військовослужбовця".

На кожен ділянку мало припадати, як мінімум, два фаміліата. Причому, не обов'язково вони мали бути родичами – з метою примноження "фамілії" рекомендувалося зводити у один двір сторонніх людей.

Височайше затверджена доповідь князя Потьомкіна від 24 грудня 1776 р. про поселення та штат гусарських полків у Новоросійській та Азовській губерніях, не змінила існуючого стану речей¹⁸. Низкою додаткових законодавчих актів, зокрема від 12 серпня 1777 р., лише закріплювався регламент, за яким на кожному двох фаміліатів, мали припадати гусар або заступаючий¹⁹.

Фаміліати були економічно-активною частиною населення військових колоній: вони володіли значними ділянками землі (до 120 дес.)²⁰. Попри певні твердження про меншу вартість, другорядність фаміліатів, у порівнянні з військовими; попри зображення їх мало не прикріпленими до землі, саме вони, а не військовослужбовці, склали основу життєдіяльності військово-землеробських колоній.

Військові, заступаючі та фаміліати співіснували у рамках однієї громади, забезпечуючи її нормальне функціонування. Громада військових поселенців становила нижчу одиницю колонії – роту. Найбільший вплив на всі сфери громадського життя мав головний офіцер – ротний командир. Для більшості своїх підлеглих він був патроном у прямому розумінні: завербував їх за кордоном та сприяв їх переселенню, інколи допомагав матеріально у обзаведенні господарством²¹. Найбільш впливові члени громади – офіцери, відстоювали інтереси її рядових членів, репрезентуючи їх у зносинах з центральною владою²². Тобто, попри всю мілітаризацію, громада балканських поселенців на півдні України не втратила архаїчних рис звичайної сільської громади²³.

Таким чином, у поселеннях Нової Сербії та Слов'яносербії було впроваджено модель громадського устрою, яка мала місце у балканських військово-землеробських колоніях Австрійської імперії. У період 1764–1783 рр. подібний устрій було поширено на всі, в тому числі й не балканські, іррегулярні військові одиниці Південної України. Чергова військова реформа, яку було розпочато 28 червня 1783 р., скасувала іррегулярні поселення війська. Всі категорії рядових

мешканців колишніх гусарських полків перетворилися на звичайних казенних поселенців²⁴. Відмінності було ліквідовано. Подібна структуризація, розподіл військових поселенців на спеціалізовані верстви мав місце та сенс лише за умови збереження воєнізованого устрою у південнослов'янських колоніях; за відсутності такого відпала й потреба у подібному розподілі.

2.2. ПОЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Одним з стимулів, який значною мірою підштовхував болгар емігрувати до південних районів Російської імперії, були обіцяні урядом значні земельні ділянки для нових поселенців. Втягнення балканських поселенців до поземельних відносин в Україні відбувалося лише після закінчення російсько-турецької війни 1735–1739 рр., коли сенатським наказом від 3 листопада 1740 р. офіцерам гусарських полків, які прийняли російське підданство, дозволили купувати ґрунти та хутори в Україні²⁵. Остання обставина викликала миттєву та стійку негативну реакцію української шляхти і поклала початок нескінченим скаргам, проханням та донесенням на ім'я можновладців імперії про скасування цього рішення²⁶. Не можна заперечувати, однак, і певну декларативність такого кроку російської влади, оскільки налагодити нормально функціонуюче господарство, за умови несення служби на іншому боці країни, було практично неможливо. До того ж, не було охоплено найбільш масову категорію військовослужбовців – рядових та унтер-офіцерство. Подібне становище пояснюється тим, що у Російській імперії на той час ще не було чітко визначено соціального статусу іноземних військових колоністів (особливо їх нижчих категорій) та не відпрацьовано механізму, за яким би вони могли володіти землею за умови постійної військової служби, подібно до однодворців і козаків.

Штаб- та обер-офіцерам гусарських полків наприкінці 30-х – початку 40-х рр. XVIII ст. вдалося придбати землі на території українських козацьких полків. Саме цим можна пояснити їх перебування у відпустках в Україні протягом "остзейського квартирування", зокрема під час подорожі Єлизавети Петрівни до Києва у січні 1744 р.²⁷ На залишених у куплених маєтках жінок та

дітей лягав основний тягар господарчої діяльності: про купівлю та переведення кріпаків з великоросійських губерній не могло йти й розмови, оскільки практика ця, на той час, залишалася незнаною, та й недозвальною для них; для широкого використання найманої праці також не було можливості через фінансові негаразди про які йшлося вище. Господарство носило суто натуральний характер, спрямований на самозабезпечення тепер шляхетних (але не збагатившихся) переселенців.

Переведення гусарських полків в Україну та їх остаточне оселення, у 1749 р. не вирішило головної проблеми – прагнення офіцерства до влаштування їх на засадах ландміліції, обіцяного ще Петром I. Саме такий шлях мав наблизити балканське офіцерство до ідеалу "великоросійського помісного дворянина".

Мріям цим судилося здійснитися досить швидко. Вже у грамоті Єлизавети Петрівни, наданої І.Хорвату для підтвердження отриманих привілеїв від 11 січня 1752 р., у пункті 5-му зазначалося: "...під будівлю їх домів, також під город та пашні відведені будуть у зручних місцях достатні і зручні для життя землі кожному чину по пропорції, і ті землі особливо їм затверджені будуть від нас у вічне й спадкове володіння"²⁸. На подібних засадах отримували землю і чини слов'яносербських ескадронів.

Всі рядові поселенці отримували по 15 дес. землі. Проте, наділення землею нижніх чинів не супроводжувалося будь-яким юридичним оформленням їх прав на власність. Як результат – повна відсутність документів за допомогою яких можна було б висвітлити цей процес. Очевидно, за наявності значних земельних фондів кожен військовослужбовець обирав собі ту ділянку у ротних дачах, яка впала йому до вподоби.

Кількість землі, наданої обер-офіцерам та їх родинам не була особливо значною, у порівнянні з загально імперськими нормами поміщицького землеволодіння наступних десятиріч: прапорщику 25; підпоручику 35; поручику 40 та капітану 50 десятин землі²⁹.

У порівнянні з земельними роздачами останньої чверті XVIII ст., такий обсяг землеволодіння балканського офіцерства був мізерним. Але у згадуваний час навіть така ділянка була мало не латифундією, оскільки катастрофічно не вистачало робочих рук.

Несення військової служби вимагало часу. Самим членам родин, було проблематично впоратися. Залишалося одне – використання найманої праці.

Для забезпечення потреб господарства робочими руками щойно "висвячені" поміщики вдавалися до вживання різних методів. Найпростішим був той, про який повідав у своїх спогадах С.Пішчевич: коли під час спроби налагодження ним власного господарства у Слов'яносербії (1756–1757 рр.), гусари його роти косили йому сіно та заорали незначну ділянку землі "за напування горілкою"³⁰. Як бачимо, засіб вигідний для обох з сторін. Більш оригінальні, але менш гуманні методи впровадив тимчасовий командир 6-ої роти (шанець Вілгош) Пандурського полку Новосербського корпусу, поручик І.Карачон (Карачонов), який проголосив цілину, підняту службовцями роти (очищену від лісу та каміння), тією самою ділянкою, яка мала належати йому за його службу, і відібрав на свою користь, внаслідок чого пандури та їх родини залишилися без посівів³¹.

Однак, примусове чи договірне, залучення нижчих чинів до роботи у господарстві офіцерів не мало жодних перспектив. Хоча рядові й мусили підкорятися їм як військовому начальству, працювати на них вони не були зобов'язані. Конче необхідним стало запровадження інституції селян-підданців. Незначну кількість прислуги, таких собі пахолків-підсусідків, деякі офіцери-гранічари вивели з Банату, але по приїзді вони, зазвичай, вписувалися до служби. Показовим є випадок з болгариним Н.Нагорським, котрий 5 років жив у маєтку генерала Прерадовича у Серебрянському шанці, за його власним висловом "за хлопца", і лише у липні 1762 р. став військовослужбовцем³². Не останню роль у прийнятті такого рішення відігравав той факт, що належали вони до гостродефіцитних "дозволених націй", і їх патронам було легше зарахувати їх у полк, а в найми взяти когось з місцевих жителів.

Використання праці місцевих, українських робітників, балканським офіцерством дало підстави для тверджень про загарбницький, реакційний характер південнослов'янської, зокрема болгарської військової колонізації в Україні у XVIII ст. Особливо плідно розроблено це питання було ще на початковому етапі існування радянської історичної науки, коли будь-яке явище розглядалося крізь призму класової боротьби та теорії існування суспільно-економічних формацій. Н.Д.Полонська-Василенко стверджувала, що все господарство як офіцерів, так і рядових мешканців у Новій Сербії та Слов'яносербії базувалося на експлуатації українського населення³³.

Насправді ж, праця місцевих мешканців на території південнослов'янських адміністративно-територіальних одиниць не

носила примусового характеру. У кожній з рот (шанців) була сільськогосподарська округа, яка знаходилася у веденні всіх чинів, і прибутки з якої мали йти на поповнення ротних складів (магазинів), закупівлю ліків і таке інше. Оскільки населення шанців мало й свої землі для обробки, і не могло приділяти значної уваги рекультивації громадських ланів, то поширення набула здача цих земель у оренду під луки, пасовиська, посів злакових культур. За випас худоби бралася грошова платня³⁴. За сінокосіння та вирощування сільськогосподарської продукції – натуральна: як зауважила та ж Полонська-Василенко, третина від зібраного залишалася робітникам, решта йшла у полковий прибуток³⁵. Такий стан речей був цілком узаконений не тільки державою, але й громадською думкою. Службовці та посполиті (члени їх родин) Новослобідського козачого (сусіди новосербців) та Бахмутського козачого (біля Слов'яносербії) полків традиційно виступали у ролі орендарів. Казати про менш привілейоване становище місцевого населення у порівнянні з балканськими переселенцями, не доводиться. Просто на території цих козачих формувань був значно вищим ступінь розвитку продуктивних сил (більше населення), а через це гостріше поставала проблема залучення додаткових площ, які оброблювались. Будь які примусові дії окремих представників прийдешнього населення були не генеральною лінією, а відхиленнями від неї. Коли вже згадуваний, поручик Карачон спробував, з власної ініціативи, брати з новослобідців окрім натуральної продукції, ще й грошову платню – ті просто припинили орендувати землі саме в дачах цього шанця, і звернулися до більш порядних ротних командирів³⁶.

Навіть менші прогрішення ставали предметом розгляду з боку російської центральної влади³⁷. Спроби офіцера (насамперед, це стосується Новосербського корпусу) перебільшити свої повноваження, зустрічали різку відсіч центральної влади: за сенатським наказом від 4 квітня 1760 р. було проведено слідство та покарано офіцерів корпусу, які завинили тим, що користуючись своїм службовим становищем, намагалися використовувати коней українських козаків для оранки ланів³⁸.

Немає жодних підстав для створення образу чужинця-гнобителя, коли мова йде про переселенців з Балкан. Справа є значно простішою, ні про яке покріпачення українського населення не могло йти й мови. На території Нової Сербії та Слов'яносербії не існувало юридично

невільного населення. Праця найманих робітників у господарстві будь-якого офіцера чи на громадських землях обов'язково оплачувалась.

Серед українського населення Слобідських, Українських козацьких полків та Польської України не відчувалося нестачі на бажаючих оселитися у якості підсусідків на офіцерських землях у Новій Сербії (слов'яносербське офіцерство було менш схильне приймати втікачів). Гетьман К.Г.Розумовський неодноразово звертався до Сенату з проханням про заборону підлеглим генерал-лейтенанта Хорвата приймати таких переселенців³⁹. Уряд не залишив без уваги ці зауваження: 4 квітня 1760 р. було видано сенатський наказ, згідно з яким заборонялося приймати "російських" українців на поселення до Нової Сербії⁴⁰. Однак залишити представників південноукраїнського дворянства без альтернативи, було неможливо. З почуття корпоративності, члени Правлячого Сенату видають "навздогін" ще один законодавчий акт, про дозвіл І.Хорвату та всім офіцерам Новосербського корпусу приймати до себе мешканців Польської України у якості денщиків: полковникам – 12 дворів; підполковникам – 8; прем'єр-майорам – 6; капітанам – 4, а всім іншим обер-офіцерам (прапорщики, підпоручики та поручики) по 2 двора (10 травня 1760 р.)⁴¹. На Слов'яносербію, вірогідно, це положення не поширювалося через її віддаленість від західного державного кордону та відсутність тих виключних привілеїв, якими було обдаровано Нову Сербію. Такий наказ, власне кажучи, не відкривав нічого нового, а лише закріплював вже існуючий стан речей, згідно якого на півдні України почала утворюватися нова верства селянського населення – поміщицькі піддані.

Про те, що встановлений урядом ліміт оселення представників цієї категорії селян не дотримувався ні до, ні після прийняття закону від 10 травня 1760 р., свідчать матеріали ревізії Спичинського, згідно яких "денщиків" спільної статі, станом на першу половину 1762 р., налічувалося трохи більше 5.000⁴². Враховуючи, що за даними тієї ж комісії, командний (штаб- та обер-офіцерський) склад Новосербського корпусу налічував 134 особи, можна встановити середні показники підданців, що мешкали по офіцерських хуторах⁴³. Цифра ця становитиме приблизно 40 осіб на маєток. Зрозуміло, що то є середне арифметичне і не показує реального співвідношення. Враховуючи, що офіцерство болгарського походження у Новій Сербії займало, переважно, нижчу та середню ланки, можна припустити, що їх маєтки, та кількість селян, що мешкали у них, не були великими. Очевидно,

переважна частина підданців припадала на генерал-лейтенанта Хорвата та його найближче оточення. З цього можна зробити ще один висновок – для оселення "денщиків" використовувалися не тільки рангові, але й казенні землі. Фактично, використання земельного фонду Новосербського поселення вийшло з-під юрисдикції російського уряду.

Внаслідок виявлених зловживань, було проведено реформування Новосербського корпусу та інших військово-територіальних одиниць на півдні України. 22 березня 1764 р. імператриця затвердила доповідь сенаторів М.І. та П.І. Паніних – "Про найменування Новосербського поселення Новоросійською губернією; про оселення в ній полків, двох гусарських і пікінерського; про план роздачі земель для їх заселення"⁴⁴. Новий план роздачі земель мав покращити засади, насамперед, офіцерського землеволодіння та землекористування. Для нижніх чинів мало що змінилося: як і раніше, землю вони володіли тимчасово, лише за умови несення військової служби; земля відводилася не кожному окремому поселенцю, а громаді. Взагалі ж то, губернські установи Південної України (перш за все, Межові експедиції) у період з 1764 до 1800 рр., не залишили документів, які б дали змогу розкрити принципи землеволодіння фаміліатів та військових нижчої ланки. Очевидно, їх просто не існувало, оскільки умовний характер їх власності на землю, не викликав потреби у створенні подібного комплексу посвідчувально-інформаційної документації. Через це картину поземельних відносин у середовищі військових поселенців у другій половині XVIII ст. ми можемо відтворити лише на прикладі балканського офіцерства (дворянства).

Згідно 2-го пункту I-го розділу "Плану" ("Про привілеї"), кожен офіцер отримував певну частку землі у довічне спадкове володіння⁴⁵. Фактично, цим пунктом підтверджувалися права офіцерства на вже отриману ними землю "по чинам". Трохи пізніше вони отримують назву "рангові землі". Податки з цієї землі, як і до цього часу, не сплачувалися. А.В.Бойко цілком слушно зауважив, що надання землі в довічне спадкове володіння залишилося пустим звуком, і офіцер користувався земельною ділянкою лише за умови несення військової служби (дійсної, чи попередньої, якщо його апшитували). Якісно нового статусу ці землі не отримали. Так само, як і за часів Нової Сербії та Слов'яносербії, якщо службовець помирав, один з членів родини мав заступити у службу в тому самому чині, або ж, в

протилежному випадку, через 10-річний термін за землю необхідно було сплачувати податки⁴⁶. Платня становила 2,5 коп. за 1 дес. землі⁴⁷.

Проте кількісні зміни відбулися, і зміни досить помітні. Якщо раніше служиле офіцерство володіло порівняно невеликими ділянками землі, то тепер норму було значно збільшено: поручик, прапорщик, полковий аудитор та квартирмістр отримували 4 ділянки (104-120 дес.); капітан (ротмістр) – 6 ділянок (156-180 дес.); секунд-майор – 7 ділянок (182-210 дес.); прем'єр-майор – 8 (208-240 дес.); підполковник – 10 (260-300 дес.); полковник – 16 (416-480 дес.). Коливання у розмірі рангових земель пояснювалися тим, що у лісистих місцевостях 1 ділянка становила 26, а у безлісих – 30 дес. землі⁴⁸.

Таким чином, обсяги наданих офіцерам у користування земель, у порівнянні з новосербськими та слов'яносербськими, збільшилися у 3,5-4 рази.

Окрім земель "по чину", або рангових, "Планом" передбачалося існування ще однієї категорії, створеної спеціально для офіцерства – поміщицької землі. Кожен бажачий міг отримати ділянку порожньої землі для заселення її вільними людьми, виведеними з-за кордону на власний кошт. Максимальний розмір майбутньої садиби мав становити 48 ділянок (48x26(30) дес.). На заселення землі відводилося 3 роки, і на кожному ділянку мав припадати 1 двір (родина). Зовсім не заселена земля відбиралася назад, до казни, так само, як і надлишок з частково залюдненої дачі⁴⁹.

Протягом перших 10 років по введенні таких засад отримання офіцерами додаткових земель, ажіотажу навколо "поміщицьких дач" не відбувалося. Очевидно, переважній частині офіцерства гусарських полків цілком вистачило збільшення розміру рангових земель. Першим документом, що дає нам змогу проаналізувати хід поміщицької колонізації, є зведена "Відомість розданих від колишніх генерал-губернатора, губернаторів і губернських канцелярій, під заселення поміщикам Новоросійської губернії землях ..", 1795-го року⁵⁰. Незважаючи на те, що від опублікування "Плану" цей документ відділяє 30 років, особливості формуляру дозволяють відтворити процес роздачі земель болгарському офіцерству. Більш ранніх відомостей не збереглося.

Найбільш ранньою датою отримання офіцерами землі, згідно цього документу, стало 12 березня 1764 р. (відзначимо курйозність датування – "План" було прийнято лише 22 березня, до того ж мав пройти відповідний термін між його опублікуванням та набуттям

чинності на місцях). Володарем села Нижнє Кам'янувате (на 1795 р. – Новоросійського повіту) став прапорщик І.Себов. Ділянка була відносно невеликою – 750 дес. (30 дворів). Очевидно, можливості заселити більшу кількість землі, у володаря, не існувало. Паралельно, зауважимо, що на 1760-ті роки це був майже поодинокий випадок отримання земель не на території колишніх Нової Сербії та Слов'яносербії (населений пункт знаходився у межах Української лінії). Ймовірно, згадуваний Себов був відставником одного з польових гусарських полків, розквартированих на Лінії у 1763–1764 рр.⁵¹

Впродовж 1764–1776 рр. майже ніяк не проявило себе у заселенні додаткових земель болгарське дворянство Бахмутського повіту – мабуть через те, що у віддаленій від державних кордонів Катерининській провінції було набагато менше прийдешнього вільного населення, аніж у Єлизаветинській⁵².

Значно швидшими темпами просувалася приватновласницька колонізація офіцерів-болгар та членів їх родин на землях колишньої Нової Сербії. Всі селища знаходилися на території майбутнього Єлизаветградського повіту (у кордонах 1775–1783 рр.): д.Срібна, прапорщика Радойчева (104 дес.; 1772 р.); с.Петрове, генерал-майора І.Стойкова (1.242 дес.; 1769 та 1771 рр.); д.Чичевка, майора Пандаурова (104 дес.; 1764 р.); с.Кам'янка, капітана М.Донєва (1.200 дес.; 1764 р.); д.Спасова, майорші Мажарової (1.352 дес.; 1772 р.); д.Мала Северинівка, майорші Пандаурової (1.248 дес.; 1774 р.); д.Олександрівка, поручниці Донєвої (832 дес.; 1772 р.); д.Станішевка, майора Станішева (1.952 дес.; 1772 р.); д.Мартінська, майора М.Станкова (936 дес.; 1773 р.); сс.Браїлове та Петкове, підполковника Петкова (2.500 та 500 дес.; 1764–1765 рр.); сс.Верхня Лозоватка та Омельник, поручика Турунжі (1.800 та 1.600 дес.; 1764 та 1770 рр.); с.Мавродіївка, прапорщиці Челебієвої (880 дес.; 1768 р.); с.Світле, підполковника М.Трандофілова (2.182 дес.; 1776 р.); д.Бондарівка, поручика В.Неделкова (200 дес.; 1774 р.); с.Кобзарівка та д.Черніковка, майора Ангелова (1.780 дес.; 1771 р.)⁵³.

Південніше, на землях, що були безпосередньо наближені до басейну Південного Бугу (територія Ольвіопольського повіту у кордонах 1775–1783 рр.), поміщицьких слобід у цей час виникло значно менше – д.Водина, підполковника Карачонова (1.440 дес.; 1774 р.); д.Копановка, майора К.Палалова (1.352 дес.; 1770–1774 рр.); с.Кагарлик, генерал-лейтенанта І.Пеперіци (4.864 дес.; 1772–1774 рр.);

д.Івановка, майора Гіржева (1.404 дес.; 1768–1774 рр.); д.Онїловка, поручика І.Онїлова (208 дес.; 1774 р.); д.Даміанівка, поручика Сабова (728 дес.; 1774 р.) та д.Маткова, майора І.Маткова (1.404 дес.; 1768 р.)⁵⁴.

Причини уповільнених темпів та менших масштабів поміщицької колонізації у останньому з районів слід шукати у конфронтації, яка особливо гостро точилася у першій половині 1770-х рр., між мешканцями Новоросійської губернії та запорожцями. Територія Бугогардової паланки (за запорозьким визнанням) та Молдавського гусарського полку (за урядовим розподілом), була не найкращим, з огляду на міркування про безпеку, місцем для обзаведення господарством. Офіцер, що отримував ділянку, запрошував до оселення селян з Польської України, чимало витрачав на обзаведення їх худобою та реманентом, міг у одну мить залишитися не тільки без підданців, але й без майна. Наприклад, 23 серпня 1773 р. з канцелярії Новоросійської губернії у Кіш Війська Запорозького Низового було надіслано промеморію з проханням сприяти висланню до слободи Кобзарівки, яка належала прем'єр-майору Жовтого гусарського полку Ангелову, восьми родин його підданців. Останні, прихопивши із собою все рухоме майно, перебралися до заснованої на р.Верблюжці, слободи кошового отамана П.І.Калнишевського⁵⁵.

Випадки такі далеко не поодинокі. Обуренню офіцера не було меж. І їх можна зрозуміти. Підданці не становили юридично залежної категорії селянства. За ними зберігалось право переходу, але ж за умови повернення ними грошей, які було вкладено володарем землі у розбудову їх господарства. Перехід з майном на запорозькі землі, у слободи старшини, в очах офіційної влади, був нічим іншим, як крадіжкою. В свою чергу, старшина чудово розуміла, чим саме вона займається, і чому потає. Підтвердженням цього є ордер, наданий з Коша полковому осавулу Г.Письменному, яким йому наказувалося всіляко опікати 11 родин підданців майора Чорного гусарського полку Палалова, які до цього мешкали у його слободі Копанки, а відтепер мали оселитися на військових землях, у слободі Вукакаровій⁵⁶.

Все це не додавало популярності запорозькій старшині серед офіцерів гусарських полків. **Справедливості** заради, однак, відзначимо, що не скрізь вони виступали як антагоністи. Як приклад можна навести й факти добросусідських відносин: восени 1774 р. на територію **Вольностей**, за дозволом Коша, **прибули на зимівлю** гурти худоби, що належали офіцерам Чорного полку – капітану

О.Лутковському та майору Д.Михайлову. Того літа у дачах гусарських полків не вродили трави, і, за відповідну платню, підданцям згадуваних офіцерів було дозволено накосити сіна та зазимувати з товаром на запорозьких землях⁵⁷. Більш того, майор Михайлов просив Калнишевського відвести йому землі під хутір у запорозьких дачах, оскільки його власну ділянку на р.Сугаклеї губернська канцелярія відібрала під оселення арнаутських команд, і він тепер не мав де подітися зі всім своїм господарством. За це він обіцяв щорічно сплачувати у Кіш по 100 крб. (!)⁵⁸. Як не схоже це на поведінку капітана І.Карачонова, який у середині серпня того ж року без дозволу в'їхав на береги р.Корабельної, накопив та вивіз більше 700 копиць сіна⁵⁹.

Однак, навіть такі, нечисленні, випадки добросусідських відносин мали коріння скоріш у виключно прагматичних мотивах, а не у відчутті компліментарності. Тому знищення Запорожжя, з одного боку, позбавило новоросійське дворянство зайвого клопоту, а з іншого – прислужилося сигналом для початку перерозподілу земельного фонду колишньої Січі.

Пік роздачі ділянок під заселення слобод, у запорозьких дачах, прийшовся на 1776–1777 рр. Офіцерство гусарських полків та арнаутських команд навипередки поспішало отримати ґрунти. Першими, як це не дивовижно, почали брати землі новоспечені офіцери – арнаутські байрактари, а не старожили-"новосербці". Пояснення цьому слід шукати у незабезпеченості перших, у порівнянні з останніми, землею. Хоча, при вселенні арнаутів у міжріччі Буга та Дніпра, наказами новоросійського губернатора датованими липнем 1775 р., арнаутським офіцерам мали відвести рангові землі, згідно штату пікінерських полків⁶⁰, землі ці так і не було отримано. Сталося це через більшу зацікавленість уряду у роздачі земель під слободи поміщикам, зі сплатою до казни по скінченні терміну пільгових років. Вже з 1776 р. наділення служилого офіцерства ранговою землею було припинено⁶¹.

Найраніші факти отримання арнаутськими прапорщиками (байрактарами) – болгарами за походженням, ділянок на території Вольностей, які було виявлено нами, датовано квітнем-травнем 1776 р. Хоча вони й відчували себе ображеними через неотримання "беззаплатних земель", але альтернативи не існувало – треба було брати хоч би те, що давали. Всього збереглося близько 40 донесень арнаутських офіцерів до Новоросійської губернської канцелярії, з проханням відвести землю під заселення. Третину прохачів нами ідентифіковано як болгар (див. *Додаток № 12*).

Закріпилися на отриманих землях лише одиниці. Справа в тім, що більшість заявок на одержання землі подавалися навмання, за принципом лотереї, без найменших реальних уявлень про те, що то за землі, які там ґрунти, чи є вода. Досить часто на нового володаря, при ближчому знайомстві з землею, очікувало розчарування. Так, 11 листопада 1776 р. службовці Сербського гусарського полку – секунд-майор Матков та його сини, – прапорщик І. та кадет Т.Маткови стали власниками (звичайно умовними) трьох ділянок у запорозьких дачах по р.Корабельній. Роком пізніше – 30 червня 1777 р., поблизу отримали землі Палалови. Вже навесні 1778 р. обидві родини повертали білети на право володіння до губернської канцелярії, оскільки, як з'ясувалося, "землі ці до заселення незручні"⁶². У окремих випадках час між фактичним отриманням та ознайомленням з становищем ділянки, був досить тривалим. Очевидно, просто не доходили руки: поручик Донеv, отримавши 50 дес. на р.Боковенці ще у 1777 р., лише у 1780 р. повернув їх за непридатністю⁶³.

Та навіть задовільний стан отриманих угідь не міг гарантувати того, що вони залишаться у володінні тієї особи, якій були призначені. Не встиг капітан І.Пеперіца зрадіти якісним родючим ґрунтам на берегах тихої Комишенки, як її було відібрано казною для "арнаутських" поселень⁶⁴. Як спостережливо зауважив А.В.Бойко, "біда новоросійського офіцера полягала в тому, що вони для держави не являли собою потенційної загрози внутрішній ситуації на півдні України. Тому у відношеннях з офіцерами для держави на першому місці була власна вигода"⁶⁵. Та й взагалі, історія того часу майорить прикладами, коли на вівтар державних інтересів приносилися і більш значущі особи: наприклад, коли з'ясувалося, що 3.000 дес. землі на березі Дніпра, у Херсонському повіті, є зручними для заснування там селищ іноземних військових поселенців, серед яких були й болгари, то земельну дачу негайно, без жодних зволікань, відібрали у володаря, генерал-поручика Ржевського⁶⁶.

Отже, можна констатувати, що протягом 1776–1783 рр. на землях колишніх Вольностей землеволодіння болгарського офіцера, через низку несприятливих обставин, поширення не набуло. Чого не можна сказати про територію власне поселених гусарських полків.

Оскільки Болгарський гусарський полк (1776–1783), за особистим побажанням Г.О.Потьомкіна, намагалися організувати за етнічним принципом (про що йшлося вище), то саме у дачах цього полку отримали переважну кількість земель офіцери-болгари у 1777–1778 рр. (див. *Додаток № 13*).

А Стойковича...
Пропишете...
Усво...
Мені...
Там...
Копію...
Хочу...
Поведення...
Въ...
Послать...
Помилуйте...
Крестовый...
Былъ...
Спасибо

Полковник - 9. 200
1781. 10. 15

Донесення підполковника Болгарського гусарського полку П.Стойкова до Новоросійської губернської канцелярії з проханням про відведення землі. 1781 р.

Не тільки заселення, а й юридичне оформлення власності на отриману землю було пов'язане з чималим клопотом. Інколи воно перетворювалося на довгі роки бюрократичної тяганини. Формальною підставою для вступу поміщика у володіння землею ставало відмежування землі офіцером-геодезистом, зняття з неї плану (з наданням копії власнику) та занесення відповідних записів до генеральних межових книг. Зокрема, прапорщик Сербського гусарського полку І.Семіонов ще у березні 1777 р. донесенням до Новоросійської губернської канцелярії просив про відведення йому земельної ділянки. Відповідний наказ канцелярії у Межову експедицію з'явився через 5 років – 29 квітня 1782 р., та й то зовсім не означав, що офіцери-межовики відразу кинуться його виконувати⁶⁷.

Середній термін часу у який, для більшості обер-офіцерів, вміщувалася процедура легітимізації володіння землею, становив від 3 до 5 років (прем'єр-майор Войков; шанець Липняжий; 1777–1781 рр.)⁶⁸.

Звістка про те, що роздачу рангових земель припинено, а фонди полкових дач активно розподіляються між офіцерами дійсної служби та відставниками (зрозуміло, що фонди ці були швидко вичерпаними, бо 10.000 дес. вільної землі на 5-6 ротних офіцерів то не так вже й багато), не на жарт стурбувала ще одну категорію військовослужбовців – унтер-офіцерів. Вже у 1774 р. роздачу земель унтерам було уповільнено⁶⁹. Найбільш спритні з унтер-офіцерів намагаються у будь-яку ціну отримати бодай найменший обер-офіцерський чин⁷⁰. Результат – дворянство та можливість отримати землю. Процеси перерозподілу земельного фонду у Новоросійській губернії у другій половині 1770-х рр. сприяли кристалізації дворянства й остаточному його відриву від своїх рядових співвітчизників. Розкол між соціальним та майновим становищем з одного боку – обер-, а з іншого – унтер-офіцерства та рядових військових поселенців-болгар став практично нездоланим.

Швидка вичерпність земельного фонду, виділеного під заселення поміщицьких слобод, призвела до певних поступок на користь офіцерства за рахунок ротних земель (тих, що призначалися для потреб громад військових поселенців). 8 вересня 1777 р. Новоросійською губернською канцелярією було видано наказ, за пропозицією, отриманою ще у листопаді 1776 р. від новоросійського губернатора М.В.Муромцева: оскільки значна кількість землі рот поселених гусарських полків, через їх некомплектність, залишалися пустими, то

межовій експедиції дозволяли роздачу таких земель у тимчасове користування поміщикам, за сплату, з умовою, щоб "поселення на них не відбувалося, а вдовольнялися сінокосінням та хліборобством"⁷¹.

Розглянемо конкретний приклад. Загальна площа ротних земель Болгарського полку (йдеться про землі відведені під шанці, без врахування рангових та поміщицьких) складала 73.200 дес. При цьому, на них мали бути вселені 2.600 дворів. Реально вселилося 1.034. Отже, комплектність складала 40%. Близько 40.000 дес. землі у полкових дачах могли бути надані у тимчасове користування поміщикам⁷². Зрозуміло, що найбільші шанси стати предметом поміщицьких зазіхань мали дачі некомплектних рот (покажчик 40% є усередненим); у дачах шанців Вільшанського та Добрянського (комплект – 99 та 95% відповідно) їм було нічого робити.

Подібне ж становище спостерігаємо й у інших полках – Сербському, Угорському, Македонському... Ось чому ми маємо численні прохання про відведення земель, за сплату, у одних ротних округах, і жодних згадок про подібні процеси в інших. Хоча ніякої усталеної форми таких земельних роздач не існувало (як то служба у тому ж полку, у дачах якого просили ділянки), але ж певні закономірності мали місце – землі намагалися отримати поблизу до своїх рангових та слобідських, у тих же місцях, де мешкав сам та родина. На сьогодні виявлено кілька документів, що розкривають механізм цього, додаткового, способу отримання земель офіцерами: накази про відведення земель підпоручику Гіржеву (шанець Семлек; 620 дес.; 4 листопада 1778 р.)⁷³ та прем'єр-майору Велічковському (шанець Коропчинський; 200 дес.; 20 квітня 1778 р.) "до рангової його дачі"⁷⁴.

У обох випадках надано розписки від мешканців згадуваних шанців про те, що потреби у цих землях вони не відчують. Оскільки головною метою для нас є показати джерела та засоби формування земельної власності у новоросійського дворянства болгарського походження, ми не будемо детально розбирати механізм отримання подібних свідоцтв від громад, тим більш, що це вже зроблено⁷⁵. Зауважимо лише, що внаслідок подібних маніпуляцій ротні землі майже завжди переходили у споконвічну власність поміщиків.

Випадки, коли "орендовані" землі дійсно поверталися за вимогами громади, поодинокі та нехарактерні і були скоріш виключенням⁷⁶.

В цілому ж, на початок 1780-х рр. темпи роздачі земель уповільнюються, мало що не зовсім припиняються – наявні фонди

вичерпано. Частина офіцерства, невдоволена результатом розподілу, намагається розширити свої володіння за рахунок земель інших поміщиків. Формально це було зробити не важко, оскільки головною умовою, за якої земля перетворювалася на приватний маєток, являлося її залюднення. За таких обставин достатньо було звернути увагу органів місцевої влади у особі губернської канцелярії на землі, які попри їх відведення залишалися незаселеними. Так, у липні 1782 р. новоросійський губернатор М.Д.Язиков отримав донесення підпоручика Сербського гусарського полку І.Новаковича, яким той просив віддати йому ділянку під слободу з 48 дворів, отриману прапорщиком Болгарського полку Войновим, але й досі порожню (у окрузі шанця Добрянського). При цьому прохачем головний наголос робився на те, що "виведені мною з Польщі десять родин, через не відведення землі перебувають у страшній скруті та можуть втекти"⁷⁷. Землі у Войнова відібрали та передали Новаковичу, оскільки перший "невідомо де знаходиться". Привертає увагу той факт, що чиновники канцелярії досить слабо орієнтувалися у питаннях легітимності того, чи іншого володіння землею, ідентифікації особи їх власника – згідно документації все тієї ж Новоросійської губернської канцелярії, Войнова (очевидно за наказом Військової колегії) було переведено з Болгарського до Сербського гусарського полку, і він, навіть, отримав ґрунти у дачах Новомиргородського шанця⁷⁸.

Якщо у справі "Новакович проти Войнова" зовнішнього боку законності дотримались, цього не можна сказати стосовно справи наступної. У тих випадках, коли на отримання ділянки, яка сподобалась, але належить іншому, законним шляхом, не було жодного шансу, у хід вступала груба сила: сильніший пожирав слабшого. У лютому 1782 р. вахмістр Сербського гусарського полку Апостолов скаржився губернатору Язикову на майора того ж полку Лутковського, який силоміць відібрав у його матері рангові землі покійного батька, поблизу Новомиргороду⁷⁹.

Не менш гостро стояла проблема з переманюванням один у одного підданців. Уходили до того поміщика, який міг запропонувати кращі умови поселення. Типовою є скарга поміщика Новоросійської губернії Бурцева на капітана Д.Сабова (1783 р.). У слободі останнього мешкали втікачі першого. Незважаючи ні на які прохання, зауваження та застереження, Сабов не допускав повернення їх на попереднє місце проживання⁸⁰.

Земельні ділянки, рангові й слобідські, досить швидко перетворилися на об'єкт купівлі-продажу. З рук у руки переходили землі отримані за "Планом", починаючи з 1764 р. Переважно, то були рангові землі площею від 18 до 260 дес. Продаж значних масивів "слобідських" земель ще не набув поширення: продавалися лише ті ділянки, які належали поміщику юридично, тобто, були заселеними. Таких було не багато і значними розмірами вони не відрізнялися – як правило, не більше 720 дес. (24 двора)⁸¹.

У більшості випадків земельні володіння поміщиків-болгар, які склалися протягом 1760-х – на початку 1790-х рр. було розпорошено по різних повітах Новоросійської губернії (Катеринославського намісництва). Незважаючи на такий характер поміщицького землеволодіння існувала одна риса, яка робила його мало що не монолітним – "клановість" болгарського офіцерства, гіпертрофоване відчуття "на своя родък". Хоча у межах однієї родини можна зустріти і прапорщика, і генерал-лейтенанта, чітко простежується збереження традиційного, патріархального устрою, коли рід виступає єдиним цілим у просторі не тільки духовному, а й матеріальному: чийся маєток то дійсно його маєток, але він входить і до вищого ієрархічного ступеня – "землі Палалових", чи "володіння Карачонових"⁸². У руках окремих родів, таким чином, було сконцентровано значні площі сільськогосподарських земель, від 5.000 до 20.000 дес. (див. *Додаток № 14*).

То були найбільші, численні роди, які переселилися на південь України у середині XVIII ст., а то й раніше, встигли укорінитися на нових місцях, причому географія їх розселення була досить представницькою. Так, слов'яносербські Сабови, переважна більшість яких, як і раніше, мешкала на берегах Дінця, Лугані та Бахмуту, "випустили" й правобережну "гілку" у особі Д.Сабова⁸³. Надзвичайно розгалуженими були й Карачонові (Карачони) та Гіржеви. З середовища останніх, під час російсько-турецьких війн за правління Катерини II, вийшла плеяда блискучих талановитих офіцерів⁸⁴.

Зазначимо, що хоча успіхи на поприщу військової кар'єри і сприяли отриманню великих земельних ділянок, та все ж таки не були вирішальними у справі розбудови матеріального добробуту родини. Так, хоча Доневи й не могли похвалитися наявністю штаб-офіцерів серед родичів (патріарх роду – М.Донєв, був капітаном, і ніхто з синів не спромігся піднятися вище), однак це не завадило їм отримати, протягом 1764–1780-х рр., майже 11.000 дес. на землях

Єлизаветградської провінції. І не просто отримати, а й обзавестися господарством у вигляді млинів, садків, вівчарних заводів. Головним було мати господарську вдачу, працелюбність, ініціативність.

Переліченими родинами-"латифундістами" не обмежувалось коло новоросійського дворянства болгарського походження. Були ще й Мажарови, Самбулови, Мішкови (Мішковські), Войнови, Войкови, Неделкови, Ангелови, Станчулови-Болгарови, Станкови, Апостолови, Маркови, Манойлови, Долманови, Онілови, Семіонови, Станішеви, Пеперіци... – володарі невеликих слобод з ділянками землі у розмірі 500-1.500 дес.⁸⁵

2.3. НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ ТА ВНЕСОК ГОСПОДАРСТВ БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У АГРАРНУ ІНФРАСТРУКТУРУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Навколо питання про внесок балканських, а, зокрема й болгарських переселенців у господарче освоєння причорноморського регіону, вже протягом століття не згасають дискусії. Точки зору, яких дотримувалися і продовжують дотримуватися дослідники часто є полярними. Н.Полонська-Василенко, однозначно негативно сприймала балканську колонізацію. Вона стверджувала, що мігранти не привнесли нічого нового, а лише руйнували стару тубільну господарчу традицію⁸⁶. Інші – Д.Багалій, Д.Мілер дотримувалися тієї думки, що внесок саме болгарської діаспори у розвиток сільського господарства на півдні України, є надзвичайно вагомим, вже починаючи з другої половини XVIII ст.⁸⁷

Прихильники першої й другої точок зору, відстоюючи свою позицію, оперують досить компактним, традиційним набором фактів з історії нашого краю, часто на свій смак та уподобання інтерпретуючи той чи інший момент.

До середини XVIII ст. дійсно, вести розмову про будь-який внесок болгарської діаспори до економічної, господарчої інфраструктури не видається можливим. Як вже йшлося, через ряд негативних обставин, болгари змушені були виступати у ролі не донорів, а реципієнтів. Обставини змінилися з заснуванням сталих військово-землеробських поселень.

Головним напрямком господарчої діяльності було обрано традиційне для регіону скотарство, оскільки через геокліматичні чинники, землеробство становило допоміжну галузь. Такий стан речей вважався природним і залишався незмінним⁸⁸.

Не змінили такого співвідношення двох гілок сільського господарства і прийдешні мешканці Балканського півострова. Тим більш, що вони й не були схильні будь що змінювати; попри всі досягнення балканських народів у городництві, садівництві і такому іншому, тваринництво складало основу їх господарської традиції⁸⁹. Наявність великих площ земель, придатних під пасовища також сприяла орієнтації господарств на розведення худоби. Можна впевнено стверджувати, що скотарство переважало у заняттях усіх переселенських громад в Україні протягом другої половини XVIII ст.

В силу необхідності кожному військовому поселенцю мати коней (насамперед для несення служби), однією з головних турбот стає розвиток конярства.

Одним з перших документів, за яким ми можемо простежити стан забезпеченості рядового та унтер-офіцерського складу кіньми, є відомість, датована груднем 1758 р., що збереглася у двох варіантах, надісланих генерал-майором Прерадовичем: один до Слов'яносербської комісії, другий – до Військової колегії. Вони взаємодоповнюють одна іншу, оскільки у текстах існують розбіжності). У більшості з гусар у приватному володінні знаходилася один, рідко двоє, коней⁹⁰. При цьому чин – рядовий, чи то капрал, або квартермейстр, не мав особливого значення, – то був той мінімум, який необхідно було мати. Займатися розведенням коней кожен міг за власним бажанням. Наприклад, у вахмістра 6-ої роти полку Прерадовича (розташовувалася на р. Нижній Біленькій), болгарина І.Сербула, коней було 12 голів⁹¹. Тримали їх у якості робочої худоби і фаміліати, оселені у цьому полку⁹².

По Новій Сербії та полку Шевича подібних відомостей не збереглося (можливо, вони й не існували): як бачиться нам, Прерадович, чий полк у кількісному відношенні був значно меншим аніж у того ж Шевича, навмисне акцентував увагу на успішній розбудові господарств своїми підлеглими та, з власної ініціативи, включив до стандартної відомості додатковий пункт "Заводить чи ні господарство".

Невеликі обсяги розведення коней можна пояснити тим, що військові мали самі їх купувати на початкове обзаведення. Вра-

ховуючи ті обставини, що річна платня рядового становила 18 крб., це було досить обтяжливо⁹³. Ціни на коней не фігурують, але існують відомості завдяки яким їх можна встановити. Навесні 1760 р. чугуївський калмик К.Аюкін перегнав через Дніпро, на продаж службовцям Новосербського корпусу (а саме – Македонського гусарського полку) 1.500 коней, за які з нього було взято податку до казни 1.125 крб., з розрахунку 5 коп. з вирученого за продаж карбованця⁹⁴. Це означає, що ціна одного коня складала 15 крб. І це ще було недорого! Породисті трансильванські скакуни коштували до 150 крб. Зрозуміло, що за таких умов не кожен міг мати більше 1-2 коней. Тому й могли собі дозволити тримати великі табуни лише Шевичі, Прерадовичі, Хорвати та їм подібні⁹⁵.

Не набагато кращими обстояли справи з розведенням дрібної та великої рогатої худоби. За тими ж відомостями по полку Прерадовича, стандартом було мати у гусарському господарстві від 1 до 5 корів та близько 10 овець⁹⁶. Хоча, знову ж, і тут, як і у конярстві були свої лідери та фаворити: у господарстві вже згаданого І.Сербула – 18 голів⁹⁷. Хоча такі обсяги тваринництва у господарствах болгарських переселенців й не йдуть ні у яке порівняння з обсягами, що мали місце у запорожців (їх найближчих сусідів), не слід забувати, що у балканців тваринництво не носило ринкової спрямованості, а мало вдовольняти внутрішньородинні потреби, а тому, навіть у такому вигляді, було самодостатнім.

На перешкоді розвитку тваринництва стояло кілька негативних факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних.

До об'єктивних слід віднести постійну загрозу епізоотій та посухи, які призводили до падежу худоби; обидва вони дамокловим мечем нависали над добробутом переселенця та його родини. Наведемо кілька, досить характерних, прикладів. Роки 1756 та 1757-ий видалися особливо неврожайними не тільки на злаки, а й на трави – Південна Україна потерпала від нестачі продовольства та фуражу. Рік 1758-ий був не набагато кращим; зима 1758–1759 рр. призвела до падежу та масового забою худоби у поселеннях Нової Сербії та Слов'яносербії. Вже 24 лютого 1759 р. генерал-майор Шевич був змушений клопотатися у Слов'яносербській комісії про видачу фуражних грошей службовцям його команди (без повернення), за зразком того, як вони були надані гусарам та пандурам Нової Сербії, за наказом Правлячого Сенату⁹⁸.

Несприятливим суб'єктивним фактором була "складна криміногенна ситуація" у регіоні. По обидва боки Дніпра орудували ватаги чи то чорноліських гайдамаків, чи то степових харцизів, лави яких постійно поповнювалися за рахунок "накипу" з України, Запорожжя, Ногайського степу, та й самих Нової Сербії та Слов'яносербії. Про розмах цього явища свідчить той факт, що сам І.Хорват неодноразово звертався до запорожців з проханням відшукати коней, які було викрадено гайдамаками з його хутора⁹⁹. Про менш впливових службовців годі й казати. Збереглося два донесення офіцерів полків Шевича та Прерадовича до Слов'яносербської комісії – прапорщика П.Апостолова та капітана В.Станоева. Обидва вони стали жертвами конокрадів, які 6-7 жовтня 1763 р. діяли у околицях Бахмуту, та втратили, кожен, 2-х коней¹⁰⁰.

Постає питання – чи варто було вкладати гроші, до того ж, отримувані вкрай нерегулярно, у збільшення поголів'я домашніх тварин, якщо всі труди могло бути зведено нанівець першою ж пошестю чи шайкою розбишак? Очевидно, що більшість з колоністів вирішували для себе – "Ні!" Тому скотарство й не носило комерційного забарвлення; його продукція йшла лише на забезпечення власних потреб. Не слід, однак, й недооцінювати ступінь його розвитку. Про це свідчить, хоч би, той факт, що під час зимового нападу татар на землі колишньої Нової Сербії, взимку 1769 р., звідти було угнано 32.000 голів худоби та спалено близько 10.000 пудів сіна¹⁰¹.

Анексія північно-західної частини Вольностей у 1768 р. збільшила землі, що було занято балканськими колоніями. Вже у 1773–1774 рр. ми можемо спостерігати збільшення поголів'я худоби у колоністських господарствах, причому за рахунок саме фаміліатських отар. Зокрема, реєстр коней мешканців 15-ої роти Молдавського гусарського полку свідчить нам про те, що їх кількість у фаміліатів зростає, сягаючи інколи десятка та й більше голів на одне господарство: А.Лієв – 11¹⁰².

Болгари, які переселилися до Південної України влітку 1773 р., на землі по р.Синюсі, привнесли нові риси до методики розведення домашньої худоби. Слід зауважити, що ще на батьківщині вони досить вправно та досвідчено займалися цим, віддаючи перевагу вівчарству. Місто Сілістра та його околиці, звідки походила абсолютна більшість переселенців цього часу, у другій половині XVIII ст. перетворилися на один з найбільших на Балканському півострові центрів сукновальної промисловості та виготовлення вовняних тканин типу "аба", які

традиційно використовувалися для потреб турецької армії¹⁰³. Населення багатьох районів Добруджі спеціалізувалося на поставці вовни до мануфактур, що передбачало існування високорозвиненого вівчарства.

Значну кількість худоби, незважаючи на майже півтори тисячі кілометрів, що відділяли нову колонію від метрополії, болгари привели з собою. Відомості про його точну кількість, навіть з одних й тих же джерел, часто не співпадають, а інколи навіть й суперечать одне одному. Так, посилаючись на вже не існуючі документи Новоросійської губернської канцелярії, Полонська-Василенко повідомляє, що загальна кількість худоби, яку пригнала одна з оселених у Вільшанці груп, становила 1.115 голів¹⁰⁴. Дані, які навів Шишмарев, можна вважати більш повними, не висмикнутими з головного контексту (при цьому обидва дослідники опрацьовували одну й ту ж саму архівну працю). Згідно них, лише прем'єр-майор І.Штерич відібрав у переселенців 1.614 овець, 9 буйволиць, 5 телят та 4 коней¹⁰⁵. І то була лише незначна частина від загальної кількості. Реальна ж цифра мала бути більшою у 4-5 разів, адже за повідомленнями тієї ж Полонської-Василенко, одних лише возів у переселенців налічувалося 320, а це, як мінімум, 600 коней чи буйволів¹⁰⁶. Про те, що отари худоби у мігрантів сягали досить солідних розмірів, свідчать й масштаби заготівлі ними кормів – на початку серпня 1774 р. отаман Калниболоцького куреню А.Білий рапортував Калнишевському, що болгари, які оселилися на ріках Ташлик, Синюха та Мазниця "не тільки сіно але й очерет по річках скошили"¹⁰⁷.

Ще за часів Нової Сербії балканськими емігрантами було завезено тонкорунних мериносів¹⁰⁸. Розведення цих овець вимагало вельми дбайливого догляду за ними. Як відзначала О.Дружиніна, традиційно на півдні України розводили овець з грубою вовною. Їх утримували просто неба круглий рік; вони були невибагливі до кормів, але якість вовни при цьому залишалася низькою – її можна було використовувати лише на самі примітивні вироби¹⁰⁹.

Для мериносів необхідно було будувати спеціальні приміщення, які б захищали від холоду, спеки, пилових бур. Саме практику їх зведення привнесли болгари. То були так звані "ізби" – напівзаглиблені у землю вівчарні з низьким дахом. Хоча лексема "ізва" й притаманна більшості слов'янських мов, використання її у такому значенні зустрічається лише у болгарській¹¹⁰. Саме з таким смисловим

навантаженням проходить воно й у документах останньої чверті XVIII ст. Наприклад, капітан Болгарського гусарського полку П.Апостолов тримав на р.Мазниці "для випасу худоби овечий завод з п'яти ізб"¹¹¹. Пріоритет утримання таких заводів належав, звичайно ж, не лише офіцерству, а, насамперед, найбільш масовій категорії діаспоріантів – рядовим військовим поселенцям. Отримана від тонкорунних овець вовна поліпшеної якості, в першу чергу, використовувалася у власних господарствах – комплекс чоловічого вбрання, так звана "абічка" на 100% складався з сукна¹¹². Залишок (досить значний) продукції вівчарства йшов на продаж. Вівці з господарств болгарських поселенців Новоросійської губернії вважалися найкращими¹¹³, а раціональні елементи болгарської традиції у цій галузі, з цього часу поширилися серед інших етнічних груп регіону.

Ще до одної новації слід віднести завезення балканських буйволів, перша згадка про яких відноситься до вже згадуваних подій 1773 р.¹¹⁴ У порівнянні з іншими породами великої рогатої худоби, для болгар, буйволи стояли на першому місці. За спостереженнями, що зроблені на початку XIX ст., за побутом болгар у Бессарабії (теж переселенці з Північної Болгарії), болгарки надавали перевагу саме цьому різновиду тому, що буйволиці давали молока більше ніж корови, й воно було більш жирним¹¹⁵. Крім того, буйволів використовували для верхової їзди. Звичайно, буйволи програвали у порівнянні з сірою українською породою великої рогатої худоби, коли йшлося про використання їх у якості тяглової сили¹¹⁶. Програвали, але все ж таки були придатні й для такого роду діяльності. З огляду ж на м'ясо-молочний характер цієї худоби, кредит популярності її, особливо у балканців, перевищував подібний у ставленні до волів. Стосовно внеску буйволів до загальної популяції великої рогатої худоби на півдні України, існує дві точки зору. Перша – негативна: у ґрунтовному дослідженні із статистики сільського господарства середини XIX ст. (тобто по скінченні саме такого відрізка часу, який дає можливість критично проаналізувати те, чи інше явище) зазначається, що балканська худоба є сама дрібна та немічна порода рогатої худоби і метисація балканських буйволів з українською сірою породою мала самий поганий вплив на останню¹¹⁷. Друга – позитивна, але разом з тим це, так би мовити, реквієм нереалізованим можливостям. Дружиніна зауважує, що населення утримувало буйволів, але через поганий догляд вони були мало корисні¹¹⁸.

Очевидно, буйволи таки розповсюдились по господарствах місцевих жителів. Поштовхом цьому прислужився широкий спектр можливостей їх використання. Але ж присутність цих позитивних рис була помітною лише там, де спостерігався досвід їх утримання та не практикувалася метисація з іншими породами. Невдалим досвід їх розведення можна назвати лише стосовно місцевого населення, яке віддавало перевагу сірій українській породі. У болгарських поселенців буйволи, як і раніше, перебували у фаворі.

Отже, хоча питома вага поголів'я худоби та продукції тваринництва болгарських поселенців й не була значною у порівнянні з аналогічними у місцевого, старожитнього населення, але привнесення ними нових порід худоби та методик її вирощування значною мірою збагатили господарчу традицію південноукраїнського регіону.

Заняття хліборобством у болгарських поселенців цілковито вміщувалося у рамки традиційної для регіону схеми та не несло у собі принципово нових рис – воно узгоджувалося з вже існуючими доробками тубільного українського населення. В той же час, твердження про те, що всі нові переселенці запозичували весь комплекс раціональних елементів української землеробської традиції, є некоректним, особливо коли йдеться про вихідців з Балкано-Дунайського регіону¹¹⁹, оскільки землеробські навички у болгар були на високому рівні.

Помірковано континентальний клімат Дунайської пагорбкуватої рівнини, звідки походила абсолютна більшість болгарських емігрантів XVIII ст., її тучні чорноземи та густа система водної мережі, сприяли культивації злаків, хоча хліборобство й носило другорядний, допоміжний характер у порівнянні з тваринництвом¹²⁰. Тобто, як геокліматичні умови, так і напрямки господарської діяльності населення цього регіону та Південної України були майже тотожними. Територія степової України, де розселилися болгарські колоністи не є цілковито однорідною ландшафтно. Певні відмінності існували. Зокрема, землі по рр. Вись, Синюха, Ташлик, Тясмин розташовано на кордоні степового та лісостепового поясів; річний рівень опадів тут дещо вищий, аніж на територіях, що тягнуться на Лівобережжі по Бахмуту, Лугані та Сіверському Дінцю й у місцевостях, що прилягають до нижньої течії Дністра і Південного Бугу, та являють собою взірць "класичного" Степу.

Саме з цими обставинами було пов'язано районування злакових культур та їх сортів. Найбільшого поширення, відразу ж, серед

населення балканських військово-землеробських колоній, набули посіви жита та вівса. Така їх популярність пояснювалася, по-перше, більшою, у порівнянні з пшеницею, невибагливістю цих культур, які давали чудові врожаї навіть на глинистих ґрунтах, при недостатньому зволоженні¹²¹. Також вони були значно стійкішими до морозу¹²².

Кавалерійська орієнтація іррегулярних команд південної України також вимагала збільшення площ, які засівалися саме житом та вівсом, необхідними для прогодування кінського поголів'я¹²³. Кожному з військовослужбовців, які заступали до гусарських полків Нової Сербії та Слов'яносербії, казна надавала, без зворотно, посівний матеріал: 1 чверть жита та 2 чверті вівсу¹²⁴. Всі інші злаки, очевидно, вирощувалися вже за приватною ініціативою поселенців; це, однак, було більш притаманним саме населенню Нової Сербії, через вже згадувані кліматичні фактори. Так, серед культур, які були присутні у посівах мешканців шанця Вілгош Пандурського полку, додатково до вівса та жита, згадуються пшениця, ячмінь та гречка¹²⁵. Остання культура була незнаною балканцям на попередніх місцях мешкання, а запозичена від українців. Проте значного поширення вона не набула¹²⁶.

Таким був набір сортів у болгарського населення сконцентрованого на території, яка відповідала адміністративним кордонам Нової Сербії та Слов'яносербії.

Розширення ареалу болгарських колоній на південь, у зв'язку з територіальними надбаннями Російської імперії, внаслідок успішних воєн 1768-1774 та 1787-1791 рр., збагатило та поліпшило спектр вирощуваних сортів. Ґрунти навколо майже всіх селищ цього району – міжріччя Дніпра та Дністра (нижня течія) були одноманітні, глинкувато-чорноземні, які у літо багате на дощі могли дати гарні врожаї, а у посушливе – майже нічого, хіба що вдавалося повернути посіяне¹²⁷. Використання традиційних українських сортів, у даному випадку, було справою вкрай ризикованою. Тому й поширюються тут балканські, посухостійкі культури та сорти: з пшениці – арнаутка (*Triticum spicis longissimus*) – довгостеблинна пшениця з великим насінням жовтого кольору; просо (бор; *Panicum millaceum spicis*) та чорний аравійський ячмінь з жовтими, червоними та синіми плодами (суданка; *Hordeum nigrum*)¹²⁸. Якщо останні два види досить швидко було зведено до рівня ендеміків, то арнаутка, завдяки своїй нечутливості до морозів, посухи та степових вітрів, розпочала свою тріумфальну ходу просторами Північного Причорномор'я. Якщо додати сюди високий зміст клейковини у її насінні та чудові смакові

якості, то стає зрозумілим, чому площі, які відводилися під посів саме цього сорту, зростали рік за роком¹²⁹.

Стосовно агротехніки рекультивациі злаків, то вона була однаковою для всіх етнічних груп на півдні України у XVIII ст. На перших порах поселенці, користуючись значними розмірами земельних ділянок, обробляли найближчі до поселень лани. Поселення, традиційно, розташовувалося поблизу до водоймищ. По мірі виснаження ґрунту, оранку робили все далі від селищ, залишаючи старі землі під сінокоси, а потім поверталися (переложна система). У перші роки по освоєнні земель хліб знімався з одного місця не більше 2-х разів, а потім перебиралися далі. Поступово дійшли усвідомлення того, що культивовані злаки демінералізують лише верхній шар ґрунту, і її родючість легко поновити шляхом глибокої оранки¹³⁰. Потрібну глибину орання досягали шляхом використання важких плугів. При цьому важкий болгарський плуг нічим не різнився від аналогічного українського сабана з залізним ралом¹³¹. Отже, апріорне твердження О.І.Дружиніної про те, що всі нові переселенці у регіоні переходили на використання українських знарядь праці, потребує цілого ряду обмовлень коли йдеться про болгар¹³². Стосовно ж використання тяглової сили в таких плугах, то болгари традиційно використовували коней та буйволів. Знову ж таки, твердження Дружиніної про те, що лише воли були у змозі підняти цілину, є безпідставними. Якщо провести аналогії з колонізацією росіянами степових районів Поволж'я, Південного Сибіру, колонізацією землеробською у своїй основі, то стане зрозумілим, що воли не є такою вже універсальною робочою худобою – якщо коней у один плуг впрягали пару, то волів 3 пари. Більш правильно було б вести розмову про традиціоналізм у галузі використання порід, який склався саме на території українського Степу; до того ж, кінь в уяві українців взагалі, а козацтва зокрема, тварина шляхетна, якій не місце у ярмі.

Стосовно внеску болгар у розвиток виноградарства, городництва та садівництва на півдні України, то він є беззаперечним, і часто, у якості аксіоми, констатується багатьма дослідниками¹³³. Й дійсно, початок масової культивациі винограду в Україні, відноситься до часів заснування Нової Сербії; саме її мешканці – вихідці з країн Балканського півострова, були тямущими у цій справі¹³⁴. Очевидно, Україна мала завдячити появі цієї ягоди гастрономічним уподобанням переселенців, оскільки вжиток вин складав давню традицію всіх балканських етносів. Вже перші переселенці, почувши про відсутність

улюбленої лози на нових місцях, привозили з собою дорогоцінні для них саджанці, та дбайливо зрошували їх навколо зведених осель. Академік І.А.Гільденштедт, описуючи свою подорож теренами Жовтого та Чорного гусарських полків (колишня Нова Сербія), занотував, що "у багатьох місцях в цій провінції вирощують, у невеликій кількості, виноград" (рапорт № 37 до Академії наук з Кам'янського шанця від 22 квітня 1774 рр.)¹³⁵ Траплялися виноградники й більші – належали вони представникам вищого новосербського офіцераства. Зокрема, у Хорвата існував цілий виноградний розплідник. Це видно з того, що у 1762 р. він на прохання гетьмана Розумовського надіслав останньому 30.000 саджанців та свого садівника, аби той допоміг їх посадити у маєтках гетьмана (під саджанцями, вірогідно, мались на увазі чубуки, а не вже укоріненні рослини – *В.М.*)¹³⁶.

З метою залучення до розведення цієї культури найширших верств населення Південної України, протягом всього царювання Катерини II видавалися різноманітні циркуляри та вказівки. Показовим у цьому відношенні є ордер правителя південного краю Г.О.Потьомкіна, згідно якого наказувалося "всіх поміщиків і казенних поселян, що живуть на узбережжях морів, та на берегах Дніпра від Хортиці до Лиману й по Бугу, зобов'язати, розводити виноград" (15 червня 1790 р.)¹³⁷. Болгарське населення краю не треба було зобов'язувати до цього, оскільки це була частини їх культури, за яку вони стійко трималися, що, в свою чергу, автоматично заносило їх до розряду "корисних" етносоціальних груп.

Стосовно техніки вирощування винограду болгарами, відзначимо, що лоза висаджувалася на терасах, утворених на схилах придатних для цього балок (при виборі тієї чи іншої балки обов'язково враховувалася пануюча роза вітрів)¹³⁸. З одного боку це припиняло подальшу ерозію ґрунту, а з іншого – захищало лозу від морозних вітрів, за рахунок заглибленості плантації та затримання лозою на схилах значної кількості снігу.

Ідентифікація сортів винограду, який вирощувався у господарствах болгарських поселенців дає змогу зробити висновок про те, що сортова гама була досить широкою, від суто винних до вишуканих столових сортів з маленькою кількістю, чи цілковитою відсутністю кісточок у ягоді, який йшов на виготовлення родзинок¹³⁹.

Стосовно городницької діяльності у господарствах болгарських поселенців, зазначимо, що воно, яке і все їх сільське господарство,

було на достатньо високому рівні. Окрім вирощування культур, спільних як для Балкан, так і для України квасоля, огірки, дині та ін., болгарки завезли й кілька нових (відомості надано по шанцю Новоархангельському)¹⁴⁰. Такими безперечно є солодкий (болгарський) перець та баклажани¹⁴¹. Їх вегетаційний період цілком спокійно вміщувався у рамки південноукраїнського кліматичного літа (травень-вересень), але спекотні, бездощові тижні протягом нього, вимагали особливо дбайливого догляду: постійного поливу та рихлення. Тому городи розташовувалися по берегах невеликих степових річок; для їх зволоження тут же будували зрошувальні машини, які приводилися у дію за допомогою тягової сили і являли собою дерев'яні барабани з підчепленими до них цебрами (за звичай шкіряними), які подавали воду до жолоба, що йшов до городів¹⁴².

Продукція болгарських городників досить швидко набула популярності на теренах всієї України, а методи культивування нових сортів овочів почали запозичуватися місцевим населенням.

Розділ 3

ЕТНІЧНИЙ РОЗВИТОК, КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВІ ПРОЦЕСИ ТА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ БОЛГАРСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

3.1. ЕТНОГЕННИ ТА КУЛЬТУРНО-ПОБУТОВІ ПРОЦЕСИ

Розуміння особливостей етнічного розвитку болгарських спільнот Південної України є важливим для комплексного вивчення історії переселенців. Адже, кожний з них, окрім кола соціальних взаємодій, був втягнутим до складних етнічних процесів, що відбувалися внаслідок залюднення досліджуваного регіону представниками різноманітних етносів та конфесій.

Слід сказати, що процеси асиміляції, чи навпаки, інкорпорації представників іноетнічних спільнот було розпочато задовго до переселення до меж Російської імперії.

При строкатому національному складі балканської колонії у Банаті, стає зрозумілим, що на нові землі потрапляв "матеріал" вже втягнутий до всіляких етногенетичних трансформацій. Як правило, трансформації ці відбувалися у бік не цілковитої втрати, але розмиття чіткого та усталеного уявлення про свою національну належність у носіїв болгарської народності. Цьому сприяла й незавершеність етногенезу більшості балканських націй на початок XVIII ст., коли досить значні субетнічні групи одного з них поповнювали лави іншого (особливо це стосувалося споріднених за мовою та походженням південних слов'ян). Так сталося і у Банаті. Найбільшими за чисельністю тут були вихідці з Сербії, що зумовило їх етнічну та політичну домінанту. Обидві "Границі" досить часто починають фігурувати як "сербські" (принаймні в уявленні австрійського командування). Проте на той час, термін "серб, серби", скоріш фігурує як вказівка на професійну належність, у розумінні "воїн", аніж етнонім. Неважко провести певні аналогії з традицією використання

терміна "арнаут" на півдні України у останній чверті XVIII ст., який зовсім не передбачав албанську етнічну належність його носіїв – болгар, греків, сербів та волохів, а лише вказував на те, що вони практикують надання своїх військових здібностей у користування іншим, за умови винагороди, подібно до албанців-мусульман у Туреччині.

Тобто, все більше людей, з числа балканських переселенців у Австрійській імперії на запитання про те, до якої народності вони належать, починали давати відповідь – "Серб." – хоча від цього вони не переставали розмовляти болгарською, чи й взагалі цуратися етноніму "болгарин". У своєму, граничарькому середовищі, етнічна диференціація мала й місце, й сенс. Перед лицем всього іншого світу – ні. Таким чином, впродовж 1690-1710-х рр., на початок переселень до Російської імперії, у середовищі болгарських військових колоністів зростало вже друге покоління осіб з подвійним розумінням своєї "етнічної" належності.

Наявність болгарського елемента серед "сербів" фіксувалася й російським командуванням. Для визначення такої категорії службовців використовується термін "цісарської нації болгарин", тобто підданець Австрійської імперії болгарського походження¹. Переважна більшість їх були нащадками переселенців з Північно-Західної Болгарії та Південно-Західної Македонії².

Стосовно переселенців з власне болгарських етнічних територій вживався термін "турецької області болгарин"³. На відміну від банатських болгар, поєднаних спільністю походження з одних і тих самих районів метрополії, болгарини з Турецької імперії, походили з різних куточків країни, і тому прибували невеличкими групами по 3-4 чоловіка⁴. Щоправда, зони виходу не фіксувалися, але ми можемо простежити це в тому випадку, коли у основу прізвища тієї чи іншої особи було покладено назву рідного міста чи місцевості. Наприклад: Н.Шумлянїн (з м. Шумла) та Г.Загорець (мм. Стара чи Нова Загора)⁵; І.Тирновець (м. Тирново)⁶; Н.Рупнічанін (з Рупських гір)⁷; С.Белгородець (м. Белградчик)⁸.

До XVIII ст. ми можемо віднести й появу так званої "македонської" проблеми в Україні. Головним чином дискусія може точитися, хіба що, про суттєву наповненість та формальну відповідність терміна "нація" конкретному етнічному змісту. Згадки про переселення осіб "македонської нації" до України, ми знаходимо вже у перших роках по утворенні гусарських полків⁹. Постає питання –

чи правомірно розглядати їх, як представників македонського етносу у розумінні ХХ ст., як це робить, наприклад, О.Матковський?¹⁰ На наш погляд – ні. Адже, термін "нація" у ХVІІІ ст., як вже було сказано вище, був показником підданства тієї чи іншої держави. Але ж, слов'янській Македонії, як окремій державі – лічені роки. То може словосполучення "македонська нація", все ж таки використовувалось саме у розумінні етнічної належності? Знову ж таки – ні.

Досить звичною була формула "македонської нації з болгарського народу" – саме так ідентифікує себе прибулий з Трансільванії капітан австрійської служби Г.Іванов¹¹. Або ж – "македонської грецької нації міста Костура уродженець Д.Константинов", на користь грецької народності якого свідчить і те, що підписується він саме грецькою мовою¹². Справедливості заради, зазначимо, що у більшості випадків ставилось просто "македонської нації", без зауваження на народ. Але, тоді яскраво свідчити починають прізвища та імена. Є цілком зрозумілим, що "македонці" з команди Шевича – Х.Міокромлі¹³ та Я.Янакі,¹⁴ то греки, а "македонці" К.Ангелов¹⁵, чи то Н.Велічков¹⁶ – болгар. Таким чином, "македонська нація" – то не більш, ніж позначка місця народження та мешкання особи – Македонії. В той же час, сама вона (особа) могла бути й болгариним, і греком, і куцовлахом (аромуном) чи албанцем, але аж ніяк не *македонцем*.

Отже, у 1720-х роках в Україну було спрямовано переселенський рух представників багатьох етнографічних груп болгарського народу: фракійців, македонців, рупців, балканджіїв, мешканців Північно-Західної та Північно-Східної Болгарії. Сам характер першого етапу болгарської колонізації не сприяв збереженню характерних рис національної культури та мови. Розподіл болгарського прошарку на "австрійських" та "турецьких", а останніх ще й на численні "земляцтва", мало допомагав, а скоріш перешкоджав консолідації всього болгарського середовища у єдину групу, головною цементуючою складовою у якій би було усвідомлення належності до єдиного болгарського народу. Навпаки, простежувалось зверхне ставлення болгар-банатців, які були вправними у військовій службі та мали більш широкий світогляд, як наслідок служби у європейській армії, до своїх співвітчизників з Туреччини.

Впродовж 1720–1740-х рр. балканські іррегулярні військові з'єднання, у яких служила більшість болгар, безперервно використовувались урядом на театрах воєнних дій. У мирний час вони дислокувалися в Україні. У обох випадках службовці їх були втягнені

у соціальні, економічні зносини зі східнослов'янським (російським та українським) населенням, що безперечно позначилося на структурі мови болгарських переселенців (у бік збільшення запозичених лексем) та ареалі її вживання (у бік звуження).

Підводячи підсумок розгляду першого етапу переселення болгар до України, ми можемо зробити висновок, що болгарському анклаву, який склався впродовж 1723–1740-х рр., притаманні риси найнижчої таксонометричної одиниці етносу – *консорції*. Тобто, групи людей, поєднаних спільною історичною долею¹⁷. У нашому випадку нею було переселення до Російської імперії та військова служба у ній.

Утворення Нової Сербії та Слов'яносербії знаменувало початок якісно нового етапу болгарських переселень до України, власне болгарської колонізації, оскільки саме з цього часу ми можемо вести мову про оселення сталих болгарських громад, спроможних до самозбереження шляхом репродукції. Нова Сербія та Слов'яносербія носили яскраво висловлений поліетнічний характер, з переважно балканським забарвленням. У одному й тому ж поселенні (роті, шанці) мешкали поруч волохи, болгари, серби, греки та інші. Єдинохарактерний побут, певною мірою, зближав їх, але повної уніфікації не спостерігалось. Як зауважив С.Пішчевич, населення у шанцях групувалося "на партії, за походженням та мовою"¹⁸. Тобто, скрізь, де болгари оселялись спільно з іншими, вони таки утворювали окремі болгарські квартали.

До перших відомих нам, можна віднести болгарські колонії у Новомиргороді та Новоархангельську, зони виходу яких, виходячи з особливостей мови їх нащадків, ми можемо локалізувати у Північно-Східній Болгарії – так званні шуменські говірки¹⁹. Оскільки болгари оселялись у окремих районах цих міст, традиційних для болгарських селищ кварталах *махалах*²⁰, та враховуючи значну кількість родин у самій громаді, їм вдалося зберегти себе як окрему національну групу у іноетнічному оточенні.

Болгари Слов'яносербії, хоча й становили, у кількісному відношенні, групу значно меншу, ніж у тій же Новій Сербії. все ж таки, протягом тривалого часу зберігали свою етнічну окремість, мешкаючи на одних і тих же територіях протягом півтора століття. Принаймні, ще на початку ХХ ст., їх фіксували серед молдован Бахмутського повіту Катеринославської губернії²¹. У етнографічному відношенні вони являли досить строкате видовище, що легко пояснюється наявністю переселенців, які належали фактично до всіх болгарських субетносів,

та досить активно взаємодіяли зі східнослов'янським та східнороманським населенням регіону.

За етнологічними класифікаціями, болгарські спільноти Нової Сербії та Слов'яносербії можна віднести до *конвіксії* – груп людей з однохарактерним побутом та родинними зв'язками²². Якщо остання з них виявилася нестійкою – її розмила екзогамія та різка зміна історичного оточення, і вона, проіснувавши від одного до чотирьох-п'ятьох поколінь, була асимільована молдованами та українцями, то новосербська група мала більш сприятливі умови для нормальної течії етнічного розвитку.

Платформою, на якій розпочалася генеза субетнічної групи так званих вільшанських, чи то Єлизаветградських болгар, стало населення Північно-Східної Болгарії, першопочатково оселене у Новомиргороді та Новоархангельську, на початку 1750-х рр. Другою складовою субетносу, що народжувався, виступили вихідці з Мізії (Північна Болгарія) та Добруджі, відомі у історичній літературі під поєднаною назвою "алфатарці". Проблема етнічної належності цих "алфатарців", мало досліджена. Як правило, лише, зазначається, що у XVIII ст. у Мізії мешкали представники вже не існуючої етнографічної групи *гребінців*²³.

Повідомлення про етнічну належність переселенців 1773 р. часто виключають одне друге. У одному випадку вказується, що то були болгары, мешканці м. Алфатар (Флатарь)²⁴. Інші називають їх мешканцями с. Черетовце, напроти Рені на Дунаї (тобто з Добруджі), але вказують, що серед них присутні не тільки болгары, а й волохи²⁵. Можна припустити, що присутніми були переселенці з обох місцевостей, просто добрудзькі болгары приєдналися до валки переселенців пізніше, вже у дорозі, під час переправи на маршруті Ісакча – Рені, але, той же Шишмарєв, вказує, що мешканці с. Черетовце явилися у Сілістру, до російського командування²⁶.

Це пояснюється тим, що вони практикували сезонне меридіанне скотарство, тобто були кочівниками. Для Балкан, то була не новина, але, до того ж, вони були не болгарами, чи то волохами, а гагаузами. Але, у XVIII ст. до цього нікому не було аніякої справи – гагаузів, ще й у XIX ст. продовжували вважати ніким іншим, як потуреченими болгарами²⁷.

У різних районах Балканського півострова у XVIII ст. мешкали малочисельні групи тюркського (але не турецького) населення: сургучі, гаджали, герловці, кизилбаші, юруки, караманли та інші²⁸. Але

всі вони були мусульманами. Всі, окрім православних гагаузів – нащадків печенігів-огузів. На користь "гагаузької" версії свідчать і данні антропологічних обстежень вільшанських болгар, які зафіксували найвищий, серед болгар України, рівень показників монголоїдності (власне кажучи, то є одиничний випадок)²⁹. Окрім того, лексичний склад говірки вільшанських болгар показує нам майже повну відсутність запозичень зі східнороманських мов (не більше десятка лексем, переважно у галузі кулінарії, появу яких можна віднести до початку більш тісних (шлюбних) контактів з молдаванами сусідніх сіл – середина XIX ст.). Тюркський же мовний пласт, навпаки, потужний, і пов'язаний, головним чином, із заняттям скотарством: *мака* (родове означення домашньої худоби), *кантарма* (вуздечка), *чумбур* (вожжі), *брєнки* (стреміна) та інші³⁰.

Таким чином, у зоні локального міжетнічного контакту опинилися представники двох субетнічних груп болгар (шуменці та мізіїці) та гагаузи, яких теж вважали болгарами, через місце їх попереднього мешкання та православну віру. До цього додався невеликий відсоток осіб з усіх куточків Болгарії та Македонії.

Усна традиція донесла до нас відлуння нібито неприязних, по перших роках сумісного життя, стосунків між "білими" та "чорними" болгарами³¹. Вірогідно, йдеться про ворожнечу болгар та гагаузів. Останніх, часто іменували саме "чорними болгарами". Слід зазначити, що у XIX ст., навіть оселені спільно у одних і тих самих селищах Південної Бессарабії, представники обох етнічних груп вкрай неохоче вступали до контактів не тільки міжособових, а й економічних³².

Але так було тільки у перші часи ознайомлення випадкових сусідів одне з одним: спільна історична доля, єдина конфесійна належність та вичерпаний ліміт можливих шлюбних комбінацій дали поштовх до. Як наслідок – досить швидка асиміляція тюркомовних гагаузів. Останнє покоління, для якого гагаузька була рідною, було народженим наприкінці XVIII-початку XIX століть³³.

Таким чином, протягом останньої чверті XVIII ст. відбулася консолідація у єдиний життєздатний організм болгарського населення колишньої Нової Сербії, та переселенців часів російсько-турецької війни 1768–1774 рр.: болгар та гагаузів. Саме тоді було покладено початок новій субетнічній групі болгарського народу – вільшанській, яка мала низку відмінностей від всіх вже існуючих не тільки у особливостях побуту, а й у антропологічному та діалектологічному відношенні³⁴.

Болгари міжріччя Дніпра та Південного Бугу, зконцентровані у селах Дімовичеве та Щербанове, належали до споконвічного болгарського населення Північної Добруджі. Місце їх виходу у документах 1790-х рр. вказується досить розпливчасто – "... з різних місць по Дунаю", – ми можемо дійти висновку про локалізацію зони еміграції, саме у цій місцевості, оскільки російські війська у кампанію 1790–1791 рр. не просувалися південніше³⁵.

Будь-яких етнографічних спостережень цієї частини болгарської діаспори ніколи не проводилось, і практично неможливо створити вірогідну картину тих процесів, які відбувалися в їх середовищі. Та, враховуючи той факт, що загальні тенденції були тотожними для всіх груп південноукраїнських болгар: уніфікація та запозичення у сусідів, слід вважати, що етнічний розвиток згадуваних спільнот проходив за загальними закономірностями.

Говорячи про фактори, які зумовили можливість збереження чи то втрати національної самобутності окремими групами болгарської діаспори, слід звернутися до проблеми змішаних шлюбів.

Як вже йшлося, лише частина болгар приїздила до Росії з родинами (жінками та дітьми). Решту складали молоді неодружені чоловіки, що пов'язали долю з військовою службою. Ті з них, кому вдавалося щасливо уникнути смерті під час однієї з воєн, по відставці та апштуванню мали два шляхи. Перший вів до монастирських келій³⁶. Другий до одруження та оселення. Обидва були, з огляду на збереження болгарського етнічного обличчя у цих осіб та їх нащадків, шляхом в нікуди.

У Південній Україні XVIII ст., особливо у другій половині, з утворенням системи поселених гусарських полків, спостерігалася певна диспропорція у співвідношенні осіб чоловічої та жіночої статі: за відомостями 1764–1765 рр. про кількість іноземців, що оселилися у Новоросійській губернії на 5 чоловік-болгар приходилася лише 1 жінка тієї ж національності³⁷. І це при тому, що болгари вкрай неохоче поєднували свою долю з жінками не своєї нації. Такий стереотип колективної поведінки пояснюється деякими рисами ментальності болгарського етносу, що мали місце й у досліджуваній локальній його групі – консервативність, кастова замкненість, особлива система сімейних цінностей³⁸.

Потяг до самоізоляції, шляхом уникнення біетнічних шлюбів, був притаманний не тільки рядовим поселянам, а й більш привілейованій та освіченій верстві болгарського населення – офіцерству: навіть удова

швидко знаходили собі нове щастя у особі другого чоловіка. Спостерігаємо показовий випадок, коли новим чоловіком жінки померлого гусарського поручика І.Семіонова, став майор гусарських полків, також болгарин, М.Мажаров³⁹.

Окрім цілковито прагматичних спонукальних мотивів моноетнічних шлюбів – бажання бачити поруч з собою жінку, виховану у східних, отриманих у спадок від поневолювачів-турок, традиціях, були й інші – прагнення виховати нове покоління болгарами. Зрозуміло, що не могло йти мови про збереження "болгарськості" нащадків у випадках, подібних до родинної ситуації у гусара команди І.Шевича – болгарина О.Божкова, син якого виховувався матір'ю-українкою у одному з селищ козацьких полків⁴⁰.

Не викликає сумніву, що саме змішані шлюби слугували каталізаторами етнічних процесів у болгарських анклавах України, і те, в якому напрямку вони підуть – асиміляції болгар, чи навпаки – поглинення ними інших дрібних етнічних груп та їх окремих представників, головним чином залежало від того, чи буде дитина вихована матір'ю-болгаркою, що за умови майже постійної військової служби чоловічої частини населення, визначало, зрештою, національне обличчя та самосвідомість нових поколінь поселенців.

Ще одним з проявів культурно-побутових процесів у діаспоріантському середовищі були зміни у мовному просторі. Переважна більшість балканського населення, в тому числі і болгар, являлися, як мінімум, двомовними, а, зазвичай, знали три-чотири мови. Першою з них була рідна (в нашому випадку болгарська). Друге місце посідала загальноживана турецька⁴¹. За часів османського поневолення все чоловіче християнське населення Балканського півострова володіло турецькою мовою (класичною, чи місцевими діалектами)⁴². В перші роки переселення до Російської імперії турецька продовжувала відігравати роль мови "міжнаціонального спілкування", у тих випадках, коли південні слов'яни опинялись у змішаних колективах, та мали взаємодіяти спільно із східними романцями, греками, албанцями та іншими. Офіцерству, яке й саме не досить впевнено володіло російською, було нелегко привчити своїх підлеглих до повсякденного вжитку російської мови, чого вимагало й вище (російське) командування⁴³.

Між собою південні слов'яни (болгари й серби), спілкувались за допомогою штучно утвореного, всім зрозумілого *койне* (еквівалентом

може слугувати українсько-російський мовний гібрид), чому сприяла генетична спорідненість мов.

У багатьох випадках, окрім обов'язкового лінгвістичного набору (болгарська і турецька) знаними були й мови найближчих етнічних сусідів болгар – греків та романців⁴⁴. Для банатських болгар, які у більшості проходили військову службу у лавах австрійської армії, додавалось знання німецької. Такий полілінгвізм болгарських поселенців однозначно сприймався схвально представниками російської влади, оскільки давав змогу використовувати військовослужбовців-поліглотів у якості товмачів, розвідників та агітаторів⁴⁵. Виходячи з цього, можна признати вірогідним твердження про те, що хоча турецька, німецька та інші мови й були витісненими з широкого повсякденного вжитку, але володіння ними передавалось з покоління у покоління, оскільки будь-коли могло статися у нагоді, та допомогти зробити кар'єру.

Згадувана багатомовність більшості болгар-поселенців зовсім не означала наявності тотожної грамотності. Можемо констатувати факт абсолютної неграмотності жіночої частини населення⁴⁶. Громадська думка вважала, що освіта жінкам не потрібна. Стосовно ж чоловіків – навпаки: вміння читати та писати було їм конче необхідне для вдалого просування щаблями "Табелі про ранги". Оригінальні джерела дають змогу простежити рівень освіченості болгарських військових колоністів лише починаючи з середини XVIII ст., коли Військова колегія виробила та ухвалила до загального вжитку єдиний зразок формулярних списків. Стосовно попереднього періоду – з 1723 р., можна впевнено стверджувати лише одне – офіцери болгарського походження володіли грамотою. Що до освіченості рядового складу, то можна зробити припущення про існування прошарку писемних у середовищі банатських болгар-гранічар, оскільки, у Границях було непогано налагоджено систему початкової освіти⁴⁷.

Першими пам'ятками, за якими можна простежити кількісні показники осіб, які володіли грамотою, є "Іменні списки" команд генерал-майорів Шевича та Прерадовича (Слов'яносербія) 1756 р.

Так, у команді Шевича, ситуація була наступною: серед болгар обер-офіцерів (3) грамотних – 100% ; унтер-офіцерів (10) – 80% ; рядових (50) – 18%⁴⁸.

У команді Прерадовича, відповідно: унтер-офіцери (6) – 50%; рядові (20) – 15%⁴⁹.

Тобто, можна простежити певну відповідність між посадою, чи то військовим чином особи та вмінням читати й писати. Перспективи щодо отримання обер-офіцерського чина, а відтак і російського дворянства, напряду залежали від здібностей претендента, в тому числі й від засвоєння ним елементарних знань.

Більшість грамотних болгар засвоювали церковно-слов'янське письмо ще на батьківщині. Володіючи ним не було проблемою писати й спрощеним "громадянським" шрифтом, введеним у Росії за часів Петра I. Однак, через те, що болгар у Румелії використовували для письма грецькі, а у Добруджі – волоські літери⁵⁰, нерідким було й володіння зазначеними грамотами⁵¹.

Централізованої системи освіти у військових поселеннях на півдні України того часу, як і взагалі у Російській імперії, не існувало. Як одиничне виключення, можемо згадати про гарнізонну школу у Новомиргороді, засновану І.С.Хорватом при полковій канцелярії⁵². Враховуючи наявність саме у цьому місті найбільш численної, на Півдні, болгарської колонії, вважаємо, що показники освіченості у новосербських болгар були не меншими, ніж відповідні по Слов'яносербії.

В інших же випадках, головна роль по розповсюдженню грамотності відводилась священикам, чи то просто освіченим членам громади.

Зрозуміло, що за такого стану речей, переважну більшість болгар України важко назвати високо освіченою та культурною частиною її населення. Духовна культура болгарської діаспори, зокрема її повсякденні уявлення про оточуючий світ, переховувала у собі безліч архаїчних рис, у вигляді поганських вірувань у існування духів, відьом та упирів. Як свідчать перекази старожилів Вільшанки та навколишніх болгарських сіл, записані у середині ХІХ ст., у перші десятиріччя по оселенню їх предків на нових місцях, призначене до болгарських парафій російське духовенство, розпочало відчайдушний наступ на низку звичаїв, які суперечили християнським нормам. Одним з таких був своєрідний "екзорцизм" – практика нівечення трупів людей, котрі, на думку громади, були у змові з нечистою та могли завдати шкоди її членам і після своєї смерті⁵³.

Цикл календарних свят у груп болгарських переселенців на півдні України тотожний традиційним для всієї болгарської етнічної території. Він включав пов'язані з обрядами викликання дощу *Пеперуду* (свято Вознесіння Господнього) та *Драгайку* (Різдво

Предтечі)⁵⁴. Показовим є факт пристосування цих двох болгарських народних свят до кліматичної зони лісостепової України, що зумовило розбіжність дат їх святкування, у порівнянні з метрополією⁵⁵.

До числа особливо шанованих відносились, також, дні Св. Георгія та Св. Дмитра⁵⁶. Для більшості субетнічних груп болгар України ці свята знаменували собою початок літа та зими і, фактично, розподіляли традиційний народний календар на 2 частини⁵⁷. З огляду на те чільне місце, яке посідало тваринництво у господарствах "вільшанців", ці два свята були й початком сезону їх традиційної діяльності – віхами відгону худоби на сезонні пасовиська та переведення її на стаціонарну зимівлю.

Будь-яких трансформацій матеріальної культури та відхилень її від загальноєвропейської традиції не спостерігалось.

Житло мало форму напівземлянок⁵⁸, розповсюджених, до речі, серед населення всієї Північної Болгарії того часу. Зведення житлових споруд подібного типу було продиктовано природно географічними умовами: холодними вітряними зимами, які вимагали добре утепленого помешкання⁵⁹. Тотожній клімат Дунайської рівнини, звідки походила більшість болгар Південної України, та лісостепової зони Новоросійської губернії, не вимагали різкої зміни типу та засобу будівництва домівок. Наявність значних лісових масивів зумовила перевагу дерев'яних споруд у болгарських поселенців басейну рр. Висі та Синюхи⁶⁰. У болгарських селах Очаківського степу набула вжитку каркасна техніка зведення будівель⁶¹. Це, однак, не суперечило техніці будівництва у населення зон виходу діаспоріантів: у дерев'яні рами, з яких утворено каркас хати, вміщувалося різноманітне заповнення – від плетень, обмазаних глиною, до саману чи цегли⁶².

Садиби у селах розташовувались вільно. Вулиці не планувались і являли собою, власне проходи між безпорядково побудованими домівками, утворюючи, часто, окремі райони селища, населені родинами, які вели своє походження від спільного кореня⁶³.

Отже, як зовнішній вигляд, так і внутрішній зміст болгарського села на Півдні України залишався відповідним традиційній структурі болгарської сільської громади метрополії, що, зрештою, слугувало запорукою збереження її суто болгарської етнічної наповненості у іноетнічному оточенні протягом тривалого часу.

Підводячи підсумки, зауважимо наступне. Протягом всього XVIII ст. до південних районів України переселялися представники різних субетносів болгарського народу як з метрополії, так і з болгарських

колоній у Банаті. Ці переселенці часто вже по перших десятиліттях розчинялися серед місцевого населення. Причиною цього, як правило ставала практика змішаних шлюбів. Лише найбільш численній групі болгарських колоністів, що оселилися у басейні річок Вись та Синюха вдалося зберегти своє етнічне обличчя протягом тривалого часу. Поглинувши значну частину гагаузів та молдован, вони поклали початок існуванню локальної групи болгарського етносу – вільшанських болгар. Було закладено підвалини для виокремлення субетносу.

Продовженням уніфікації культури болгарської діаспори та початку взаємодії з представниками інших етносів, слід вважати й процеси, що відбувалися у культурно-побутовому середовищі. Серед таких слід назвати процес розширення та звуження ареалу мов, які використовувались болгарськими переселенцями (як наслідок зміни ними історичного оточення); поширення освіти серед чоловічої частини населення; запозиченнями у сфері матеріальної культури.

Складання болгарської діаспори на півдні України стало складовою процесу утворення у регіоні зони міжетнічних та міжконфесійних контактів, що позитивно позначилося на його подальшому розвитку.

3.2. ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ГРОМАД

Релігійне питання протягом всього XVIII ст. фігурувало у якості чи не найголовнішого фактора, за яким проводилась урядова політика Російської імперії по відношенні до представників православних народів Балканського півострова, в тому числі і до болгар. Під гаслом захисту гноблених єдиновірців розпочиналися російсько-турецькі війни та проводилося активне втручання у внутрішню політику імперії Габсбургів. Виїжджаючи на життя та службу до України, болгарівтікачі з Банату та безпосередньо з Болгарії мріяли не тільки про швидку кар'єру чи матеріальний добробут родини, а й про можливість вільно справляти релігійні обряди за звичаями та традиціями православної церкви.

Окремої національної церковної структури не існувало не тільки у середовищі болгарської діаспори у Банаті, а й у самій метрополії. Не існувало її і у інших народів Балканського півострова.

У церковному житті вони підкорялись єдиній константинопольській патріархії. Все це накладалося на базис своєрідного господарчо-культурного типу, спільного, через топографічні та кліматичні умови, для всіх народів, що мешкають у Балкано-Дунайському регіоні. Тобто, православний балканець, незалежно, від походження відчував весь регіон своєю великою домівкою, у якій всі володіють офіційною мовою імперії – турецькою, відправляють свої релігійні потреби у строго окреслених мусульманською державою рамках, за єдиним для всіх зразком та під єдиним духовним началом. Багато в чому саме завдяки османському пануванню склалася унікальна культурна спільнота народів Балканського півострова⁶⁴.

Не можна відповісти однозначно на питання про те, чи був балканський варіант православ'я більш наближений до якоїсь з східнослов'янських моделей – російської та української. З одного боку, лише з фанатичною відданістю дотримуючись всіх догм та канонів, болгарським підданцям Порти та Габсбургів вдалося зберегти незмінним своє етнічне та конфесійне обличчя, з іншого – не минулося безслідно багатовікове гноблення ісламом; стійкими виявилися пережитки давніх поганських вірувань, які знайшли сприятливі для консервації умови у, переважно, гірських районах. Та попри подібні відмінності він ніколи не був чимось чужим та незрозумілим для росіянина чи українця. Адже у церквах служили церковнослов'янською (староболгарською) мовою, повсякденні вірування простого народу базувалися саме на сербських та болгарських апокрифах⁶⁵.

Протягом першого періоду болгарських переселень у XVIII ст. розвиненої церковної структури у емігрантських громадах не існувало. Прийдешнє балканське населення зазвичай було приписаним до того чи іншого українського приходу, що вело до запозичення ними елементів духовної культури місцевого населення.

Під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. до російського полону потрапила значна кількість православних християн – підданців Порти, в тому числі і болгар. Після підписання мирної угоди між обома імперіями 18 вересня 1739 р. почалося вироблення механізму повернення їх додому. 21 вересня 1741 р. було опубліковано наказ Правлячого Сенату "Про неутримання волохів та інших християн, захоплених під час війни з турками у неволі"⁶⁶. Через деякий час, немовби схаменувшись, додатково видається ще один законодавчий

акт – "Про відпущення з Росії турецьких полонених християнської віри у їх вітчизну, окрім тих, що прийняли віру грецького сповідання" (3 серпня 1742 р.)⁶⁷. Все це вказує на те, що уряд та підконтрольне йому синодальне духовенство вже на першому етапі болгарських міграцій до Російської імперії усвідомили наявність розбіжностей між тою формою православ'я, яку сповідували переселенці та тою, яка була, за їх думкою, єдино гідною для того щоб мати право на існування. Треба було терміново ліквідувати ці розбіжності та призвести обидві величини під спільний знаменник.

Реалізацію цієї програми було ускладнено зовнішньополітичними обставинами – загостренням на релігійному ґрунті відносин між австрійським урядом та балканською колонією у Банаті у 1740-х рр. Чашу терпіння переповнив арешт групи з 6 депутатів від православного населення, які приїхали до Відня з надією отримати монарший захист від утисків та сваволі місцевих католицьких ієрархів. Ескалація конфлікту сягнула тої межі, далі за якою могло бути або збройне повстання, або виїзд всіх невдоволених за межі володінь Марії-Терезії. Єдиним реальним засобом, до якого могли вдатися граничари, стало звернення по допомогу до заступниці всіх православних – Росії. Заради підняття свого престижу на міжнародній арені Російська імперія погодилась підтримати їх переселення. Наслідком чого стали указні грамоти про створення на Півдні України двох військово-адміністративних одиниць: Нової Сербії (24 грудня 1751 р.) та Слов'яносербії (5 квітня 1753 р.)⁶⁸.

Відразу ж було порушено й проблеми церковного устрою новостворених поселень. Зокрема під Нову Сербію відібрано частину правобережних земель Полтавського та Миргородського козацьких полків де з початку століття мешкало численне українське населення. За повідомленнями інженер-полковника Д.Дебоскета, який ревізував цю місцевість у 1745 р. там, у 14 населених пунктах вже існувало 15 церков. Після депортації місцевого населення всі вони переходили у розпорядження емігрантів. Переселення українців тривало до 1754 р. і протягом 2 років до складу перелічених парафій входили й нові й старі поселенці. За церковно-адміністративним розподілом вони входили до епархії київського митрополита⁶⁹.

Оскільки ж у двох новосербських полках налічувалося 40 населених пунктів, то цілком зрозуміло, що церковних споруд було недостатньо. 12-им пунктом жалуваної грамоти Єлизавети Петрівни командир новосербського корпусу І.Хорвату, дозволялося за свій

кошт будувати церкви та школи при них⁷⁰. За побудовою церков, за наказом Правлячого Сенату, спостерігати мав київський митрополит Тимофій. Головну увагу приділялося будівництву їх згідно канонів Російської православної церкви та заліченню до побудованих церков священиків з церковним причтом⁷¹.

З новопобудованих церков у числі найперших слід назвати Свято-Миколаївську (Новомиргород) та Великомучениці Варвари (Ново-Архангельськ), початок яких ведеться з 1752 р.⁷² Обидва населенні пункти були осередками болгарської діаспори. Новомиргородський собор будувався протягом кількох років: принаймні ще влітку 1756 р. для його добудови було надіслано солдат Київського гарнізону, що тямили у майстерстві кам'ящика⁷³. Зведення перших церковних споруд саме у цих шанцях можна пояснити тим, що вони відносилися до найбільших, та саме у Новомиргороді знаходилась штаб-квартира корпусу, його канцелярія та всі інші установи.

Церковна структура Нової Сербії копіювала військово-адміністративний розподіл: було утворено дві протопопії – Новомиргородську та Крилівську, які відповідно охоплювали територію поселень гусарського та пандурського полків. За розпорядженням Синоду від 27 серпня 1757 р. обидві вони були передані з відання Київської до Переяславської єпархії, на тій підставі, що до складу першої входило старе, українське населення, яке вже виселилося⁷⁴. Нова Сербія навіть цим різнилася від сусідніх адміністративних одиниць (всі козацькі полки залишилися у складі Київської єпархії).

Церковне будівництво у Новій Сербії йшло швидкими темпами, та не завжди так, як хотілось би офіційній церкві. Так, близько 1757 р. ротний командир шанця Федвар (гусарський полк) "через незнання місцевих законів" заложив і за рекордно короткий термін побудував у цьому селищі церкву в ім'я Святих апостолів Петра та Павла⁷⁵. Подібний ентузіазм у справах віри навпаки не зустрів схвалення російського духовенства. 12 серпня 1758 р. Синод ще раз нагадував генерал-поручику Хорвату та його підлеглим про те, що будувати церкви без архіерейського благословення є справою "противною Богу та правилам святим"⁷⁶. Отже, мало місце непорозуміння представників місцевої церковної адміністрації та прийдешніх православних. Як видно, для одних найголовнішим була зовнішня форма, для других – внутрішня наповненість, а не наявність чи відсутність митрополичого антимінсу.

Як би там не було, а на початок 1760 р. у Новій Сербії налічувалось церков: "доновосербських" – 15; побудованих балканцями – 12 (з них одна, згадувана "неофіційна" у Федварі). Крім того 3 було закладено та на побудову ще 2 отримано благословення новомиргородського протопопа⁷⁷.

Звичайно, для обслуговування всієї кількості споруд необхідно було духовенство та церковники. Для потреб служителів та їх родин, наказом від 2 липня 1752 р. відводились земельні ділянки: священникам по 30 чвертей (дорівнено до вахмістрів); церковникам по 25 (як рядовим)⁷⁸. Комплектацію церковного штату, з самого початку, було покладено на митрополита Київського (згодом Переяславського). Присланих у 1751 р. митрополитом Тимофієм (Щербацьким) попів, парафіяни-балканці не полюбляли, та не одноразово звертались до Київської духовної консисторії з проханням відізвати їх та прийняти у відання митрополії священників-вихідців. Окрім необізнаності їх зі звичаями парафіян, головною вадою була погане володіння прихожанами російською чи українською мовами, через що виникали певні труднощі (наприклад, під час сповіді)⁷⁹. Оскільки ми можемо зробити висновок про невідповідність місцевого духовенства потребам прихожан Нової Сербії, постає питання – яке місце займали служителі-співвітчизники?

Протопопії, зазвичай, очолювали балканці – новомиргородським протопопом був серб Петро (Булич)⁸⁰, але на місцях заправляли місцеві священники. Навіть у тих шанцях, де церкви було побудовано переселенцями, як, наприклад, у пандурському шанці Вілгош, служби правив піп, призначений місцевою духовною владою, з росіян або українців⁸¹. Духовенство, яке входило, за штатом, до польових новосербських полків – Македонського та Болгарського, хоча й було родом з Балкан, як священник Македонського полку Філофей (Владевич), але не могло якоюсь мірою вплинути на кількісне співвідношення (за штатом – 1 піп на полк)⁸².

Великою була кількість ченців – вихідців з Туреччини та Австрії. В Україну споконвіку приїздила велика кількість духовенства з монастирів Афона, Крушедола та інших місцевостей. Деякі з них прагнули просто дожити у спокійних умовах свій вік⁸³. Інші збирали милостиню на розвиток православного християнства вдома (закупівля книг) та викуп рідних з турецької неволі⁸⁴. Треті ж, приїхали до Нової Сербії з метою започаткування у ній монастиря.

Ідея побудови монастиря виникла у головного командира новосербського корпусу ще в перші роки по переселенні. Зробити це він визвався власним коштом. З метою очолити проєктовану обитель, до Російської імперії у 1755 р. прибув круshedольський монах, банатський серб Софроній (Добрашевич), атестований настоятелем круshedольського монастиря болгариньом Афанасієм (Велічковим)⁸⁵. Він жваво підтримав ідею будівництва. Спочатку зведення будівлі планувалося у безпосередній близькості від Новомиргорода (у 3-х верстах). Під господарство мало бути відведено 370 дес. пашні та сінокісної землі та 200 дес. лісу для пасіки⁸⁶. Уряд начебто схвально поставився до благочестивого прагнення новосербців. 5 листопада 1757 р. Сенатом було затверджено штатний розклад монастиря: з щорічної суми у 1.000 карбованців архімандрит (С.Добрашевич) мав отримувати 300 крб.; 4 ієромонахи – по 35; 3 диякони – по 26, та 15 служителів – по 14 крб. на рік. Залишок у 232 крб. міг бути використаний для потреб будівництва та закупівлі продовольчого запасу для монастирських служителів⁸⁷. Було покладено й початок монастирю. Щоправда, змінено місце його розташування (Добрашевич переконав Хорвата в тому, що інокам не личить сусідити з мирянами) – у дачах 17 роти гусарського полку, шанця Дмитровського, які розкинулися на території Чорного лісу⁸⁸. Саме там у 1757 р. ієромонахом Ісаакієм та 3-ма іншими було закладено скит та церкву в ім'я Преображення Спаса. Проте, будучи натурою імпульсивною, І.Хорват так же само швидко, й поклав край ідеї монастирського будівництва – полаявшись з Софронієм, який звинуватив його у надмірних амбіціях та зловживанні владою, новосербський командир звелів зруйнувати розпочате будівництво, а монахів розпустити, що й сталося у 1759 р.⁸⁹ Як нам бачиться, конфронтація мала відбуватись на рівні саме міжособових відносин. Та, бажаючи помститися, Хорват переступив межу дозволеного. Софроній знайшов притулок у переяславського єпископа Гервасія (Линцевського), з яким у керівництва Нової Сербії відносини не лагодилися з самого початку передачі новосербських протопопій під його опіку. І тим нажив собі двох запеклих ворогів – Гервасій ще 1758 р. відкрито виступав проти надмірної церковної автономії, якої прагнув досягти для ввіреного йому поселення Хорват: не давав дозволу на побудову церков, та утримання необхідної кількості священнослужителів; намагався обложити, подібно до українського, новосербське духовенство грошовим збором на утримання семінарії та приказних служителів, від

чого його було звільнено дарованими під час переселення привілеями⁹⁰.

На місце вибулого Добрашевича мав заступити дехто Геннадій (Васич), екзарх з Славонії, який виїхав у 1759 р. до Нової Сербії. Саме для нього Хорват просив Сенат асигнувати додаткову суму у 1.000 крб., дати винагороду за виїзд та призначити архімандритом єпархіального Новосербського монастиря⁹¹.

На 1760 р. припала одна з найбільш неординарних акцій командування Нової Сербії. 28 лютого 1760 р. у Новомиргороді відбулось засідання офіцерів корпусу, внаслідок якого з'явився "Формальний вирок штаб і обер-офіцерів Хорватового гусарського, новомиргородського гарнізону та пандурського піхотного полків". За підписом 17 прапорщиків, 14 поручиків, 10 капітанів, 3 майорів та 1 підполковника (троє з штаб-офіцерів – болгари) було складено прохання на ім'я її імператорської величності з проханням сприяти установленню окремої Новосербської єпархії з єпископом "з національних"⁹².

Не буде перебільшенням сказати, що у Санкт-Петербурзі здивувались такому "нахабству". Хорвату могли подарувати багато чого: і розкрадання казенних коштів, і нестерпну поведінку, але замаху на святе святих – "перетягування" на місця функцій центральної влади, – йому простити не змогли. 22 вересня 1760 р. відповіддю Сенату йому у досить ввічливій формі було пояснено, що потреби у створенні Новосербської єпархії та єпархіального монастиря не існує, через невеликі розміри Нової Сербії та те, що переяславський єпископ Гервасій не гірше за Васича знає свою справу. Тоді ж йому було запропоновано прийняти назад архімандрита Софронія та вислати Геннадія, аби він "не підбурював своїм лукавством людей"⁹³.

Здавалось би, інцидент вичерпано, Хорват має підкоритися та забути про ідею створення єпархії. Але, його аж занадто кипуча та діяльна натура не могла заспокоїтись. 22 лютого 1762 р. єпископ Гервасій доповідав членам Правлячого Сенату про те, що, попри попередні накази, Геннадій, як і раніше, мешкає у Новомиргороді, править служби та величає себе архімандритом Нової Сербії, а Хорват і не гадає виконувати накази центральної влади. Доповідь Гервасія пролежала під канцелярським сукном все правління Петра III, з яким Хорват знайшов спільну мову завдяки щедрим дарункам.

Коли ж на престол заступила Катерина II, одними з перших її діянь стала ревізія Новосербського корпусу. І першим кроком у цьому

напрямку став наказ І.Хорвату про вислання Геннадія за кордон (15 липня 1762 р.)⁹⁴. Саме Катерина II роздивилась, у що може вилитись надмірна ініціативність І.Хорвата та його підлеглих, та в якому напрямку слід проводити внутрішню політику імперії.

При створенні Слов'яносербії два гусарські полки – генерал-майорів Шевича та Прерадовича, – не утворили кожен окремої протопопії, а увійшли до складу вже існуючої Бахмутської, що було затверджено розпорядженням Синоду від 4 листопада 1754 р.⁹⁵ Рішення це було цілком логічним з огляду на слабкий характер заселеності Бахмутської провінції. Майже рік комплектація команд велась у Києві. Тоді ж до Російської імперії виїхали 3 священики, про що Військова колегія 24 квітня 1754 р. доповідала генерал-майору Шевичу, з пропозицією зарахувати їх до його полка, у додаток до вже наявного полкового попа⁹⁶. Оскільки м. Бахмут, яке було призначене за головну фортецю поселення, входило до складу Воронежської єпархії, то й уся Слов'яносербія була під духовним началом Воронежського архієрея.

Мало місце спорудження храмів: вже наприкінці 1754 р. у поселенців виникла потреба у отриманні 3-х антимінсів, на додаток до 2-х, вже отриманих від київського митрополита⁹⁷. Тобто, було закладено будівництво 5 церков. До однієї з перших слід віднести церкву у шанці Серебрянському (штаб-квартира полку Прерадовича), головною відзнакою якої була чудодійна ікона вивезена генералом Прерадовичем з Банату⁹⁸.

Справжнім духовним пастирем цієї групи переселенців став ченець одного з банатських монастирів Михайло (Вані). Він виїхав до російської імперії у 1752 р. за рекомендацією російського посла у Відні Бестужева-Рюміна та, спочатку, планував оселитись у Новій Сербії⁹⁹. З 1756 р. його було призначено правителем духовних справ Слов'яносербії. Згодом, після 1764 р., він став єпархіальним намісником Катерининської провінції¹⁰⁰.

Недоцільність входження церков Слов'яносербії до Воронежської єпархії була швидко осягнута її генералітетом (до Воронежа – 500 верст), та, на їх прохання, наказом Синоду від 3 жовтня 1756 р. духовні справи обох гусарських полків було передано до ведення Белгородського архієрея (до Белгорода 250 верст)¹⁰¹. Бахмут та його церкви відігравали важливу роль протягом всього часу існування Слов'яносербії – адже саме у цьому місті знаходилась Слов'яносербська комісія, орган нагляду за балканськими

поселенцями на місцях. У Троїцькому соборі та Покровській церкві міста місцеве російське духовенство приймало присяги болгарських гусар на вірність новій батьківщині¹⁰².

У Слов'яносербії не спостерігалось того потягу до церковної автономії, який мав місце у Новій Сербії. Аналіз документів дає підстави визначити причини цього явища: по-перше, це менша кількість балканських поселенців, як наслідок віддаленості Слов'яносербії від зон виходу у Банаті та на Балканах; по-друге, розпорошеність їх на величезних степових просторах; по-третє, більший ступінь контролю з боку російських державних структур та відсутність лідера подібного І.Хорвату.

Перші роки правління Катерини II відкрили якісно новий етап болгарської еміграції та церковного життя балканських громад Південної України.

За нашими підрахунками протягом 1762–1768 рр. до Південної України прибуло, щонайбільше 500 болгар. Вони становили незначну та дисперсну групу населення регіону, що їх оселення не могло викликати до життя суттєвих змін у релігійній структурі вже існуючих церковних громад. У церковному житті протягом цих 7 років жодного руху не спостерігається: останній рецидив автономізму, як ми вже казали, мав місце у 1760 р. Від того часу уряд міцно стояв на сторожі єдності канонів православної віри (звичайно, за російським зразком). Проте, навіть знаючи про малу чисельність нових переселенців, синодальним наказом від 1 червня 1767 р., ще раз нагадувалося про те, що їм заборонено розпочинати побудову монастирів. Всі їх священно-та церковнослужителі мали бути висвячені безпосередньо київським митрополитом, у веденні якого й будуть знаходитись. З огляду на їх єдиновір'я місцеві духовні ієрархи мали уникати побудови ними окремих церков, а приписувати їх колонії до вже існуючих місцевих парафій¹⁰³.

Дві російсько-турецькі війни, які відбулися протягом царювання Катерини II значною мірою стимулювали переселенський рух з Балканського півострова до Степової України. Як і всі війни, вони ознаменувалися спалахами релігійного фанатизму та проявами нетерпимості до мусульман у Росії та християн у Туреччині. Релігійна ворожнеча була чи не найголовнішим фактором, який спричинив еміграцію православних.

У числі перших були перебіжчики та військовополонені. Значну частину турецького війська складала допоміжні команди з християн. У

1773 р., під час вступу російських військ до Болгарії, до Південної України виїхали мешканці кількох селищ.

Значна кількість мігрантів потребувала зведення церковних споруд у заснованих ними населених пунктах. Поселенці самі, без дозволу начальства розпочали їх будівництво. Узаконюючи вже існуючий стан речей, наказом Сенату від 7 травня 1772 р. єпархіальним преосвященним, у полкових селищах Новоросійської губернії дозволялось зводити церкви без зносин з Синодом¹⁰⁴. Храми зводились надзвичайно швидкими темпами. Так, за переказами, болгарські переселенці у Вільшанці влітку 1774 р. купили у Польській Україні розібраний дерев'яний храм, перевезли та встановили його на новому місці всього за один тиждень¹⁰⁵.

Час від 1775 р. характеризується розбудовою церковної структури. Насамперед це знайшло прояв у збільшенні обсягів будівництва у зв'язку зі швидкими темпами колонізації. Цей аспект прояву релігійної діяльності балканського населення легко простежується у загальному русі.

Численні гусарські поселені полки, більшість з яких вже мали оформлену церковну систему, також збільшували кількість храмів – велось розмежування земель їх служителям¹⁰⁶. Офіцерство сербського, болгарського, молдавського походження, отримавши землі під заселення та зробившись власниками селищ з досить строкатим, у етнічному плані, населенням також вносили свій вклад у возвеличення віри Христової – справою честі вважалось якнайшвидше звести церкву для задоволення духовних потреб своїх підлеглих¹⁰⁷.

Тобто, не враховуючи не дуже важливих адміністративних перетворень (у 1787 р. Слов'янська та Херсонська єпархія перейменовано на Катеринославську), церковна історія болгарських громад, які було створено протягом попередніх десятиліть, мало чим різнилась від церковної історії сусідніх народів. Тим більше, що на цей час переселенські церковні громади вже стали органічною часткою загальної структури та були поставлені під невиспущий контроль Синоду та місцевих установ Російської православної церкви.

Так би все й тривало, якби не трапились події, які порушили звичний плін часу. Ними стали російсько-турецька війна 1787–1791 рр. та приєднання, за її результатами до Російської імперії Очаківського степу – величезної території між Дністром та Південним Бугом.

На цій території існувало численне християнське населення: молдавське, українське, болгарське. Сконцентровано воно було, головним чином, у басейні Дністра. Духовним пастирем цих людей став митрополит Данило, чия кафедра знаходилась у Ізмаїлі. Саме за його благословенням у 1760-х рр. побудовано 6 церков¹⁰⁸. Серед них храми у болгарсько-молдавських селах Дороцьке, Перерита та Кошніца¹⁰⁹. Коли ця область увійшла до Новоросійського краю, то за відомством духовним, її було зараховано до Катеринославської єпархії. За розпорядженням Синоду установлювалось окреме духовне правління у м. Дубосари, яке, ще за часів турецького панування в цьому краї, було місцезнаходженням духовної православної влади, а його Успенська церква звалась соборною¹¹⁰. Наказом від 21 жовтня 1793 р. всю область було розподілено на 4 благочиння¹¹¹.

Слід зазначити, що болгари згадуються як ініціатори зведення церков не тільки у тих населених пунктах Очаківського степу де вони складали більшість населення, а навіть у тих де мешкали лише самотні родини, чи навіть особи. Так, у молдавсько-українській Незавертайлівці (Тираспольський повіт), першу церкву, самої невибагливої архітектури (плетневі стіни та очеретяний дах), побудував болгарин Чоно у 1792 р.¹¹²

Недовгі 5 років у духовне життя старого православного населення ніхто не втручався. Саме такий термін знадобився російській владі для того, щоб остаточно закріпити свої позиції у регіоні та розпочати його уніфікацію згідно з загально імперськими канонами. У 1796 р. балканським священикам, які до цього правили служби у церквах Едісану, було відмовлено у продовженні їх діяльності та вислано за кордон (тобто до Туреччини)¹¹³. Церковну структуру регіону було остаточно інкорпоровано до єдиної Російської православної церкви: відтепер всі релігійні відправи відбувалися за російськими канонами. Останні відмінності стерто. Вже на кінець XVIII ст. церковне життя болгарських переселенців поставлено під цілковитий контроль держави.

Висновки

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст., з активізацією російських інтересів до Чорноморського узбережжя, а також під впливом процесу формування націй та національних культур, у слов'янських країнах почали поширюватися уявлення про етнічну та мовну єдність їх народів. Ці ідеологічні постулати виступили не тільки як обґрунтування зовнішньополітичних задач та акцій Росії, але й стимулювали виникнення ідеї панславізму. Єдиновірність та єдність походження зі східними слов'янами були міцно закріплені у свідомості балканських християн, народжуючи надію на отримання допомоги у справі національного визволення.

Вісімнадцяте століття – час суттєвих змін у системі "європейської рівноваги" та небаченої експансії Росії. У боротьбі, яку вела Росія на південному напрямку, їй потрібні були вірні союзники, яких вона цілком слушно шукала серед поневолених Османською імперією балканських християн. І хоча вся зовнішньополітична діяльність російської дипломатії у вищезгаданих регіонах в XVIII ст. проходила під гаслом безкорисливої боротьби за інтереси єдиновірців, ми не можемо заперечувати оцінку такої діяльності лише як один з багатьох кроків на шляху до досягнення кінцевої мети – панування на теренах Османської імперії населених православними. Болгарській "карті" в цій грі відводилось хоча й не перше, але досить помітне місце. Як наслідок, до Південної України спрямовується переселенський потік з південнослов'янських земель.

Болгарська еміграція до Південної України була спричинена рядом факторів. По-перше, загостренням релігійного питання у болгарських колоніях Австрійської імперії та зростанням феодальної анархії у Туреччині; обидві ці обставини підштовхували болгар до переселення, і найбільший їх доплин спостерігався під час російсько-турецьких війн та у роки найбільшого наступу католицизму на православ'я у володіннях Габсбургів. По-друге, зацікавленістю російського уряду у створенні на південних кордонах імперії

військових поселень, які б могли ефективно відстоювати державні інтереси у регіоні та взяти під контроль нелояльне місцеве населення.

Перший період еміграції болгар до України, вміщується у хронологічні рамки 1724–1750 рр. Абсолютну більшість переселенців було залучено до військової служби у польових гусарських полках. Сталого оселення не відбулося внаслідок постійної задіяності цих іррегулярних з'єднань на театрах війн, які вела Російська імперія з сусідніми державами; не було отримано землі, на яких би могли мешкати родини військовослужбовців та не визначено юридичний статус болгарської спільноти. Все це уповільнювало доплин нових мігрантів.

Подібну втрату зовнішньополітичної ініціативи у південнослов'янських землях було компенсовано завдяки утворенню Нової Сербії та Слов'яносербії напочатку 1750-х років. Виникнення цих військово-територіальних одиниць з визначеними привілеями для їх мешканців сприяло утворенню осередків болгарської діаспори. Загальна кількість болгарських переселенців, які виїхали до Південної України з різних районів Австрії та Туреччини, у час з 1751 по 1764 рр. сягала позначки 2.000-3.000 чоловік. Болгарське населення Нової Сербії було більш компактним та не носило, подібно до Слов'яносербії дисперсного характеру. Більшість поселенців осіла у басейнах річок Вись та Синюха, у новосербських шанцях Новомиргород та Новоархангельськ. В той же час, Болгарський та Македонський гусарські польові полки (1759–1762/63), що входили до складу Новосербського корпусу не можна розглядати як структури, у яких було сконцентровано все болгарське населення цієї адміністративної одиниці. У випадку з ними ми маємо взірець невідповідності форми та змісту, який довгий час вводив у оману науковців та призводив до міфологізації історії болгарської діаспори в Україні XVIII ст. Важкі умови життя на нових місцях призвели до часткової рееміграції болгарських поселенців, але новосербська група діаспори зберегла себе і поклала початок локальній групі болгарського етносу на півдні України.

Реформування урядом гусарських полків, як польових, так і поселених, яке відбулося у 1764–1765 рр., не могло не позначитись на представниках болгарської діаспори, більшість з яких пов'язали свою долю саме з військовою службою. Серія реформ, розпочатих за наказом від 22 березня 1764 р., суттєво заторкнула мешканців колишніх Нової Сербії та Слов'яносербії. Хоча реформування це,

певною мірою, і позбавило прийдешнє балканське населення від свавілля вищого командування, подібне полегшення побутових умов життя мало і зворотній бік медалі. Гусарські полки та їх населення все більше підпорядковувались центральній російській владі, вплив якої у регіоні протягом 1751–1762 рр. відчувався слабо, і був, скоріш, величиною номінальною, аніж реальною. За новими положеннями колишній, наполовину автономний, статут південнослов'янських колоній було ліквідовано, а самі вони остаточно інкорпоровані у монолітний організм Новоросійської губернії. Управління поселеннями відтепер підлягало виключно військовим та цивільним структурам імперії, у особі Військової колегії та Сенату; збільшився відсоток власне російського офіцерства, серед командування поселень.

Період з 1762 по 1768 рр. характеризується, також, спробою започаткування цивільних землеробсько-ремісничих колоній з іноземних вихідців у південних регіонах Російської імперії. Подібний "новий курс" внутрішньої політики пояснюється спробою використання філософської теорії популяціонізму (фізіократії) для управління країною у перші роки правління Катерини II. Однак, обсяги болгарської "цивільної" колонізації на півдні України були невеликими, і вже у 1767 р. розпочинається її згортання.

Цьому сприяла і постійно відчувана загроза з боку Туреччини, яка вилилася у чергову російсько-турецьку війну 1768–1774 рр., від якої постраждали болгарські поселенці (насамперед Бахмутської провінції). Все це призвело до укріплення вже існуючих та започаткування нових гусарських поселених полків Новоросійської (I та II-ої) та Азовської губерній (1764–1783 рр.). Вже у 1769 р. на півдні України опинилися нові болгарські поселенці з числа військовополонених та перебіжчиків з турецького війська. Того ж року було сформовано поселенний Молдавський гусарський полк, значну частину населення якого склали болгари, оселенні у шанцях Добрянка, Вільшанка, Катерининському та інших. Болгарський елемент у цих утвореннях весь час поповнювався за рахунок переселень під час російсько-турецьких війн. Всього протягом 1769–1774 рр. та у період чинності артикулів Кючук-Кайнарджийського мирного договору в Україну переселилося близька 5.000 болгар.

Подібні переселення дали підстави для створення поселеного Болгарського полку, під час реформи гусарських та пікінерських полків 1775 р. За особистими побажаннями головного правителя Південного краю Г.О.Потьомкіна полк цей мав бути "національним".

Проте, через низку об'єктивних та суб'єктивних обставин болгари склали лише третину від загальної кількості населення цієї одиниці. В той же час офіцерський корпус полку складався майже виключно з військових болгарського походження. Протягом 1776–1783 рр. службовці полку забезпечували охорону кордону Росії та Польщі.

Станом на кінець XVIII ст. болгари мешкали у десятках селищ Південної України, складаючи більшість населення у багатьох з них; були вони й серед першопоселенців міст, що виникли у Північному Причорномор'ї у останній чверті XVIII ст. – Одесі, Миколаєві та ін.

Характерним є той факт, що болгарські поселенці могли розраховувати на отримання особливого статусу лише за умови збереження напруженої політичної атмосфери у Північному Причорномор'ї. Щойно обставини склалися сприятливо для Росії – переселенський рух вщухав. У 1783 р., після приєднання Криму до Росії розпочинається процес уніфікації правового положення болгарських поселенців з місцевим населенням, який триває до кінця XVIII століття. Так, при проведенні військової реформи 1783 р. всіх болгарських військових поселенців було наведено у казенних селян. Протягом 1783–1800 рр. до цього стану було переведено всі болгарські переселенські громади, в тому числі і ті, які щойно переселилися до Російської імперії під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр.

Також за весь час не було вироблено єдиної ефективної системи управління цими поселеннями. Це спричинилося розпорошенням болгарського населення на теренах Південної України, що, в свою чергу, згубно позначилося на його подальшій долі.

Болгарським переселенським громадам на півдні України, протягом 1752–1783 рр. були притамані оригінальні риси внутрішнього устрою: у них було впроваджено модель громадського устрою, яка мала місце у балканських військово-землеробських колоніях Австрійської імперії. Населення у них розподілялося на військових та фаміліатів. Фаміліатська верства являла собою юридично вільне селянство, яке за користування державною землею мало надавати чоловіків до полків та економічно допомагати їм нести службу. У середовищі власне військових окрім номінального розподілу на службовців та заступаючих, відбулося відокремлення офіцера, чому сприяла гнучка система його отримання, впроваджена у Російській імперії. Подальшій кристалізації дворянства з болгарських військових поселенців сприяли земельні роздачі II-ої половини XVIII ст. Протягом першої половини XVIII ст. держава не

приділила уваги проблемі земельного забезпечення переселенців. Певні зрушення намітилися за часів існування Нової Сербії та Слов'яносербії, коли офіцерство почало отримувати "рангові" землі. Від цього часу у середовищі військових поселенців мала місце соціальна та майнова диференціація. Рядові поселенці, становили напівпривілейовану групу населення російської держави, яка за своїм статусом була наближена до козаків та однодворців. Уряд не поширив на цю категорію права приватного володіння землею, штучно законсервувавши архаїчні форми землекористування, притаманні болгарській сільській громаді. Наприкінці XVIII ст. саме "общинний" спосіб володіння землею нижніх чинів прислужився прецедентом до уніфікації військових поселенців з казенними селянами. Офіцерство болгарського походження, відійшовши від свого етнічного середовища, поповнило лави південноукраїнських поміщиків. У основу їх земельних володінь лягли рангові ділянки та землі надані казною для заселення вільними селянами. На кінець століття окремі дворянські роди болгарського походження володіли значними маєтками. Політика російського уряду, стосовно болгарських переселенців, у аграрному питанні сприяла соціальному розшаруванню діаспори та поклала початок етнічній асиміляції.

Починаючи з другої половини XVIII ст., внаслідок переселень балканських етнічних груп, у регіоні, насамперед у господарствах болгар, з'являються нові сорти злаків, фруктів, овочів та ягід; незнані до цього часу породи худоби та методи її утримання. Особливо помітним був внесок болгар у розвиток виноградарства та городництва, у практику вівчарства та рільництва. Ці новації у короткий проміжок часу поширилися на всі етнічні групи краю. Завдяки новим сортам злаків, завезеним та акліматизованим, цими переселенцями Південна Україна швидко перетворилася на найбільшого у Європі товарного виробника хлібу. В свою чергу, болгари запозичили деякі, найбільш раціональні, елементи з української сільськогосподарської традиції, органічно вписалися до регіональної економічної інфраструктури та зайняли у ній відповідну нішу. Болгарські колоністи спеціалізувалися на постачанні сільгосппродукції у найбільші торгівельні центри Північного Причорномор'я, як для внутрішнього вжитку, так і на експорт. Таким чином, заснування болгарських поселень значно стимулювало розвиток сільського господарства на півдні України.

Не останню роль у процесі болгарської колонізації на півдні України відігравав релігійний фактор: переселення болгар до Російської імперії у період з 1724 до початку XIX ст. відбувалося під гаслом захисту православної віри від утисків католицизму та ісламу. В той же час, той варіант православ'я який сповідали південні слов'яни не зовсім відповідав уявленням російського кліру про канони віри. Тому російська мирська та церковна влада розпочинають уніфікацію та інкорпорацію переселенських церковних громад: їм забороняють будувати храми без дозволу, намагаються виключити відправу служб болгарським, сербським та грецьким духовенством, не дають змоги утворити власні єпархії. Вже на кінець XVIII ст. церковне життя болгарських переселенців поставлено під цілковитий контроль держави. Разом з тим, подібне "поглинення" не залишилося безслідним. Болгари привнесли нові риси у особливості православної традиції Південної України. З їх числа вийшла плеяда церковних діячів, в тому разі й високого рангу; було надано поштовх будівництву храмів (зі збереженням особливостей національної архітектури).

Болгарська еміграція до України, яка відбулася у період 1724–1800 рр., відіграла позитивну роль у плинні української (і особливо південноукраїнської) історії: болгари значно збагатили етнічну, соціальну, конфесійну та побутову палітру регіону, заклавши один з каменів у основу його подальшого добробуту.

Примітки

Вступ

1. Скальковский А.А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 годах. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1844. – Т. I. – С. 257-273.
2. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса: В Типографии Т.Неймана и К°, 1848 – 155 с.
3. Біднов В. Аполон Скальковський, як історик Степової України. // Науковий ювілейний збірник українського університету в Празі присвячений панові президентові чеськословенської республіки проф. Др. Т.Г.Масарикові для вшанування 75-тих роковин його народження. – Прага, 1925. – Частина I. – С. 291-356.
4. Гавриил, архиепископ Херсонский и Таврический. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. — Одесса: в Городской Типографии, 1850. – Т. 2: Отд. II и III. – С. 140-210; Гавриил. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. 1751–1786. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 79-129.
5. Смольянинов К. История Одессы. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 338-433.
6. Мурзакевич Н. Священник Филофей Вуколин Владевич. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1875. – Т. VIII. – С. 272-277.
7. Лебединцев А.Г. Ханская Украина. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: Славянская Типография Е.Хрисогелос, 1913. – Т. XXXI. – С. 1-22.
8. Клаус А. Наши колонии, опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – Вып. I. – СПб.: в типографии В.В.Нусвальта, 1869. – 455 с.
9. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. // Киевская старина, 1884 г. – Том X (Сент.-Дек.). – С. 276-304.
10. Д.-ский В. Сербские выходцы в Новороссии и их духовенство. // Киевская старина. – 1904 – Кн. 3 (Март). – Отд. II. – С. 106-107.
11. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к

Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13; 1891. – № 10-14; 1892. – № 17; 1893. – № 12.

12. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739 г.г. Первые три года войны. – СПб.: Электро-Типография Н.Я.Стойковой, 1906. – 556 с.

13. Петров А.Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791. – СПб.: Типография Р.Голике, 1880. – Т. I: 1787–1789 гг. – 237 с.; Петров А.Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791. – СПб.: Типография Р.Голике, 1880. – Т. II: 1789–1791 гг. – 251 с.; Петров Анд. Ник. Война России с Турцией и польскими конфедератами. С 1769 по 1774 год. – СПб.: Типография и литография А.Траншеля, 1874. – Т. IV: 1772 и 1773. – 234 + 157 с.

14. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (По неизданным архивным документам). – М.: Печатня А.И.Снегиревой, 1909 – 340 с.

15. Державин Н.С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии. // Сборник за народни умотворения и народопись. – София: Държавна печатница, 1914. – Кн. XXIX. – С. 1-259 (+XCVIII ил.).

16. Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запорозжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, Вид. "Союз", 1920. – 110 с.

17. Димитров Д. Болгарское переселение в Украину и Крым (К истории южно-славянских передвижений XVIII–XIX в.в.) // Ленинградский государственный историко-литературный институт. Сборник работ студентов-выдвиженцев, аспирантов и научных работников. Отв. ред. и предисловие проф. Я.К.[]. – Л., 1931. – С. 1-19.

18. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л., Лен. отд. Изд.-во "Наука", 1975. – 246 с.

19. Полонська-Василенкова Н. Південна Україна р. 1787 (з студії з історії колонізації) // Записки Історико-Філологічного Відділу. – К.: Друкарня ВУАН, 1930. – Вип. XXIX. – С. 304-366.; рукопис монографії "Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII века (1734–1775 гг.)." Розділ I–III. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 1-130; продовження рукопису монографії "Очерки по истории заселения Южной Украины в середине XVIII века (1734–1775 гг.)." – ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 1-171; робота "Склад людності Новосербських полків" – (ЦДАВОУ), ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 1-222.

20. Бернштейн С.Б. Основные этапы переселения болгар в Россию в XVIII–XIX веках // Советское славяноведение. – 1980. – № 1. – С. 42-59.

21. Бернштейн С.Б., Чешко Е.В. Опыт классификации болгарских говоров. // Ученые записки института славяноведения. – М.: Изд.-во АН СССР, 1951 – Т. 4. – С. 327-341.
22. Бунина И.К. Лексический состав говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: Изд. АН СССР, 1953. – Вып. 3. – С. 3-84.
23. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир. – М.: Изд.-во АН СССР, 1955. – 368 с; Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 г.г. – М.: АН СССР, 1959. – 277 с.
24. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К.: "Наукова думка", 1976. – 392 с.
25. Бачинський А.Д. Болгари – задунайські запорожці // Історичне краєзнавство Одещини: Зб. матеріалів. – Одеса, 1994. – Вип. 5: 3 історії та етнографії болгарського населення Одещини. – С. 4-7.
26. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – I пол. XIX века (1719 – 1858). – М.: "Наука", 1976. – 306 с.; Кабузан В.М. Народы России в XVIII веке: численность и этнический состав. – М.: "Наука", 1979. – 254 с.; Кабузан В.М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60-80х роках XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. – К.: "Наукова думка", 1971. – Вип. 1. – С. 135-150.
27. Семенова И.В. Участие болгар в русско-турецких войнах XVIII в. // Балканский исторический сборник. – Кишинев, Типография АН МССР, 1970. – Вып. II. – С. 319-351.
28. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во II половине XVIII века. – М.: "Наука", 1982. – 288 с.
29. Бокий Н.М., Горбул Г.П. Болгарские поселения на Кировоградщине // Первая Правобережная научная конференция по историческому краеведению, посвященная 225-летию начала изучения древностей края: Тезисы докладов. – Кировоград, 1988. – С. 43-45.
30. Гуржос И.И. Краткий очерк истории поселка Ольшанка и сел Ольшанского района Кировоградской области. – Запорожье, 1995. – 52 с.
31. Петков С. Болгарская диаспора в Украине: правовое положение (XVII–XIX вв.). – Запорожье, 1997. – 66 с.
32. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1998. – 80 с.
33. Пірко В.О. Військово-землеробські поселення на півдні України у XVIII ст. – Донецьк: ДонДу, 1993. – 64 с.
34. Занетов Г. Българските колонии в Русия // Периодическо списание на българското книжовно дружество в Средец. – 1892. – Кн. 37, 38. – С. 177-193.
35. Гавазов М. Българите в Олшанка – миналото, бит, традиции // Българска етнография. – 1978. – Кн. 2. – С. 37-41.

36. История на България в 14-ти тома. – София: Изд.-во на БАН, 1983. – Т.4: Османско владичество XV–XVIII в. – 401 с.; История на България в 14-ти тома. – София: Изд.-во на БАН, 1985. – Т.5: българско възраждане XVIII–средата на XIX в. – 559 с.

37. Тютюнджиев И. Български военни формирования в Украйна през XVIII век // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Велико Търново, Университетско издателство "Свв. Кирил и Методий", 1995. – Т.4. – С. 131-136.

38. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – Скопје: "Мисла", 1985 – 288 с.

Розділ 1

1. Австро-турецкие войны // Большая Советская энциклопедия (БСЭ). – М.: Изд.-во АН СССР, 1950. – Т. 1. – С. 173-174.

2. Шиханов Р.Б. Українське козацтво у п'ятнадцятилітній війні (1592–1606 рр.) // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 2-4 жовтня 1997 р.). – Запоріжжя: РА "Тандем-У", 1997. – Секція III, IV, V. – С. 140-142.

3. История на България в 14-ти тома. – София: Изд.-во на БАН, 1983. – Т.4: Османско владичество XV–XVIII в. – С.224.

4. История македонского народа / Редакция тома: акад. М.Апостолски (отв. редактор), акад. Любен Лале, акад. Кирилл Мильовски, проф. Методия Соколовски, проф. Томо Томовски. – Скопје: Издатель: Македонская академия наук и искусств. Типография: "Просвета" – Куманово, 1986. – С.121.

5. История на България в 14-ти тома. – Т.4. – С.245.

6. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – Скопје: "Мисла", 1985 – С.32.

7. Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. / Съставил и редактирал Николай Тодоров. – София: Издание на БАН, 1953. – С.103-106.

8. История македонского народа. – С.121.

9. Банат // БСЭ. – М.: Изд.-во АН СССР, 1950. – Т. 4. – С.182.

10. История на България в 14-ти тома. – София: Изд.-во на БАН, 1985. – Т.5: българско възраждане XVIII–средата на XIX в. – С.186.

11. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – С.47.

12. История на България в 14-ти тома. – Т.4. – С.244.

13. Матковски Ал. – С.31-32.

14. История македонского народа. – С.87.

15. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739 г.г. Первые три года войны. – СПб.: Электро-Типография Н.Я.Стойковой, 1906. – с.94-96.
16. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2006, арк. 2.
17. История на България в 14-ти тома. – Т.4. – С.245.
18. Матковски Ал. – С.79.
19. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 136, арк. 13 зв.
20. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785 // Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Под ред. д. чл. Нила Попова. – М.: В Университетской типографии (М.Катков) на Страстном бульваре, 1884. – С. 26,37.
21. Гусары // Военная энциклопедия в XVIII томах. / Под ред. К.И.Величко и др. – СПб.: Т.-во И.Д.Сытина, 1912. – Т. VIII. – С. 547.
22. Матковски Ал. – С.80, 88; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1998. – С.74-75.
23. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 250.]
24. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 15, 27.
25. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3954, арк. 3.
26. Австро-турецкие войны // БСЭ. – М.: Изд.-во АН СССР, 1950. – Т. 1. – С.197.
27. Примечания Александра Пишчевича на Новороссийский край // Киевская старина. – 1884. – Т. VIII. –с. 113.
28. Матковски Ал. – С. 193-194.
29. Достян И.С. Балканские проблемы в русской общественной мысли (конец XVIII – первая четверть XIX в.). // Балканские исследования: вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. – М.: "Наука", 1984. – Вып. 9. – С. 64.
30. Шевченко Ф.П. Сербі і болгари в українському козацькому війську XVII-XVIII ст. // Питання історії та культури слов'ян. – К., 1963. – Ч. I. – С. 68.
31. Пилипенко О.Є. Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства (50 рр. XVII – кінець 60 рр. XIX ст.): Автореф. на здобуття наук. ступеню к. і. н.: 07.00.01. – К.: КДУ, 1996. – С. 12.
32. Гусары // Военная энциклопедия в XVIII томах. – Т. VIII. – С. 547.
33. Балканы в международной жизни Европы (XV–XIX в.в.) / Арш Г.Л., Виноградов В.Н., Достян И.С., Наумов Е.П. // Балканские исследования: исторические и историко-культурные процессы на Балканах.– М.: "Наука", 1982. – Вып. 7. – С. 47.
34. Гусары // Военная энциклопедия в XVIII томах.– Т. VIII. – С. 548-549.
35. ПСЗРИ – СПб.: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. VII: 1723–1727 гг.– с. 2.

36. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII – I пол. XIX века (1719–1858). – М.: "Наука", 1976. – С. 75.
37. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С.66.
38. Там само. – С. 66.
39. Там само. – С. 68.
40. Там само. – С. 67.
41. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 76, арк. 3 зв.
42. Там само. – арк. 7.
43. Там само. – арк. 4-4 зв.
44. Там само. – арк. 8.
45. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 75, арк. 79.
46. Там само. – арк. 81.
47. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 71.
48. Там само. – С. 70.
49. Там само. – С. 71, 72.
50. Там само. – С. 72.
51. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 96, арк. 6, 10.
52. Соловьев С.М. История России с древнейших времен в 15-ти книгах. – М.: Изд.-во соц.-эк. лит.-ры, 1963. – Кн. X (Т. 19-20). – С. 30.
53. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 98, арк. 1 зв.
54. Там само. – арк. 4.
55. Там само. – арк. 2 зв., 4-4 зв.
56. Там само. – арк. 4-4 зв.
57. Там само. – арк. 5, 9, 12 зв.
58. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 136, арк. 15-15 зв.
59. ПСЗРИ –Т. VII: 1723–1727 гг.– с. 563.
60. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 29-30.
61. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 72.
62. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 76, арк. 11-11 зв.
63. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 251.
64. Там само. – С. 258.
65. IP. НБУ, ф. II, оп. 1, спр. 1687, арк. 338-338 зв., 442, 443-443 зв.
66. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 193, арк. 3 зв.; спр. 194, арк. 1 зв., 13.
67. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 253.
68. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 175, арк. 2 зв.-7.
69. Там само. – арк. 3 зв., 5-5 зв., 6-6 зв.
70. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 193, арк. 3-3 зв.

71. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 194, арк. 13.
72. Там само. – арк. 12 зв.
73. Там само. – арк. 1 зв.
74. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 193, арк. 4.
75. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 253.
76. ПСЗРИ – Т. VII: 1723–1727 гг. – с. 110-112.
77. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 76-77.
78. Там само. – С. 89.
79. ПСЗРИ – Т. IX: 1733–1736 гг. – С. 198.
80. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 89.
81. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 280.
82. ПСЗРИ – Т. IX: 1733–1736 гг. – С. 196-197.
83. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 90.
84. Там само. – С. 89.
85. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – В Городской Типографии, 1850. – Ч. I: География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края. – С. 223.
86. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 90.
87. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны. Война России с Турцией в 1736–1739 гг. Первые три года войны. – СПб.: Электро-Типография Н.Я.Стойковой, 1906. – С. 83.
88. ПСЗРИ – Т. IX: 1733–1736 гг. – С. 196-199.
89. Там само. – С. 197.
90. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 93.
91. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 345.
92. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 9, арк. 106, 112.
93. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны ... – С. 83.
94. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 408.
95. Там само. – С. 417.
96. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны ... – С. 382-383.
97. Там само. – С. 388-390.
98. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 423.
99. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны ... – С. 393.
100. Там само. – С. 391.

101. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 488.
102. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны ... – С. 462.
103. Там само. – С. 507-508, 512-513.
104. Манштейн Х. Записки исторические, гражданские и военные о России с 1727 по 1744 год, перевод Т.Мальгина. – М.: 1823. – С. 145.
105. Байов А. Русская армия в царствование императрицы Анны Иоанновны ... – С. 526.
106. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М.: Воениздат, 1958. – С. 250.
107. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 454.
108. ПСЗРИ – Т. X: 1737–1739 гг. – С. 890-894.
109. Кочубинский А. Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из истории Восточного вопроса. Война пяти лет (1735–1739). – Одесса: Тип. Штаба Одесского воен. округа, 1899.– с. 487.
110. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2006, арк. 2.
111. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 420.
112. Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. / Съставил и редактирал Николай Тодоров. – София: Издание на БАН, 1953. – С. 107-108.
113. Кочубинский А. Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции. Из истории Восточного вопроса. Война пяти лет (1735–1739). – С. 487.
114. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 48 зв.
115. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 125.
116. Кочубинский А. Граф Андрей Иванович Остерман и раздел Турции... – С. 489-490.
117. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 47 зв.; спр. 42, арк. 189-189 зв.
118. Соловьев С.М. История России ... – Кн. X (Т. 19-20). – С. 455.
119. Там само. – С. 456.
120. ПСЗРИ – Т. X: 1737–1739 гг. – С. 899-904.
121. Там само. – С. 902.
122. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 47 зв.
123. ПСЗРИ – Т. X: 1737–1739 гг. – С. 914-915.
124. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1 зв.
125. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1.
126. ПСЗРИ – Т. XI: 1740–1743 гг. – С. 291-292.
127. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1 зв.
128. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С.116.
129. ПСЗРИ – Т. XII: 1744–1748 гг. – С. 408-409.
130. Соловьев С.М. История России ... – Кн. XI (Т. 21-22). – с 388-389.
131. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 2.

132. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2006, арк. 2 зв.
133. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1839, арк. 3.
134. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 2.
135. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1.; спр. 1836, арк. 3, 20.; спр. 2006, арк. 10-10 зв.; ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 48 зв., 50 зв., 51 зв., 61 зв.
136. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2006, арк. 3, 10-10 зв.
137. Там само. – арк. 10 зв.-11.
138. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 97.
139. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 138.
140. Там само. – С. 136-137.
141. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – В Городской Типографии, 1850. – Ч. I: География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края. – С. 223-225.
142. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – Скопје: "Мисла", 1985 – С.171.
143. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1998. – С. 12-13.
144. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 99-102.
145. ПСЗРИ – Т. XIII: 1749–1753 гг. – С. 581-585.
146. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 15-16.
147. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 79.
148. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2186, арк. 12-12 зв., 13, 45, 52.
149. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 1. Ч. II, арк. 118 зв., 119-119 зв., 120-120 зв., 121.
150. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 103.
151. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 74.
152. ПСЗРИ – Т. XIII: 1749–1753 гг. – С. 638-639.
153. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса: В Типографии Т.Неймана и К°, 1848 – С. 3.
154. Путешественныя записки Василья Зуева от С.Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. – В Санкт-Петербурге, при Императорской Академии Наук, 1787. – С.234.
155. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп.1, спр. 4, арк. 74.
156. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 3.
157. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 75.
158. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1838, арк. 1; спр. 2147, арк. 2; спр. 2338, арк. 1.
159. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2143, арк. 1-2.
160. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 42 зв.-72.
161. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 25 зв.-26, 47 зв.-48.
162. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 23, 26.

163. Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII-XIX століття. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1996. – Вип. 2. – С. 20.

164. ІР НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 3-3 зв.

165. Посунько О.М. Історія Нової Сербії ... – С. 18.

166. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 42-74.; спр. 8, арк. 20-63.

167. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 25 зв.-26, 26 зв.-27, 31 зв.-32.

168. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 32, арк. 16.

169. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 11-11 зв., 12, 137-137 зв., 488 зв.-489.

170. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 147. Ч. I, арк. 191.

171. Шевченко Ф.П. Сербі і болгари в українському козацькому війську XVII-XVIII ст. // Питання історії та культури слов'ян. – К., 1963. – Ч. I. – С. 75-86.

172. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 488.

173. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4040, арк. 7.

174. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 12.

175. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 487 зв.

176. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 20, арк. 72 зв.

177. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 33, арк. 190 зв.-191; спр. 20, арк. 72.

178. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 20, арк. 70 зв.; спр. 36, арк. 488.

179. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 488-488 зв.

180. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 3.

181. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 20, арк. 72.; спр. 36, арк. 55, 62, 138, 357 зв., 358-358 зв., 359, 443.

182. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 36, арк. 55.

183. Там само. – арк. 357 зв.

184. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4975, арк. 1-2.

185. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 86-87.

186. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 54.

187. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 29, арк. 222-223.

188. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 12, арк. 99-99 зв.

189. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 77 зв.-78, 78 зв.-79.

190. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 12, арк. 298-299.

191. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 142; спр. 9, арк. 106, 112, 144-145; спр. 12, арк. 209.

192. ІР НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 3-3 зв.

193. Коциевский А.С. О русско-украинском и молдавском населении "Очаковской области" до присоединения ее к России. // Записки Одесского Археологического общества. – Одесса: 1960. – Т. I (34). – С. 356-357.

194. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 115-115 зв.

195. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 73.
196. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 12, арк. 315.
197. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 47 зв.-48; спр. 15, арк. 607.
198. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 204.
199. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 52 зв.-53; спр. 12, арк. 315-317.
200. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 121.
201. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во II половине XVIII века. – М.: "Наука", 1982. – С. 242.
202. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 60 зв.-61.
203. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 87, 607; ф. 229, оп. 1, спр. 92, арк. 9.
204. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 77.
205. Там само. – арк. 78.
206. Там само. – арк. 77.
207. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785 // Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Под ред. д. чл. Нила Попова – С.180.
208. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С.212.
209. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2622, арк. 36-36 зв.
210. Там само. – арк. 36 зв.
211. Там само. – арк.35 зв.
212. ПСЗРИ – Т. X: 1737–1739 гг. – С. 902.
213. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 79.
214. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 19.
215. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С.212.
216. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3056, арк. 11 зв.
217. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 213.
218. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 78.
219. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 370-372.
220. Коциевский А.С. О русско-украинском и молдавском населении "Очаковской области" до присоединения ее к России – с.357.
221. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – С.215, 253–254, 263.
222. Тютюнджиев И. Български военни формирования в Украина през XVIII век // Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – Велико Търново, Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий", 1995. – Т.4. – С.134.
223. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 397-398.

224. Там само. – С. 413.
225. Там само. – С. 414.
226. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – С. 263.
227. ПСЗРИ – Т. XV: 1758–28 июня 1762 гг. – С. 475.
228. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 416.
229. Там само. – С. 416.
230. Там само. – С. 415.
231. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3954, арк. 3.
232. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 418.
233. ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 18, арк. 77.
234. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К.: "Наукова думка", 1976. – С. 49.
235. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 25, арк. 75.
236. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 416.
237. Там само. – С. 419-420.
238. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 79.
239. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 422–423.
240. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 г.г. – С. 372.
241. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 428-429.
242. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3953, арк.2.; ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 75.
243. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 320; Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 431.
244. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3693, 3694, 3952, 3953, 3958, 3971, 4000, 4001, 4003.
245. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. – С. 429.
246. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3693, арк. 12.
247. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3952, арк. 1.
248. Там само. – арк. 35 зв.-37 зв.
249. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 42, арк. 969 зв.
250. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3952, арк.40-40 зв., 41.
251. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4003, арк. 4.;Ф. 1413, оп. 1, спр. 35, арк. 126.
252. ІР НБУ, ф. IX., оп. 1, спр. 21572, арк. 11.
253. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр.3952, арк. 4.
254. Военная энциклопедия в XVIII томах. Под ред. К.И.Величко и др. – СПб.: Т.-во И.Д.Сытина, 1912. – Т. VIII. – С. 546-547.
255. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3952, арк. 5.
256. Посуньо О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 32-34.

257. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 13.
258. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1. Спр. 3952, арк. 35.
259. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 20, арк. 353-355.
260. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 35, арк. 126-126 зв.
261. ПСЗРИ – Т. XVI: 28 июня 1762–1765 гг. – С. 637-661.
262. Там само. – С. 660.
263. Там само. – С. 661.
264. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб.: печатано в военной типографии, 1843. – С. 37.
265. Шпилевский Мих. Политика народонаселения в царствование Екатерины II. / Из записок Императорского Новороссийского университета. – Одесса: б.г. – С. 5-6.
266. ПСЗРИ – Т. XVI: 28 июня 1762–1765 гг. – с. 126-127, 312-313.
267. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (По неизданным архивным документам). – М.: Печатня А.И.Снегиревой, 1909 – С. 68.
268. Там само. – С. 72-73.
269. Там само. – С. 85.
270. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр.15, арк. 347; Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 61.
271. ПСЗРИ – Т. XVII: 1765–1766 гг. – С. 196-198.
272. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. – С. 87-88.
273. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4674, арк. 1.
274. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4973, арк. 8, 9, 12 зв.
275. ПСЗРИ – Т. XVIII: 1767–1769 гг. – С. 37-38.
276. Там само. – С. 36.
277. Там само. – С. 768-773.
278. Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII – начало XIX века) / [В.А.Георгиев, Н.С.Киняпина, М.Т.панченкова, В.И.Шерemet; Отв. ред. Н.С.Киняпина]. – М.: "Наука", 1978. – С. 155.
279. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 291-293.
280. Данилевский Г.П. Украинская старина / Сочинения Г.П.Данилевского. – СПб.: Изд. А.Ф.Маркса, 1901. – Т. XXI. – С. 97.
281. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию. (С предисловием и послесловием С.Е.). // Киевская старина, 1883. – Т. 7 (Сент. – Окт.) – С. 155.
282. Чечулин Н.Д. Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762–1774). – СПб.: Типография Главного управления уделов, 1896. – С. 377.

283. Реляции киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 годы. / Сообщил А. Андриевский. – Киев, Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1892. – С. 101, 105.
284. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию. – С. 188.
285. Реляции киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 годы. – С. 104.
286. Там само. – С. 101.
287. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию. – С. 159.
288. Реляции киевского генерал-губернатора за 1768 и 1769 годы. – С. 113.
289. Там само. – С. 122.
290. ПСЗРИ – Т. XIX: 1770–1774 гг. – С. 55.
291. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л., Лен. отд. Изд.-во "Наука", 1975. – С. 52.
292. Никифоренко Н.А. Щоденник подорожі І.А.Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень–липень 1774 р.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1999. – Вип. 4 (5). – С. 33.
293. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 332, арк. 107, 150; спр. 342, арк. 144, 146.
294. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 55.
295. Там само. – С. 55-56.
296. Там само. – С. 56.
297. Мітельман Є. Сербські емігранти Штеричі в Росії. // Український історичний журнал. – 1989. – № 4 – С. 119-120.
298. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 59.
299. Чечулин Н.Д. Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762–1774). – С. 355.
300. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 5.
301. Алфатар // Энциклопедия България. – София: Издательство на БАН, 1978. – Т.1. – С. 68.
302. Петров Анд. Ник. Война России с Турцией и польскими конфедератами. С 1769 по 1774 год. – СПб.: Типография и литография А.Траншеля, 1874. – Т. IV: 1772 и 1773. – С. 1.
303. Матеріали народознавчого опитування, записані і опрацьовані студентом II курсу історичного факультету Запорізького держуніверситету Петковим Сергієм Валерійовичем, у липні-серпні 1994 р.: у смт. Вільшанка Кіровоградської області зі слів Гуржоса Івана Івановича (1914 р.н.)
304. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 5.

305. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.
306. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 61.
307. Там само. – С. 60.
308. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 185.
309. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 60.
310. Никифоренко Н.А. Щоденник подорожі І.А.Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень–липень 1774 р.). – С. 25.
311. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 60.
312. Там само. – С. 60.
313. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 185.
314. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 61.
315. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 343, арк. 3-4.
316. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 353, арк. 17-17 зв.
317. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 53.
318. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 343, арк. 30-30 зв.
319. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1891. – № 10.
320. ПСЗРИ – Т. XIX: 1770–1774 гг. – С. 957-967.
321. Дружинина Е.И. Ключук-Кайнарджийский мир. – М.: Изд.-во АН СССР, 1955. – С. 295-302; Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М.: АН СССР, 1959. – С.67.
322. Димитров Д. Болгарское переселение в Украину и Крым (К истории южно-славянских передвижений XVIII–XIX в.в.) // Ленинградский государственный историко-литературный институт. Сборник работ студентов-выдвиженцев, аспирантов и научных работников. Отв. ред. и предисловие проф. Я.К.[]. – Л., 1931. – С. 8.
323. Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII – начало XIX века). – С. 43.
324. Клаус А. Наши колонии, опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб.: в типографии В.В.Нусвальта, 1869. – Вып. I. – С. 293.
325. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносухпутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. II: 1762–1796 г.г. – С. 198-199.
326. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 365, арк. 17-17 зв.
327. Мурзакевич Н. Священник Филофей Вуколин Владевич. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1875. – Т. 8. – С. 273.
328. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб.: печатано в военной типографии, 1843. – С. 39-40.

329. Присоединение Крыма к России. Рескрипты, письма, реляции и донесения. / Дубровин Н. – СПб.: Типография Имп. Академии Наук, 1885. – Т. 1: 1775–1777. – С. 61, 83.
330. Там само. – С. 63-64, 84.
331. ПСЗРИ – Т. XX: 1775–1780 гг. – С. 477.
332. Присоединение Крыма к России. Рескрипты, письма, реляции и донесения. / Дубровин Н. – С. 545.
333. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 21, арк. 12..
334. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 32-32 зв.
335. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 28, арк. 26.
336. ПСЗРИ – Т. XX: 1775–1780 гг. – С. 478.
337. ЦДИАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 8163, арк. 14, 22-24, 33.
338. Семенова И.В. Участие болгар в русско-турецких войнах XVIII в. // Балканский исторический сборник. – Кишинев, Типография АН МССР, 1970. – Вып. II. – С. 342.
339. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 48, арк. 2.
340. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 3.
341. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 88, арк. 50.
342. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 32; спр. 88, арк. 50.
343. Гавриил, архиепископ Херсонский и Таврический. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1850. – Т. 2. – Отд. II и III. – С. 144, 145, 150.
344. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – С. 272.
345. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 88, арк. 16.
346. ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносудопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. II: 1762–1796 г.г. – С. 229.
347. ПСЗРИ – Т. XXI: 1781–1783 гг. – С. 1-18.
348. Там само. – С. 12.
349. Там само. – С. 963-964.
350. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб.: печатано в военной типографии, 1843. – С. 40, 42.
351. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – I пол. XIX века (1719–1858). – С. 63.
352. ПСЗРИ – Т. XXII: 1784–1788 гг. – 1006 с.
353. Там само. – С. 974-993.
354. ДИМ. КII. 38373. / Арх. 200.
355. ПСЗРИ – Т. XXII: 1784–1788 гг. – с. 883-884.
356. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 334-336.
357. Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб.: печатано в военной типографии, 1843. – С. 42.

358. Петров А.Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791. – Т. I: 1787–1789 г.г. – С. 124-125.
359. Там само. – С. 138-139.
360. Екатерина II и Г.А.Потемкин. Личная переписка 1769–1791. / Издание подготовил В.С.Лопатин. – М.: "Наука", 1997. – С. 286.
361. Гуржос И.И. Краткий очерк истории поселка Ольшанка и сел Ольшанского района Кировоградской области. – Запорожье, 1995. – С. 17.
362. Петров А.Н. Вторая турецкая война в царствование императрицы Екатерины II. 1787–1791. – СПб.: Типография Р.Голике, 1880. – Т. II: 1789–1791 гг. – С. 189.
363. Семенова И.В. Участие болгар в русско-турецких войнах XVIII в. – С. 343-344.
364. Петров А.Н. Вторая турецкая война... – Т. II: 1789–1791 гг. – С. 206.
365. Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. Съставил и редактирал Николай Тодоров. – С. 169.
366. История на България в 14-ти тома. – Т.5: българско възраждане XVIII – средата на XIX в. – С. 187.
367. Ордера кн. Потемкина правителю Таврической области. Сообщил Г.Киреенко // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, Типография газеты "Крым", 1891. – № 11 (год пятый) – С. 60-61.
368. История на България в 14-ти тома. – Т.5: българско възраждане XVIII – средата на XIX в. – С. 187.
369. Петров А.Н. Вторая турецкая война... – Т. II: 1789–1791 гг. – С. 249.
370. Коциевский А.С. О русско-украинском и молдавском населении "Очаковской области" до присоединения ее к России – С. 356.
371. ЦДІАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 143, арк. 78-81.
372. Григорович В.И. Записка о пособиях к изучению южно-русской земли, находящихся в военно-ученом архиве Главного Штаба. Сост. В.Григорович и приложил карту Узу или Эдисана 1791 г. // Записки Императорского Новороссийского университета. –Одесса: Печатано в Типографии Ульриха и Шульце, 1876. – Т. XX. – С. 19.
373. Мейер А. Повественное землемерное и естествословное описание Очаковской земли. – СПб., 1794. – С. 102.
374. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. – С. 338.
375. Скальковский А.А. Сравнительный взгляд на Очаковскую область в 1790 и 1840 годах. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1844. – Т. I. – С. 263.
376. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. – С. 338.

377. Анцупов И.А. Казаки и военные поселенцы на Днестре и Буге в конце XVIII – начале XIX веков. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 32.
378. ДАХО, ф.14, оп.1, спр.17, арк. 15.
379. Речник на личните и фамилни имена у българите. Съст. Илчев Ст. – София: Издателство на БАН, 1969. – С. 564.
380. ДИМ. КП. 38340. Арх. 350, арк. 199 зв.- 200.
381. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 291, арк. 45.
382. Там само. – арк. 44-44 зв.
383. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 360, арк. 75.
384. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 6.
385. Осадчий Т.И. Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. / Издание Херсонской земской управы. – Херсон, Тип. О.Д.Ходушиной (б. Ващенко), 1891. – С. 17-18.
386. Смольянинов К. История Одессы. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 366.
387. Сохань П.С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – С. 58.
388. Иванов П.А. Очерк деятельности на юге России адмирала графа Н.С.Мордвинова. // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, Типография Таврического губернского правления, 1895. – № 23 (год девятый). – С. 58.
389. Кветко С.І. Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (Село Тернівка на Миколаївщині) // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – 1925. – Ч. II, III. – С. 217.
390. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 427, арк. 23-23 зв., 47 зв., 79, 80.
391. РДАДА, ф. 16, оп. I, спр. 699. Ч. I, арк. 67-67 зв., 68.
392. Бочкарев С.И., Вяземская Е.К. Россия и Балканы в XVIII – начале XX в. // Балканские исследования: основные проблемы балканистики в СССР. – М.: "Наука", 1979. – Вып. 5. – С. 43.
393. ПСЗРИ – Т. XXI: 1781–1783 гг. – С. 963-964.
394. Там само. – С. 1011-1012.
395. ПСЗРИ – Т. XXIV: 1796–1798 гг. – С. 614.
396. ПСЗРИ – Т. XXVI. 1800–1801 гг. – С. 429-432.
397. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1750–1823. – Одесса: Печатано в Городской Типографии, 1838. – Ч. II. С 1796го по 1823й год. – С. 28.

Розділ 2

1. Раковский Г.С. Показалец или ръководства, как да се изискват и издират найстари черти нашего бития, езика, народопокoления, старoгo нн правления, славного нн пришествия, и пр. – Одесса: 1859. – Ч. I. – С. 12.

2. ЦДАУК, ф. 2043, оп. 1, спр. 95, арк. 4; История македонского народа / Редакция тома: акад. М.Апостолски (отв. редактор), акад. Любен Лале, акад. Кирилл Мильовски, проф. Методия Соколоски, проф. Томо Томовски. – Скопье, Издатель: Македонская академия наук и искусств. Типография: "Просвета" – Куманово, 1986. – С. 89.

3. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 136, арк. 13 зв.

4. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С. 67-68.

5. Там само. – С. 93.

6. ПСЗРИ – Т. VI: 1720–1722 гг. – С.648.

7. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 68.

8. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 75, арк. 87.

9. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 154.

10. Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII-XIX століття. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1996. – Вип. 2. – С. 27.

11. Путешественныя записки Василья Зуева от С.Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. – В Санкт-Петербурге, при Императорской Академии Наук, 1787. – С. 230.

12. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1998. – С. 53.

13. Абросимова С.В., Чумак О.М. До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу) – С. 26.

14. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 266.

15. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во II половине XVIII века. – М.: "Наука", 1982. – С. 242.

16. ПСЗРИ – Т. XVI: 28 июня 1762–1765 гг. – С. 664.

17. Там само. – С. 665.

18. ПСЗРИ – Т. XX: 1775–1780 гг. – С. 476-479.

19. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 27, арк. 32-32 зв.

20. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 22, арк. 25; спр. 95, арк. 2-2 зв.

21. ІР НБУ, ф. ІХ., оп. 1, спр. 1658, арк. 2.

22. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 32, арк. 16.

23. Грозданова Елена. Българската селска община през XV–XVIII век. – София: Изд.-во на БАН, 1979. – С. 52-53.
24. ПСЗРИ – Т. XXI: 1781–1783 гг. – С. 963-964.
25. ПСЗРИ – Т. XI: 1740–1743 гг. – С. 290-291.
26. Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о возстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 году // Киевская старина. – 1883. – Т. VI (Июнь). – С. 328-329.
27. ПСЗРИ – Т. XII: 1744–1748 гг. – С. 628.
28. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 154.
29. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб.: в типографии В.В.Нусвальта, 1869. – Вып. I. – С. 6.
30. Известие о походе Симеона Степановича Пищевича. 1731-1785 // Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Под ред. д. чл. Нила Попова. – М.: В Университетской типографии (М.Катков) на Страстном бульваре, 1884. – С. 285.
31. IP НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 3.
32. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 26, арк. 299-299 зв.
33. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 15.
34. IP НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 2 зв.
35. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 3, арк. 15.
36. IP НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 3 зв.
37. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 535.
38. ПСЗРИ – Т. XV: 1758–28 июня 1762 гг. – С. 463.
39. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 4, арк. 87-88.
40. ПСЗРИ – Т. XV: 1758–28 июня 1762 гг. – С. 463.
41. Там само. – С. 472-473.
42. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 266.
43. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 13.
44. ПСЗРИ – Т. XVI: 28 июня 1762–1765 гг. – С. 657-667.
45. Там само. – С. 663.
46. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1997. – Частина I. Аграрні відносини. – С. 20.
47. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 157.
48. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 20, 127.
49. ПСЗРИ – Т. XVI: 28 июня 1762–1765 гг. – С. 664.
50. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. I-198.
51. Там само. – арк. 13 зв.
52. Там само. – арк. 44-53.

53. Там само. – арк. 75-89.
54. Там само. – арк. 96-101.
55. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 332, арк. 90.
56. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 343, арк. 14.
57. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 342, арк. 118-118 зв.; спр. 343, арк. 72.
58. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 342, арк. 119.
59. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 343, арк. 53-53 зв.
60. Беднов В. Материалы для истории колонизации бывших запорожских владений. – Екатеринослав, 1914. – С. 18-19.
61. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 44.
62. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 32, арк. 14, 17-18.
63. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 201, арк. 5.
64. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 135, арк. 2.
65. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 44.
66. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 41, арк. 7-7 зв.
67. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 24, арк. 2, 4.
68. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 105, арк. 12.
69. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 21.
70. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 8466, арк. 2.
71. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 30, арк. 31.
72. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 88, арк. 50.
73. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 32, арк. 25.
74. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 40, арк. 10.
75. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 48-49, 153-154.
76. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 48, арк. 4-6.
77. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 195, арк. 2-2 зв.
78. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 201, арк. 25.
79. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 139, арк. 1-2.
80. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 194, арк. 15 зв.
81. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 110, арк. 6 зв.-7, 9 зв., 11.
82. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 21, арк. 12-12 зв.; спр. 142, арк. 2.
83. РДВІА, ф. ВВА, оп. 1, спр. 18725, арк. 80; ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 194, арк. 15 зв.
84. Лица служившие в штате князя Потемкина-Таврического. Сообщил Н.Мурзакевич. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1885. – Т. XI. – С. 506.
85. РДВІА, ф. ВВА, оп. 1, спр. 18725, арк. 51-52, 79-80, 85-86, 91-92; ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 56-163.
86. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 7.
87. Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, Вид. "Союз", 1920. – С. 83; Миллер Д.П. Заселение Новороссийского края и

Потемкин. / Издание Харьк. Общ.-ва распространения в народе грамотности. – Харьков, Типография Губернского правления, 1895. – С. 45.

88. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 95.

89. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы. // Балканские исследования: вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. – М.: "Наука", 1984. – Вып. 9. – С. 164-165.

90. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 27, 32, 34, 38, 40, 43.

91. Там само. – арк. 37.

92. Бажова А.П. Русско-югославянские отношения во II половине XVIII века. – С. 242.

93. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. – С. 152.

94. ПСЗРИ – Т. XV: 1758–28 июня 1762 гг. – С. 475.

95. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 60, 61.

96. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 27, 32, 34, 38, 40, 43.

97. Там само. – арк. 37.

98. Там само. – арк. 204-204 зв.

99. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 61.

100. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 32, арк. 238-238 зв., 245-245 зв.

101. Чечулин Н.Д. Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II (1762–1774). – СПб.: Типография Главного управления уделов, 1896. – С.377.

102. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 332, арк. 150.

103. Шеремет В.И. Русско-турецкая торговля и балканские земли (конец XVIII – первая половина XIX в.). // Балканские исследования: вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. – М.: "Наука", 1984. – Вып. 9. – С. 83.

104. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 185.

105. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л., Лен. отд. Изд.-во "Наука", 1975. – С. 60.

106. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 185.

107. ЦДАУК, ф. 229, оп. 1, спр. 343, арк. 30.

108. Посунько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 63.

109. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М.: Изд.-во АН СССР, 1959. – С. 76.

110. Бушина И.К. Лексический состав говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: Изд. АН СССР, 1953. – Вып. 3. – С. 28.

111. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 25, арк. 10.

112. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы. – С. 165.

113. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1891. – № 12.
114. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – С. 60.
115. Описание Бессарабской области, сост. ведомства гос. коллегии иностр. дел надворным советником Пав. Свиныным, 1816 г. 1 июня. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1867. – Т. VI. – С. 190.
116. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття. – С. 95, 166.
117. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Херсонская губерния. – СПб.: в типографии Калиновского, 1863. – Ч. II. – С. 212-213, 216.
118. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 76.
119. Там само. – С. 72.
120. Алфатар // Энциклопедия България. – София: Издателство на БАН, 1978. – Т. I. – С. 68.
121. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 74.
122. Очаковская зима по современному описанию. Сообщил В. Ястребов // Киевская старина. – 1884. – Т. IX (Май – Авг.). – С. 732.
123. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 74.
124. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 25, арк. 403 зв.
125. ІР НБУ, ф. ІХ, оп. 1, спр. 1658, арк. 3.
126. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 74.
127. Осадчий Т.И. Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. / Издание Херсонской земской управы. – Херсон, Тип. О.Д. Ходушиной (б. Ващенко), 1891. – С. 7.
128. Мейер А. Повестное землемерное и естествословное описание Очаковской земли. – СПб., 1794. – С. 113-114.
129. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 73.
130. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России... – Ч. II. – С. 13, 17, 19.
131. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 63; Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1891. – № 11.
132. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – С. 72.
133. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Херсонская губерния. – СПб.: в военной типографии, 1863. – Ч. I. – С. 535-537; Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки її

культурного розвитку. – С. 83; Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 63.

134. Шмидт А. Материалы для географии и статистики России... – Ч. I. – С. 143.

135. РВ РПБ ім. М.Є.Салтикова-Щедрина, ф. 609, оп. 1, спр. 10, арк. 124.

136. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 61.

137. К истории управления Новороссии князем Г.А.Потемкиным, Александра Богумила. – Екатеринослав, Типография Губернского Земства, 1905. – Вып. I (Ордера 1790–1791 гг.). – С. 63.

138. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 291, арк. 244-244 зв.

139. Мейер А. Повественное землемерное и естествословное описание Очаковской земли. – С. 169.

140. Очаковская зима по современному описанию. Сообщил В.Ястребов // Киевская старина. – 1884. – Т. IX (Май – Авг.). – С. 732.

141. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13

142. Посулько О.М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – С. 63.

Розділ 3

1. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 194, арк. 12 зв.

2. История на България в 14-ти тома. – София: Изд.-во на БАН, 1983. – Т.4: Османско владичество XV–XVIII в. – С. 244.

3. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 194, арк. 13.

4. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 193, арк. 3.

5. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 75, арк. 87 зв.

6. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 98, арк. 1 зв.

7. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 175, арк. 6 зв.

8. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 194, арк. 12 зв.

9. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С. 71.

10. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – Скопје: "Мисла", 1985 – С. 10.

11. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2006, арк. 5.

12. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4681, арк. 1 зв.

13. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 62 зв.

14. Там само. – арк. 72 зв.

15. Там само. – арк. 64 зв.

16. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1.

17. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. / Свод № 3. Международный альманах/ Сост. Н.В.Гумилева. – М.: Танаис ДИ–ДИК, 1994. – С. 139."

18. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785 // Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских при Московском Университете. Под ред. д. чл. Нила Попова. – М.: В Университетской типографии (М.Катков) на Страстном бульваре, 1884. – С. 52.
19. Бунина И.К. Лексический состав говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: Изд. АН СССР, 1953. – Вып. 3. – С. 3.
20. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – Одесса: В Типографии Т.Неймана и К°, 1848 – С. 3.
21. Алексеев В.В. Распределение населения по территории Новороссии, его этнографический состав, быт и культура // Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Под ред. В.П.Семенова-Тянь-Шанского. – СПб.: Изд. А.Ф.Девриена, 1910. – Т. XIV. Новороссия и Крым. – С. 200.
22. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – С. 168.
23. Станко В.Н., Шабашов А.В. Этнографическое изучение болгар Южной Украины в Одесском университете: методика и направление исследований // ОГУ им. И.И.Мечникова. Записки исторического ф.-та. – Одесса: 1996. – Вып. 3. – С. 82-83.
24. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 5.
25. Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л.: Лен. отд. Изд.-во "Наука", 1975. – С. 60-61.
26. Там само. – С. 61.
27. Скальковский А.А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. – С. 59.
28. Бернштейн С.Б. Тюркский языковой мир и балканистика. // Балканские исследования: исторические и историко-культурные процессы на Балканах. – М.: "Наука", 1982. – Вып. 7. – С. 256.
29. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К.: «Наукова думка», 1965. – С. 89-90.
30. Бунина И.К. Лексический состав говора ольшанских болгар // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: Изд. АН СССР, 1953. – Вып. 3. – С. 56, 63.
31. Матеріали народознавчого опитування, записані і опрацьовані студентом II курсу історичного факультету Запорізького держуніверситету Петковим Сергієм Валерійовичем, у липні-серпні 1994 р.: у смт. Вільшанка Кіровоградської області зі слів Драганової М.І.
32. Мошков С.А. Гагаузы Бендерского уезда // Этнографическое обозрение. – 1901. – № 2 – С. 29-32.
33. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.

34. Бернштейн С.Б., Чешко Е.В. Опыт классификации болгарских говоров. // Ученые записки института славяноведения. – М.: Изд.-во АН СССР, 1951 – Т. 4. – С. 327.
35. Писаревский Гр. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. (По неизданным архивным документам). – М.: Печатня А.И.Снегиревой, 1909 – С. 338.
36. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3952, арк. 40.
37. ЦДАВОУ, ф. 3806, оп. 1, спр. 9, арк. 190.
38. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.
39. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 179, арк. 4.
40. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 63 зв.
41. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 15, арк. 607.
42. Бернштейн С.Б. Тюркский языковый мир и балканистика. // Балканские исследования: исторические и историко-культурные процессы на Балканах. – М.: "Наука", 1982. – Вып. 7. – С. 258.
43. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785. – С. 53.
44. ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 1705, арк. 1 зв.; IP НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 21572, арк. 11 зв.
45. Данилевский Г.П. Украинская старина / Сочинения Г.П.Данилевского. – СПб.: Изд. А.Ф.Маркса, 1901. – Т. XXI. – С. 97.
46. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.
47. Матковски Ал. Македонскиот полк во Украина. – С. 193.
48. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 42-74.
49. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 8, арк. 20-63.
50. Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России. / Составлен под руководством Петра Кепена. – СПб., 1861. – С. 63.
51. ЦДАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 52; спр. 8, арк. 45.
52. Никифоренко Н.А. Щоденник подорожі І.А.Гільденштедта Єлизаветградською провінцією (травень–липень 1774 р.) // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, РА "Тандем-У", 1999. – Вип. 4 (5). – С. 28.
53. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1891. – № 10.
54. Там само.
55. Попов Р. Пеперуда и Герман. – София: Б.и., 1989. – С. 6.

56. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. – 1891. – № 10.
57. Дыханов В.Я. Основные праздники календарного обрядового комплекса болгар и гагаузов Украины // ОГУ им. И.И.Мечникова. Записки исторического ф.-та. – Одесса: 1997. – Вып. 5. – С. 63.
58. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. – 1891. – № 13.
59. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы. // Балканские исследования: вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы. – М.: "Наука", 1984. – Вып. 9. – С. 168.
60. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 357, арк. 6 зв.
61. Гавриил, архиепископ Херсонский и Таврический. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1850. – Т. 2. – Отд. II и III. – С. 171.
62. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы. – С. 169.
63. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.
64. Иванова Ю.В. Формирование культурной общности народов Юго-Восточной Европы. – С. 190-194.
65. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Фірма "Довіра", 1992. – С.33.
66. ПСЗРИ – Т. XI: 1740–1743 гг. – С. 312-313.
67. Там само. – С. 636.
68. ПСЗРИ – Т. XIII: 1749–1753 гг. – С. 552-558, 840-843.
69. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи (ПСПрВПИРИ). – СПб.: Синодальная Типография, 1912. – Т. III: 1746–1752. – С. 464.
70. Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С. 155.
71. ПСПрВПИРИ. – Т. III: 1746–1752. – С. 465.
72. Гавриил, архиепископ Херсонский и Таврический. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. – С. 143-144, 152.
73. ПСПрВПИРИ. – СПб.: Синодальная Типография, 1912. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 221.
74. Там само. – С. 300-301.
75. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. // Киевская старина, 1884 г. – Том X (Септ.-Дек.). – С. 301.
76. ПСПрВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 345.

77. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. – С. 301.
78. ПСПРВПИРИ. – Т. III: 1746–1752. – С. 487.
79. Д.-ский В. Сербские выходцы в Новороссии и их духовенство. // Киевская старина. – 1904. – Кн. 3 (Март). – Отд. II. – С. 107.
80. ПСПРВПИРИ. – СПб.: Синодальная Типография, 1910. – Т. I: 1762–1772. – С. 15.
81. IP НБУ, ф. IX, оп. 1, спр. 1658, арк. 3 зв.
82. Мурзакевич Н. Священник Филофей Вуколин Владевич. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1875. – Т. 8. – С. 273-274.
83. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 3325, арк. 15.
84. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 4040, арк. 7-7 зв.
85. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. – С. 283.
86. Там само. – С. 284.
87. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 306-307.
88. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. – С. 285.
89. Там само. – С. 289-290.
90. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 345.
91. Там само. – С. 451-452.
92. Архимандрит Арсений. Софроний Добрашевич, архимандрит Новой Сербии. – С. 295-301.
93. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 453-454.
94. ПСПРВПИРИ. – Т. I: 1762–1772. – С. 15-16.
95. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 88-89.
96. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 6, арк. 143.
97. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 89.
98. Щабельский П. Историческое описание реки Северного Донца, близ Святых гор. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: в Городской Типографии, 1850. – Т. 2. – Отд. II и III. – С. 298.
99. ЦДІАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 2192, арк. 1-6.
100. Щабельский П. Историческое описание реки Северного Донца, близ Святых гор. – С. 298.
101. ПСПРВПИРИ. – Т. IV: 1753–28.VI.1762. – С. 241-242.
102. ЦДІАУК, ф. 1413, оп. 1, спр. 26, арк. 304 зв.
103. ПСПРВПИРИ. – Т. I: 1762–1772. – С. 398-399.
104. Там само. – С. 787-788.
105. Лобачевский В.С. Летопись прихода села Ольшанки Святого Иоанна Милостивого церкви. (Писанием начата в 1875 году) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1888. – № 13.
106. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 88, арк. 15.

107. ДАХО, ф.14, оп. 1, спр. 93, арк. 2, 4.
108. Лебединцев А.Г. Ханская Украина. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. – Одесса: Славянская Типография Е.Хрисогелос, 1913. – Т. XXXI. – С. 3.
109. Григорович В.И. Записка о пособиях к изучению южно-русской земли, находящихся в военно-ученом архиве Главного Штаба. Сост. В.Григорович и приложил карту Узу или Эдисана 1791 г. // Записки Императорского Новороссийского университета. – Одесса: Печатано в Типографии Ульриха и Шульце, 1876. – Т. XX. – С. 19.
110. Лебединцев А.Г. Ханская Украина. – С. 7.
111. Там само. – С. 10.
112. Гавриил, архиепископ Херсонский и Таврический. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической. – С. 171.
113. ПСПРВПИРИ. – Пг.: Типография М.П.Фроловой, 1915. – Т.VIII: 6.XI.1796–11.III.1801. – С. 98.

Додатки

Додаток № 1

Рангове жалування граничар у Австрійській імперії

Чин	Сума виплати у австрійських флоринах*
Полковник	1000
Підполковник	800
Майор	600
Капітан	400
Прапорщик	200
Полковий писар	200
Чтрапмейстер (вахмістр)	100
Квартермейстр	100
Капрал та ротний писар	60
Рядовий	36

* Курс російського карбованця до австрійського флорина у березні 1726 р. дорівнював 1 : 2.

Додаток № 1 складено за даними: ЦДАУК, ф. 59, оп. 1, спр. 136, арк. 12зв.-13.

Додаток № 2

Натуральне забезпечення граничар у Австрійській імперії

Чин	Число порцій	Число рацій
Полковник	8	8
Підполковник	6	6
Майор	4	4
Капітан	3	3
Прапорщик	3	3
Полковий писар	3	3
Чтрапмейстер (вахмістр)	2	2
Квартермейстр	2	2
Капрал та ротний писар	1,5	1,5
Рядовий	1	1

Додаток № 2 складено за даними: ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты сухопутные с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 252.

Національний склад команди майора Албанеза 1724 р.

Національність	Обер-офіцери	Унтер-офіцери	Рядові	Всього
Серби	6	5	97	108
Болгари	2	–	10	12
Угорці	1	1	2	4
Македонці	–	1	–	1
Арнаути	–	–	1	1
Австрійці	–	–	1	1
Волохи	–	–	50	50
Разом	9	7	161	177

Додаток № 3 складено за даними: Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. (Документы). – М.: Изд.-во АН СССР, 1984. – С. 71.

Грошове забезпечення службовців Сербського гусарського полку у 1720-х – 1730-х рр.

Чин	Місячне жалування	За рацію	За порцію
Майор	12-50	5-10	0-48
Капітан	8-33	3-90	0-48
Поручик	8-33	2-70	0-48
Прапорщик	4-16	2-10	0-48
Вахмістр	2-50	2-10	0-48
Квартермейстр	2-50	1-50	0-48
Капрал та ротний писар	1-50	0-60	0-48
Рядовий	1-50	0-60	0-48

Додаток № 4 складено за даними: ПСЗРИ – Т. XLIII. Книга штатов. – Ч. I. Штаты военносупрутных с 1711 по 1801 гг. – Отд. I: 1711–1762 гг. – С. 252.

Роти Гусарського полку Хорвата (1752-1764)

1) Новомиргород.	11) Сента (Могилів)
2) Печка (Коробчино)	12) Вуковар
3) Петроострів (Давидівка)	13) Федвар
4) Надлак	14) Суботіца (Мала Аджамка)
5) Калніболот (Ганівка)	15) Цибулів
6) Семлик (Скелева)	16) Мошорин (Некрасовське)
7) Новоархангельськ	17) Дмитрівка
8) Мартонош (Яремина Балка)	18) Самбор (Диківка)
9) Панчов (Ольховатка)	19) Глинськ
10) Каніж (Три Байраки)	20) Вершац (Нестерівка)

Додаток № 5 складено за даними: Гавриил. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. 1751–1786. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 83-84.

Роти Пандурського піхотного полку (1752-1764)

1) Крилів	11) Беча (Усівка)
2) Табурище	12) Вараждін (Протопопівка)
3) Крюків	13) Глаговац (Косівка)
4) Кам'янка	14) Янів (Пантазіївка)
5) Земун (Плахтіївка)	15) Шолмош (Стецівка)
6) Чонад	16) Чонград (Андрусівка)
7) Пілажниця	17) Павлиш (Бутівка)
8) Ковин	18) Мандорлак
9) Благоват (Онуфріївка)	19) Сентомаш
10) Сланкамінь	20) Вілагош (Деріївка)

Додаток № 6 складено за даними: Гавриил. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. 1751–1786. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 84.

Додаток № 7

Роти гусарського полку Шевича (1755-1764)

1) Серебрянка	9) Жовте
2) Красний Яр	10) Кам'яний Брід
3) Верхнє	11) Черкаське
4) Вергунка	12) Хороше
5) Привольнє	13) Калинівка
6) Кримське	14) Троїцьке
7) Нижня	15, 16) Луганське
8) Підгороднє	

Додаток № 7 складено за даними: Гавриил. Отрывок повествования о Новороссийском крае, из оригинальных источников почерпнутый. 1751–1786. // Записки Одесского Общества Истории и Древностей.– Одесса: в Городской Типографии, 1853. – Т. III. – С. 99

Додаток № 8

Роти Чорного гусарського полку (1764-1775)

1) Новомиргород	9) Панчове
2) Петровська фортеця	10) Каніж
3) Надлак	11) Сента (Сентош, Сентів)
4) Калниболот	12) Вуковар
5) Семлик	13) Федвар
6) Новоархангельська фортеця	14) Суботіца
7) Мартонош	15) Цибулів
8) Бечка	16) Мошорин

Додаток №9

Роти Жовтого гусарського полку (1764-1775)

1) Крюків	9) Самбор
2) Тамбур (Табурянка)	10) Дмитрівка
3) Кам'янка	11) Беча (Олександрія)
4) Зимун	12) Вараждин
5) Павлиш	13) Глаговац
6) Гонграм	14) Янівка
7) Нестерівка	15) Шолмош
8) Глинка	16) –

Додатки № 8, 9 складено за даними: Шмидт А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Херсонская губерния. – СПб.: в военной типографии, 1863. – Ч. I. – С. 38.

Додаток № 10

Роти Молдавського гусарського полку (1768-1775)

1) Павловська фортеця	9) Липняжка (Червона слобідка)
2) Велика Виска	10) Плетений Ташлик
3) Піщаний Брод	11) Лиса гора
4) Чорний Ташлик	12) Тишківка
5) Тернівка	13) Сухий Ташлик (Гладоси)
6) Інгульськ	14) Грузька
7) Добрянка	15) Вільшанка (Маслова)
8) Синюхин Брод	16) Катерининська фортеця (Ольвіополь)

Додаток № 10 складено за даними: Шишмарев В.Ф. Романские поселения на юге России. – Л., Лен. отд. Изд.-во "Наука", 1975. – С. 52.

Додаток № 11

Кількість землі, осель та чоловічого населення у селищах Болгарського гусарського полку (1776-1783), станом на 1781 р.

Назва селища	Дес. землі під селищем	Мас бути дворів	Кількість десятин на двір	Кількість поселених дворів	Осіб чоловічої статі
Ольвіополь	5400	200	30	58	124
Синюхин Брод	5400	200	30	96	235
Лиса Гора	5400	200	30	125	314
Любомирське	30000	1000	30	60	–
Вільшанка	5400	200	30	198	445
Добрянка	5400	200	30	189	485
Тернівка	5400	200	30	90	217
Тишківка	5400	200	30	92	218
Липняжка	5400	200	30	126	344

Додаток № 11 складено за даними: ДАХО, ф. 14, оп. 1, стр. 88, арк. 50.

**Роздача колишніх запорозьких земель офіцерам
арнаутських команд, болгарам за походженням,
у 1776-1777 рр.**

№	Прізвище та ім'я; чин	Дата	У якій місцевості	На скільки дворів
1.	Ангелов І., прапорщик	1777	–	50
2.	Бузіянов, прапорщик	1776	По рр. Солоня та Єланець	50
3.	Гідірім М., прапорщик	2.04.1776	Ур. Мечеть на р.Солоній	50
4.	Грунчі Д., прапорщик	7.05.1776	Ур.Мала Гарбузинка	25
5.	Дімов М., прапорщик	7.05.1776	Ур.Озерище на р.Гнилий Єланець	50
6.	Дімітров Г., прапорщик	1777	Зимівник Ф.Донця на р.Громокля	25
7.	Константинов, прапорщик	24.05.1776	На р. Мертва Вода	25
8.	Курьянов К., прапорщик	4.04.1776	Зимівник Левка на р.Єланець	50
9.	Кисев Г., прапорщик	2.04.1776	Зимівник Г.Одира в ур. Мечеть на р.Громокля	25
10.	Паланчанін І., прапорщик	-05.1776	Зимівник Д. та І. Ілієвих в урочищі Озерище на р.Гнилий Єланець	50
11.	Пуманчі К., прапорщик	7.04.1776	На р. Мертва Вода	100
12.	Селестран І., прапорщик	11.08.1777	Зимівник Дуба на р.Громокля	50

Додаток № 12 складено за даними: ДАХО, ф. 14, оп. 1, сгр. 17, арк. 4, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 19, 20; сгр. 26, арк. 10.

Додаток № 13

**Роздача земель, під заселення слобід, офіцерам
Болгарського гусарського полку у 1777 р.**

№ №	Прізвище та ім'я; чин	Дата	У окрузі шанця	На скільки дворів
1.	Войков П., прапорщик	10.10.1777	Добрянського	48
2.	Марков І., капітан	30.06.1777	Лисогорського	50
3.	Апостолов П., капітан	24.05.1777	Лисогорського	4
4.	Велічков(-ський) Н., прем'єр-майор	12.12.1777	Добрянського	100
5.	Радівоєвич, капітан	28.08.1777	Добрянського	24

*Додаток № 13 складено за даними: ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 23, арк. 9, 36-36
зв.; спр. 25, арк. 10; спр. 26, арк. 4, 8.*

Землеволодіння окремих дворянських родів, болгарського походження, на півдні України у 1770-х – 1790-х рр.

Рід	№	Назва слободи (місцевості)	Повіт	Округа шанця (селища)	Розмір ділянки (десятин)
Велічковські (Веліčkови)	1	с. Веліčkовка		Добрянський	3000
	2	–		Коробчинський	200
	3	Під слободу		Піщанобродський	750
	4	с. Веліčkовка	Ольвіопольський	Добрянський	1500
	5	с. Веліčkовка		Добрянський	1500
	6	Рангова		Терновський	180
	7	По кушівлі		Піщанобродський	0,5
	8	–		Чорноташликський	480
Всього					7610,5
Палалови	1	Під млин		Петропавлівський	–
	2	Під слободу			4500
	3	д. Коланки	Новомиргородський		1352
	4	д. Коланки			104
	5	–			104
	6	–			2
Всього					6062
Донськи (Донс)	1	–		Єлисаветградський	1500
	2	–			1500
	3	с. Кам'янка			1248
	4	с. Кам'янка			1215
	5	–			104
	6	–			104
	7	д. Олександрівка			724
	8	д. Доліска			3000
	9	д. Ульяновка			1500
Всього					10895

Рід	№	Назва слободи (місцевості)	Повіт	Округа шаниця (селіща)	Розмір ділянки (десятин)
Карачюнови (Карачюни)	1	д. Водяне		Тяшківський	1440
	2	-		Пішанобродський	480
	3	-			180
	4	-			120
	5	-	Ольвіопольський	Короб'янський	1006
	6	-			684
	7	-			26
	8	-		Скалевий	26
	9	-			1248
	10	-			520
	11	-			728
	12	-			156
	13	-	Ольвіопольський	Новоархангельський	104
	14	-			120
	15	-			104
	16	-			130
	17	д. Вербова	Новомосковський		4950
	18		Тарасіопольський		4500
	19		Перекопський		3200
Всього					19722
Сабови	1	-	Ольвіопольський (Новомиргородський)	Новоархангельський	624
	2	-			104
	3	д. Лупобелівка			1668
	4	д. Константіївка			4160
	5	д. Василівка	Донецький		3273
	6	д. Жуківка			3420
	7	д. Павлівка			1720
	8	д. Федорівка	Павлоградський		4000
	9	д. Дем'янівка	Новомиргородський		728
Всього					19697

Рід	№	Назва слободи (місцевості)	Повіт	Округа шанця (селища)	Розмір ділянки (десятин)
Петкови	1	д. Браїловка			806
	2	д. Петровка	Олександрійський		2350
Всього					3156
Радівосичі	1	д. Радівоска			381
	2	д. Радівоска	Єлисаветградський		1450
	3	д. Радівоска			2900
	4	—	Ольвіопольський	Добрянський	1320
Всього					6051
Стойкови	1	с. Степанове	Новомиргородський		1500
	2	с. Петрове			1196
	3	д. Кузьминець	Єлисаветградський		4450
Всього					7146
Трандафілови	1	д. Добрянка			1500
	2	—			182
	3	д. Світле	Єлисаветградський		2028
Всього					3710
Гіржеви	1	—	Новомиргородський	Скалевий	156
	2	—			1248
	3	—			104
	4	Пустош Вербова	Костянтинградський		2675
	5	д. Гіржевка	Павлоградський		4242
	6	д. Мануйловка			104
	7	д. Івановка	Новомиргородський		1440
	8	д. Михайлівка	Павлоградський		1500
	9	д. Гіржевка (Ясли)			3000
	10	Пустош Г. Гіржева	Тираспольський		7500
Всього					21969
Радойчеви	1	д. Михайлівка	Новомиргородський		720
	2	д. Сребна			52
	3	с. Лозоватка	Єлисаветградський		1092
	4	д. Лелеківка			1400
	5	д. Петрикеївка			300
Всього					3564

Додаток № 14 складено за даними: ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 26, арк. 4, 8; спр. 29, арк. 5; спр. 40, арк. 10, 11; спр. 51, арк. 42, 60 зв., 76, 93, 153, 154-154 зв., 163 зв.; спр. 88, арк. 51-51 зв., 52-52 зв., 54 зв., 55 зв.; спр. 112, арк. 2; спр. 202, арк. 4 зв.; спр. 208, арк. 20; РДВІА, ф. ВВА, спр. 18725, арк. 10, 40, 51-52, 67, 79, 80, 85-86, 91-92.

Перелік ілюстрацій

1. Грамота австрійського імператора Леопольда I мешканцям Македонії з закликом приєднуватися до боротьби проти турків. 1690 р. 16
Подано за: <http://www.soros.org.mk/archive/index.html>, JPG, 16. 02. 2000.
2. Граничар Тисько-Моріської ландміліції. Початок XVIII століття. Гравюра. 19
Подано за: <http://www.src-home.slav.hokudai.ac.jp/eng/cee/vojvodina-e.html>, JPG, 05. 03. 2000.
3. Приступ Очакова російськими військами. 1737 р. Гравюра. 36
Подано за: Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия во второй четверти XVIII в. Народы СССР в первой половине XVIII в. Пол ред. А.И.Барановича, Л.Г.Бескровного, Е.И.Заозерской, Е.И.Индовой. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 381.
4. Рядовий та офіцер поселеного гусарського полку. 1772 р. Літографія. 74
Подано за: Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823. – Часть I. С 1731 по 1796й год. – Одесса: Печатано в Городской Типографии, 1836. – С. 323.
5. Донесення підполковника Болгарського гусарського полку П.Стойкова до Новоросійської губернської канцелярії з проханням про відведення землі. 1781 р. 110-111
Подано за: ДАХО, ф. 14. оп. 1, спр. 5, арк. 12-12 зв.

Перелік карт

1. Українська укріплена лінія.
1730-ті роки. I
2. Нова Сербія.
1752–1764 рр. II
3. Слов'яносербія.
1753–1764 рр. III
4. Чорний, Жовтий та Молдавський гусарські полки.
1775 р. IV
5. Болгарський гусарський полк.
1775–1783 рр. V

Карты підготовлені Юлією Головка та Володимиром Мільчевим за даними:

“Примерная генеральная карта Новороссийской и Азовской губерний, сочинена 18 июля 1775 года.” – РДВІА, ф. 182, оп. 1, спр. 14;

“Генеральная карта Новороссийской губернии, разделенной на уезды. Сочинена 1779 года Иваном Исленьевым.” – Бібліотека Академії наук Російської Федерації (БАН РФ), № 119.

“Геометрическая генеральная карта Екатеринославского наместничества, составленная из 15 уездов с показанием Таврической области и Кубанской земли. Сочинена карта: март 1784 года.” – БАН РФ, № 3472.

“Карта Екатеринославского наместничества и земли Черноморских казаков.” – БАН РФ, № 170.

“Карта Екатеринославского наместничества, части лежащей по правую сторону Днепра, с присоединением Бессарабии и частей Молдавии и Польши.” – РДВІА, ф. ВВА, спр. 20170.

Використано копії карт, що зберігаються у фондах Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О.М.Горького (зібрання краснявця В.Г.Фоменка)

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Формування болгарської діаспори на півдні України протягом XVIII ст.	
1.1. Балкани та болгарський народ у політиці Австрійської імперії наприкінці XVII – на початку XVIII ст.	14
1.2. Болгари в російських іррегулярних військових формуваннях в Україні (1723–1751 рр.)	22
1.3. Болгарське населення Нової Сербії та Слов'яносербії (1751–1764 рр.)	44
1.4. Болгарські переселенці у системі військової та цивільної іноземної колонізації на півдні України (1764–1800 рр.)	67
Розділ 2. Соціальний та економічний розвиток у середовищі болгарських громад	
2.1. Соціальна структура болгарської громади на півдні України	93
2.2. Поземельні відносини	99
2.3. Напрямки розвитку та внесок господарств болгарських переселенців у аграрну інфраструктуру Південної України	116
Розділ 3. Етнічний розвиток, культурно-побутові процеси та церковне життя болгарських переселенців	
3.1. Етногенні та культурно-побутові процеси	127
3.2. Церковне життя переселенських громад	138
Висновки	149
Примітки	155
Додатки	184
Перелік ілюстрацій	194
Перелік карт	195
Зміст	196

Наукове видання

Володимир Іванович Мільчев

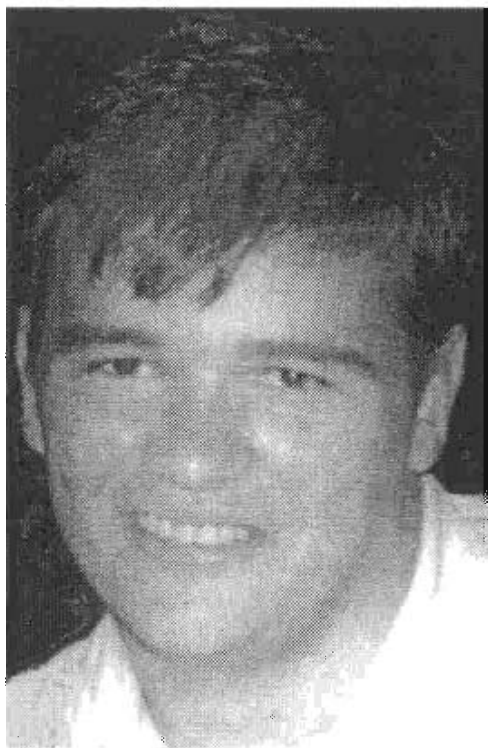
**Болгарські переселенці
на півдні України.
1724–1800 рр.**

Верстка та макетування: *Володимир Мільчев*
Художнє оформлення: *Юлія Головка, Володимир Колісник, Олексій Коробов*
Коректор: *Олена Майборода*

Здано до набору 17.08.2000. Підписано до друку 28.12.2000.
Формат 60x84 1/16. Різографія. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 11,5. Обл. вид. арк. 10,2.
Тираж 300 прим.
Зам. № 333.

Рекламна Агенція «Тандем У»

Відомості про автора

Мільчев Володимир Іванович,
кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри джерелознавства,

історіографії та спеціальних історичних дисциплін ЗДУ, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України (Запорізьке відділення), член наукового товариства ім. Я.Новицького (з 1998 року). Народився 22.04.1972 (м.Запоріжжя, Україна); болгарин. Освіта – Запорізький державний університет, історичний факультет (1989–1994); аспірантура при Запорізькому державному університету (1996–1999), тема кандидатської дисертації – "Болгарське населення Південної України у XVIII столітті". Сфера наукових інтересів лежить у площині дослідження історії південно слов'янських військових поселень у Російській (Південна Україна) та Австрійській (Хорватія, Банат та Трансильванія) імперіях наприкінці XVII–XVIII століття.

ДЛЯ КОНТАКТІВ

Адреса: 69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66,
Запорізький державний університет, кафедра джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін.

Телефон – (0612)-644581

E-mail: arh@zsu.zp.ua

http: www.zsu.zp.ua/arh (www.zsu.zp.ua/arh/staff/milchev.htm)

Наукове видання

Володимир Іванович Мільчев

**Болгарські переселенці
на півдні України.
1724–1800 рр.**

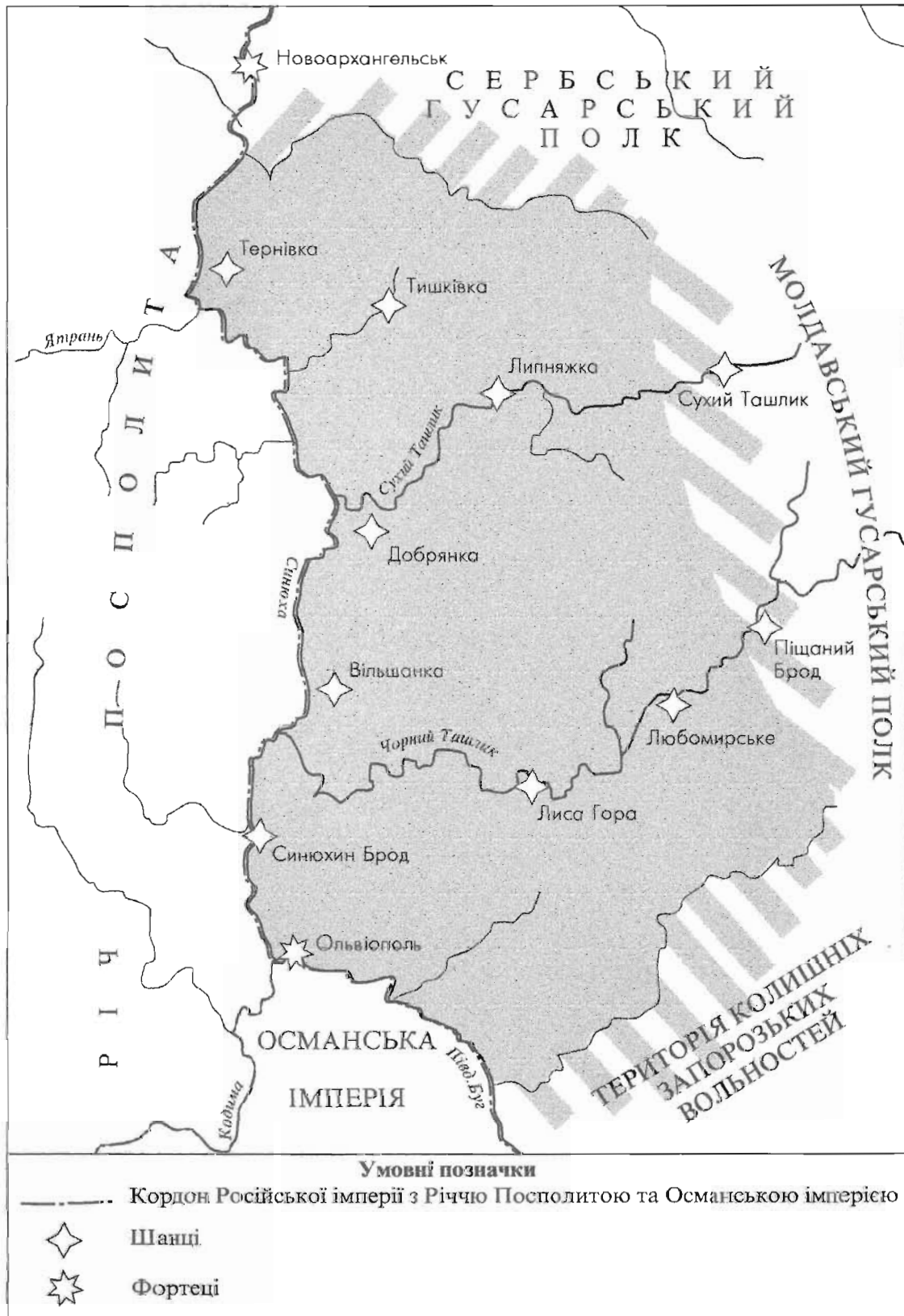
Верстка та макетування: *Володимир Мільчев*
Художнє оформлення: *Юлія Головка, Володимир Колісник*
Коректор: *Олена Майборода*

Здано до набору 17.08.2000. Підписано до друку 28.12.2000.
Формат 60x84 1/16. Різографія. Гарнітура Таймс.
Ум. друк. арк. 11,5. Обл. вид. арк. 10,2.
Тираж 300 прим.
Зам. № 333.

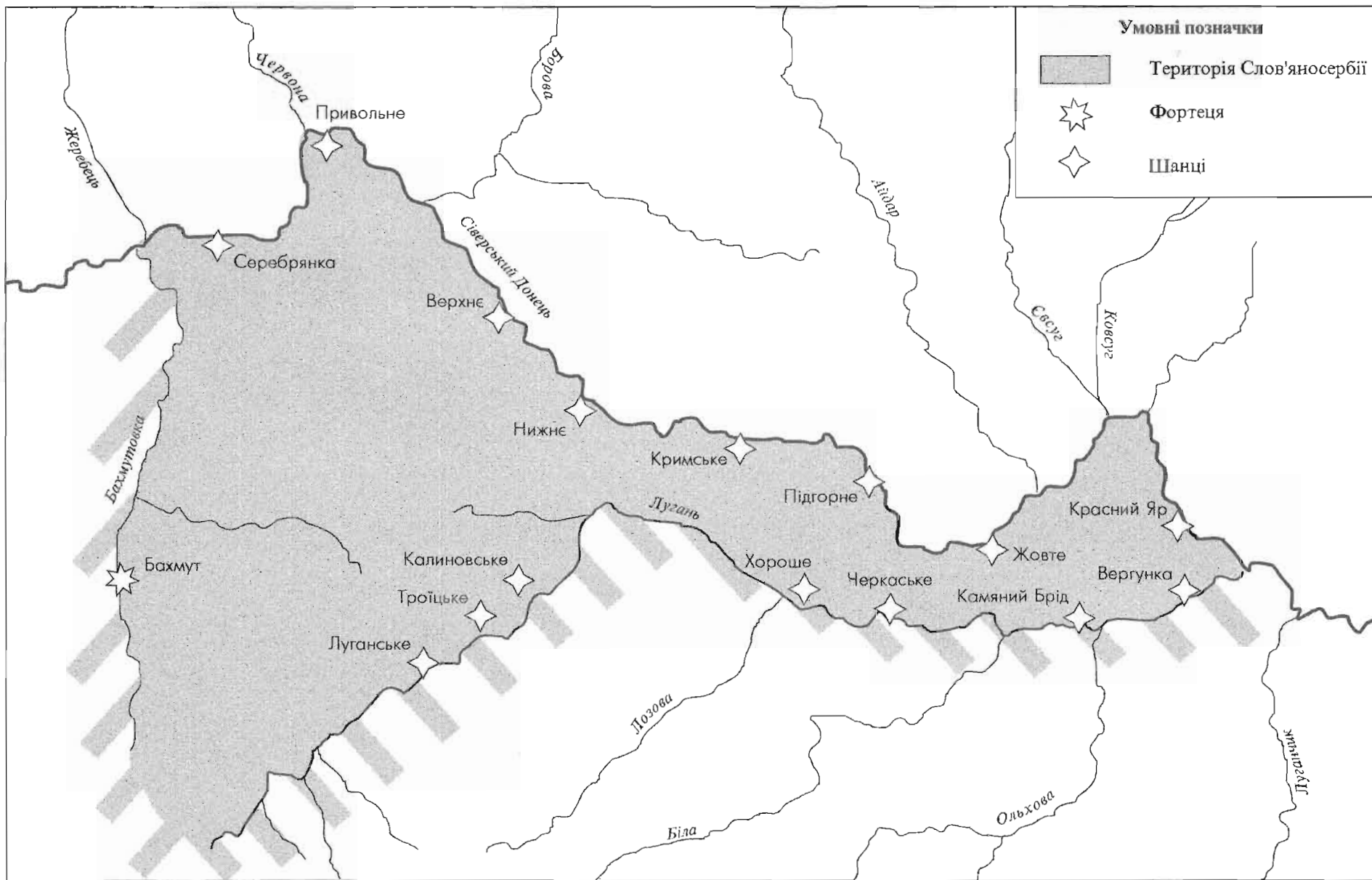
Рекламна Агенція «Тандем У»

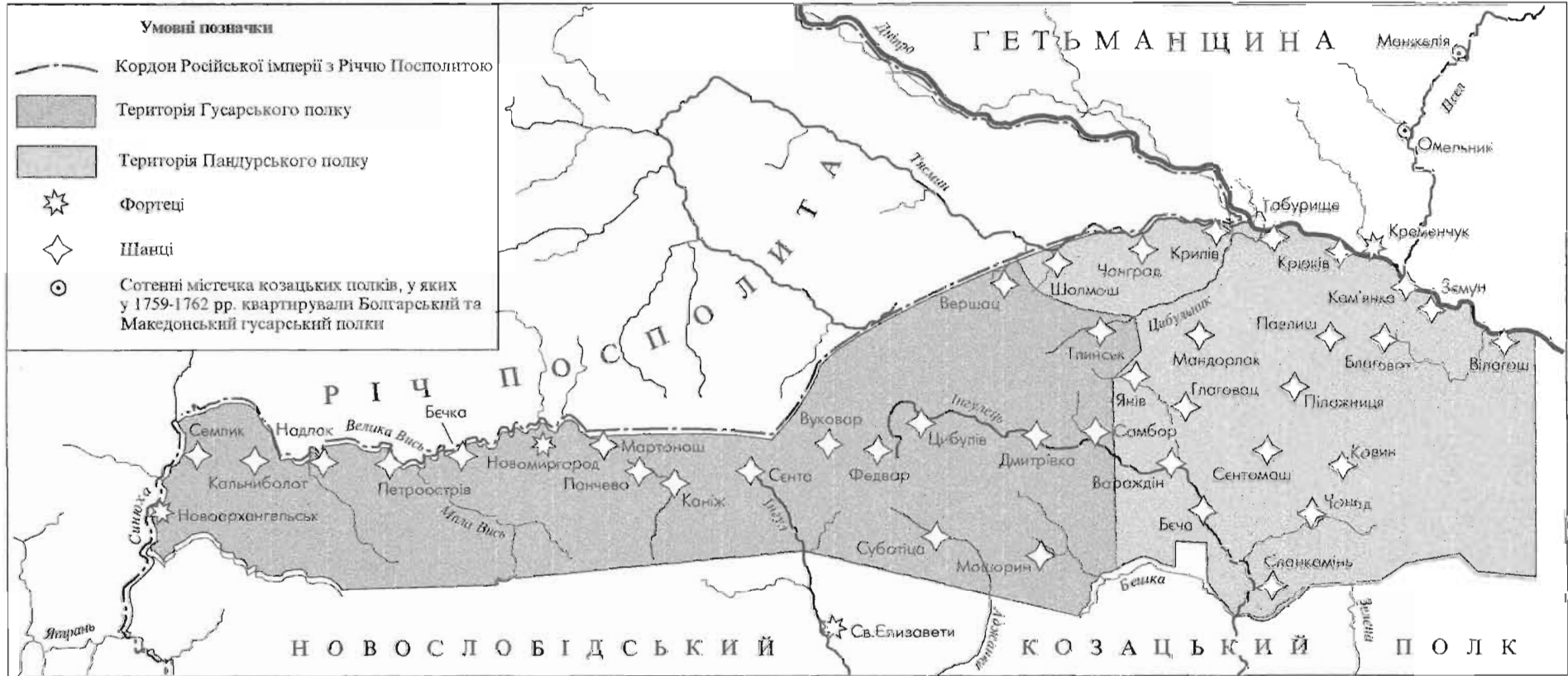
Болгарський гусарський полк. 1775-1783 рр.

Слов'яносербія. 1753-1764 рр.

Нова Сербія. 1752-1764 рр.

Чорний, Жовтий та Молдавський гусарські полки. 1775 р.

